

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Հ. Յ. ԴԱՎԻՃԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ՄԱՏԵՆԱԿԱՆ ՊԻՏ 1

ՄԻԱՑԵԱԼ

ԵՒ

ԱՆԿԱԽ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՊՐԵՄԻՐԱԿԱՆ ՀԲԱՅԼ

Կ. ՊՈԼԻՍ — 1919

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՅԱՆԻՉԻՆ

ԵԶԵՐ ՀԱՅ ԱԶԱՏՈՎՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՔԱՐՆԵՐԵՆ

ՄԻԱՑԵԱԼ ԵՒ ԱՆԿԱԽ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՊԵՄՄԵԿԻՆ ՔԵՑԸ

Կ. ՊՈԼԻՍ — 1919
ՑՊԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ Օ. ԱՐԶՈՒՄՈՅ

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
Օ. ԱՐՅԱՆԻՄԱՆ
№ 270

1918 ՄԱՅԻՍ 28

Հայաստանի Հանրապետութեան նոչակման
առաջին տարեղարձին առքիւ կը նրատարա-
կենք ներկայ հատուրը, տալով էջեր այն պայ-
քարներէն որոնցմէ ծնաւ հայ անկախութեան
կորիզը, եւ այն նիզերէն՝ զորս երեւան բերաւ
ան մէկ տարուան ընթացքին ոչինչէն ստեղծե-
լու համար Հայաստանը :

Այդ էջերուն կը կցենք նաեւ այն համագ-
զային արտայայտութիւնները որոնիք Տեղի ունե-
ցան Հանրապետութեան անդրանիկ տարելիցին
առքիւ, եւ պատմական ժայլը՝ զոր առաւ
Հայաստանի կառավարութիւնը Միացեալ Հա-
յաստանի անկախութիւնը նոչակելու եւ իրա-
կանացնելու համար :

I

ԴՐՈՒՅԹՆԵՐ

ՀԱՅ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ

ՎԵՐՋԻՆ ՓՈՒԼԵՐԵՆ

ՄԵԾ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԸ

(1918 ՄԱՅԻՍ 25-28)

(Յիշողութիւններ Դարաֆիլիսայի անհաւասար կոփիւներից)

Փա՛ռ. բնկածներին

Ա.

ԽՈՌՃԱՎԱՐԵՐՆ ՆԱՀԱՆՁԸ

Գարնանային մի սքանչելի երեկոյ էր, երբ մեր կազմակուծւած գունդը Դիլիջան մտաւ: Ցեխակոլոլ, յոգնած ու սրտաբեկ զինւորներ, փախստականների սայլերի անծայր շարան, թէ հատ հատ եւ թէ խմբերով ծիաւորներ, հատ ու կենտ թնդանօթակիր սայլեր, սայլախմբեր, ճիչ, աղաղակ, աղմուկ ու իրարանցում—ահա՛ այն պատկերը, որ ներկայացնում էր իրենից զեղեցիկ ամարանոցը այդ խաղաղ երեկոյին:

Կատաղի նահանջը իր բոլոր երեւոյթներով աչքի էր ընկնում. նախկին խիտ, կարգով շարւած ու կուռ զօրասիւների տեղ խառն ու անկանոն մի բազմութիւն էր առաջանում: Մուայլ, յուսահատ ու ճնշւած դէմքեր, յոգնած շարժումներ, սրտնեղութիւն ու վախ,—այս բոլորը նկատելի էին առաջին խկ հայեացքից:

Ամէն մարդ իր գլխի տէրն էր . . . Մի ամբոխ էր նա , խուճապին ենթակայ, մի զինւած ու ողորմելի ամբոխ:

ՀԱՅ ԳԻՒՂԵՐԸ ՅՈՒՍԱԼՔԻԱՆ

Տեղացիները փողոց էին դուրս թափւել, խառնւել եկողներին, խօսում, հարց ու փորձ էին անում կատարւածի մասին ու տխուր, գլուխները քարշ ծգած հեռանում իրենց տները: Խուճապի տրամադրութիւնը նրանց էլ էր համակում . . .

Եւ ո՞րքան գեղեցիկ էր այն երեկոն. օդը խաղաղ, երկինքը ջինջ ու կապուտակ, թռչուններն ուրախ իրենց երգն էին երգում, իսկ մայր մտնող արեւի ոսկեփայլ ճառագայթները ողողել էին ամառանոցի ծառազարդ փողոցներն ու մեծ ճանապարհը. վարը, քիչ ցածում անձրեւններից յորդացած գետն էր մոնչում, խո՛ւլ, բայց աշխոյժ որոտով . . .

Այդ ժամին՝ ե՛ւ խաղաղ օդը, ե՛ւ կապոյտ երկինքը, ե՛ւ թռչունների ուրախ դայլայլը, ե՛ւ արեւի հրաշէկ գունդը, որ ծոյլ ծոյլ սարերի քամակն էր իջնում, ե՛ւ վարարած գետը,—այս բոլորը անդո՛րը ու անխոտով կեանքից էին խօսում, մինչ մեր հետքից մահն էր սողում, աւեր ու ասպատակ սփռելով դեռ երէկ շէն ու կանգուն հայ գիւղերում ու աւաններում . . .

Սպասումի ծանր ժամեր էին . . .

ՅԱՂԹՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԼՈՒՐԸ

Ու յանկարծ . . . Յանկարծ մի տարօրինակ իրարանցում սկսւեց այդ բազմութեան մէջ. զինւոր ու գիւղացի իրարով անցան, կուիւ, գոռգոռոց ու հարայ-

հրոց իրար խառնւեց եւ մի պահ ամբոխը յուզւեց ,
բայց յուզւեց ուժգին:

Ի՞նչ էր եղել . էլի՞ խուճապ, նորի՞ց սարերը . . .

«Սարդարապատի տակ մերոնք զարդել են» — այս
մի քանի բառերն էին , որ լսում էին այս ու այն
կողմից . . .

Անմեկին յուզումից ու հրճւանքից , այդ ընկնւած
ու յոգնած մարդիկ կարծես թեւեր առան : Աղմուկն
ու իրարանցումը սաստկացաւ , ամբոխի ալիքները մի
պահ կանգ առան ու ներքին մի ուժեղ մղումից տա-
րերային թափով առաջ շարժւեցին . . . :

«Մերոնք յաղթել են , մերոնք զարդել են . . . »: Այս
բառերը ամբոխին շատ բան էին ասում . . . Վաղուց
էր կարծես , որ նման բան չէր լսել կամ կորել էր ի-
մանալու հաւատը . . . Բայց լուրը ճիշտ էր . մեծերն
էլ էին խառնւել , նրանք էլ մի բան զիտէին . եւ վեր-
ջապէս ժամանակը ինքն էլ էր հաստատում . . .

Ամբոխը խռոված , բայց ուրախ իր քնից զարթ-
նեց ու մի քանի բոպէից զեղեցիկ ամառանոցին մի
արտասովոր , մի եզակի կենդանութիւն տիրեց : Մար-
դիկ մի բոպէ ամէն ինչ մոռացած իրարով անցան .
«Մերոնք յաղթել են , մենք էլ կը յաղթենք . օ՞ն ու-
րեմն , յառաջ . . . »: Այս էր բոպէի նշանաբանը :

Այդպէս է հասարակ ժողովուրդը . իր կեանքի
վճռական բոպէներին նա երկար չի մտածում . թըշ-
նամին մէկ է , ու եթէ այնտեղ , սարերի ու ծորերի այն
կողմը իր մի հաստածը յաղթել է նրան , ինքն ինչի
չպիտի յաղթի . . .

ՀԱՊՈՅՆ ԴԱՐԱԳԻԼԻՍՈԽ ՓՐԵԵԼՈՒ

Դեռ արեւը մայր չմտած, սպառազէն ծիաւորների մի ստւար խումբ՝ առաջնորդ ունենալով իր խըմբապետներից մէկին՝ սրարշաւ բռնեց Դարաքիլիսաւ տանող մեծ ճանապարհը։ Հազարաւոր մարդիկ հուռա էին գոռում, շատերը գլխարկներն էին օդը նետում։ Մայրերը բերկրանքի արտասուքն աչքերին մարտի դաշտ էին ուղարկում իրենց ազիզ բալաներին։ Ամէնքին տիրել էր մի անզուսպ ոգեւորութիւն, անհանգիստ ու խոռված իրարանցում, ուրախածայն աղաղակներ, ծիերի խրխինջ ու դոփիւն. — ու այս բոլորը միախառնւելով մի յուզիչ ու կենդանի պատկեր էր ներկայացնում։ Շատերն արտասում էին։ «Հրաշք է, հրաշք» — մըմնօւմ էին ուրիշները . . .

Մթնշաղի այդ «հրաշք» ժամին ամառանոցը շատ գեղեցիկ էր . . .

Մեր զնդերն ստւարացան, այնքան մեծ էր կամաւոր կուի դաշտ մեկնողների թիւը։ Քահանաներ, ալիքաւոր ծեր զիւղացիներ ու զահել պատանիներ միմի հրացան ճանկած՝ մեր շարքերն էին լցնում, մեր մէջը բռնում . . .

Տեղացիք էլ յետ չմնացին ընդհանուր մեծ գործից. թէ մեծ, թէ փոքր զէնքի տակ անցան ու յաջորդ առաւօտ նրանք էլ իրենց յատուկ գունդն ունէին։ Զէ՞ որ նպատակը մէկ էր ու այնքան հրամայական . . .

Բ.

ԿԱՐԻՆԵՐԻ ՆԱԽՕՐԵԱԿՆ Է

Օր ու կէս տեւող վութկոտ առաջխաղացումից յետոյ Դարաքիլիսա էինք մտնում, — մեր նպատակակէտը, ուսկից թշնամու դէմ էինք դուրս գալու :

Ճակատի մօտիկութիւնն էր զգացւում. սկսւել էր տենդային եռուն մի գործունէութիւն : Մի ուրախ, բայց անհանգիստ ներքին հրճւանք համակել էր ամէնքիս. զգում էինք, որ ահաւոր, մեծ բան է կատարւում . . . Սպասում էինք լուռ, բայց լարւած համբերութեամբ: Էլ յոզնութիւն ու քաղց մոռացութեան էինք տւել . . .

Կէսօրից բաւական անց, ժամը 4ի մօտերը լսեցինք թնդանօթների խուլ ու հեռաւոր դղրդիւնը . . . Լեռներն արծագանգ էին տալիս: Սկսւել էր :

ԳՈՒՆԴՅԸ ԿԲ ՇԱՐԺԻՆ

Այզիներից մէկի մէջ հանգստանում էինք, երբ հրաման ստացւեց, որ գունդը պատրաստ լինի . քառորդ ժամից պիտի շարժւէինք :

Մի թեթեւ իրարանցում ընկաւ . զինւորները հանդարտ, բայց վճռական քայլերով շարքերն անցան: Սպաները բռնեցին զօրասիւների անկիւնները: Ստուգեցին: Բոլորն ալ իրենց տեղերումն էին :

Հինգ րոպէից ամբողջ գունդը կազմ ու պատրաստ շարժւելու էր սպասում:

Դուրսը՝ վիզոցում թնդանօթների որոտը աւելի պարզ էր լսւում, զարկերը հատ-հատ ու որոշ: Ընդ-

հանուր աղմուկի մէջ մերթ ընդ մերթ լսում էր հրացանների ու գնդացիրների հեռաւոր ճարճատիւնը :

— Հանդարտ, — լսեց առջեւում:

Մեռելային լուսութիւն տիրեց : Բոլորի դէմքին մի անդառնալի վճռականութիւն կար այդ ըուպէին :

— Ազ թեւն առաջ, քայլի՛ր . — Նորից որոտաց գնդապետի ուժեղ ծայնը եւ գունդը ոտները վերցրեց :

Շարժւեցինք : Բազմահազար ժողովուրդը բռնել էր մայթերն ու կտուրները : Փողոցի անկիւնում, ուր ճանապարհը ծուռում, դէպի Դշլաղ էր ուղղւում, բազմութիւնը մեզ խանդավառ աղաղակներով բարի երթ մաղթեց :

Շարքերի մէջ լսեց «Մեր հայրենիքը» եւ գունդը արագացրած քայլւածքով, աղաղակների տարափի տակ ժիր ու կայտառ դուրս եկաւ աւանից :

Թանձր ու դեղնաւուն փոշին բռնել էր ճանապարհը . օդը ծանր էր ու խեղդող : Փոշու ամպերի միջով մայր մտնող արեւի խոշոր գունդն էր երեւում : Տօթ էր :

Թնդանօթների դղրդիւնը գնալով սաստկանում էր ու մօտենում : Դունդը թափով էր առաջ շարժւում . էլի մի փոքր եւ ճանապարհը ազատ էր մեզ համար . . .

Մօտ էինք . երեւաց զիւղը : Առաջին վիրաւորներն էին բերում . . . Սրտներս թունդ ելաւ . գունդը մի մարդու պէս արագացրեց իր քայլւածքը :

Մթնում էր :

Գ.

ԱՐԴԵՆ ԴԻՐՔԵՐՈՒՆ ՄԷԶ

Մայիսի 26ին էր այդ, կուտի երկրորդ ու վճռական օրը : Վաղ առաւօտից ուժեղ թնդանօթամարտ

Էր , որ կէսօրին ծայրայեղ լարւածութեան հասաւ : Դրութիւնն անորոշ էր , բայց յուսահատական էլ չէր : Նախորդ օրը մերոնք բաւական առաջացել էին ու բռնել կարեւոր դիրքեր : Ազ թեւը միայն անկայունութեան նշաններ էր ցոյց տալիս , բայց պէտք էր ժամանակաւորապէս հաշտել այդ հանգամանքի հետ :

Այդ օրը մեր ճակատը մօտաւորապէս այսպէս էր ընկնում . — Կենտրոնը եւ սրա առաջաւոր մասը ընկնում էր Դշլաղ գիւղը եւ մէկից մինչեւ մէկ ու կէս վերստ առաջ՝ դէպի արեւմուտք : Զախ թեւը կազմում էր գիւղից հարաւ ընկնող անտառապատ բարձունքները եւ սրանց շարունակութիւնը : Ազ թեւը բռնում էր երկաթուղագծից հիւսիս ընկնող բաց տարածութիւնը — մօտ մէկ եւ քառորդ վերստ մինչեւ լերկ բլուրները , մինչ այդ թեւի դիմաց գործող տաճկական զօրամասը բռնել էր այն լեռնալանջը , որ ընկնում էր Հաջի-Դարա անունով զազաթի շարունակութեան վրայ՝ հիւսիս :

ՓՈՐԲԲ ԸՆԴՀԱՍՏՐՈՒՄՆԵՐ

Բարձրից , ծախ թեւից , որոշակի երեւում էին մեր շղթանները . տղանները դիրք էին մտել արտաթմքերի յետեւում : Խսկ աւելի հեռւում՝ լերկ բլուրների կողերին , թւով աննշան հետեւակազօրքն էր գործում : Թոյլ հրացանածգութիւն էր : Գնդացիրներից մի երկուսն էին գործում այդ մասում : Թեւի կենտրոնը եւ ծախ ծայրը լուռ էր . միայն երբեմն անկանոն հրացանածգութեան զարկերն էին լաւում : Ընդհանուր առմամբ դրութիւնը ծախ թեւում հանգստացուցիչ էր : Օրւայ մեծ մասը՝ մինչեւ ժամը 4ը այդ թեւը համարեա անգործունէութեան էր մատնւած : Կէսօրին , գնդապետ Կ. ի կար-

գաղրութեամբ լեռնային երկու փոքրիկ թնդանօթներ ուղարկւեցին ազ թեւը , որոնք եւ բռնեցին լերկ բլուրներից մէկի բարձունքները . . . Մայիսի 27ին միայն , երբ մենք արդէն տէր էինք դարձել մեզ այնքան զբաղեցնող Հաջի-Դարա սարին ու նրա շարունակութեանը եւ դրանով անպայման գերազանց դիրքեր ծեռք բերել այդ լեռնամասում — նրանք շտապեցին իրենց ճակատը երկարացնել եւ իշխող բարձունքները զրաւելով առաջանալ , մի խաղ , որ եթէ իր ժամանակին մեր կողմից լինէր , թերեւս ճակատամարտը այլ կերպարանք ստանար :

ՄԻՆՉԵՒ ԱՐԵՒԾԱԳ

Հրաշալի գործում էր կենտրոնի հրետանին . ծառերի մէջ թագնւած , օրւայ ընթացում նա խոշոր վնասներ պատճառեց թշնամուն : Եւ մայիսի 26ի մեր յաջողութիւնը մենք մեծապէս նրան ենք պարտական : Կենտրոնի հրետանու յաջող զործունեութիւնից յետոյ էր , որ մերոնք սիհնի դիմեցին . . .

Դիւղի արեւմտեան մասում , Փամբակ-չայի ազ ափին , մի բաւական մեծ տարածութիւն կայ , որը թշնամուց ծածկւած էր ուղղածիզ ճգնող ժայռերով :

Ահա այդ բացատի մէջ Մայիս 26ի արեւածագին կանգ առաւ մեր գունդը : «Հիմա մենք հաշւի մէջ ենք» , ինչպէս ծիծաղելով մեր վաշտապետը նկատեցասենք , զիւղ մտած ըուպէից մենք մեզ հաշւում էինք գործող բանակի մէջ :

ՄԵՐ ԳՈՒՆԴԸ ԿՈՒԻ ԿԸ ՄՏՏԵ

Առաւօտեայ ժամը 10ի մօտերը պահանջւեց մեր գնդի առաջին զումարտակը : Նա բառձրացաւ ձախ

թեւը : Մի առ ժամանակ նրանք երեւում էին , քանի լեռան լերկ կողերով էին գնում : Ցածից երեւում էր , թէ ինչպէս լեռան աւելի վտանգաւոր մասերում՝ որոնք ենթակայ էին թշնամու գնդացիրային ու հրացանային կրակին՝ նրանք զոկ-զոկ լեռն ի վեր էին վազում , աշխատելով շուտ կտրել այդ կարճ տարածութիւնները : Քիչ յետոյ նրանք կորան մեր աչքից : Անտառը կլանեց նրանց : Ու մի կէս ժամից թեւի այդ մասում ուժեղացած կրակը ցոյց էր տալիս , որ նրանք գործի էին անցել : Մենք երկրորդում էինք :

Թնդանօթածգութիւնը քանի գնում սաստկանում էր : Հրետանու մի մասը ումբակոծում էր Հաջի Ղարայի սրածայր գազաթն ու նրանից աւելի ցած ընկնող շուրթերը : Այս մասից էր , որ ուժին կրակ էր տեղում թշնամին մեզ վրայ : Մէկ մէկ լերան այն մասից նրանց ուռմբերն էին հասնում մեզ . նախ ոչ այնքան հեռաւոր դղրդիւնն էր լսւում , երբեմն երկուսը միաժամանակ , ուռմբը սարսափելի արագութեամբ օղը ճեղքելով ընկնում էր , յայտնի չէ՝ ուր . դրան անմիջապէս պայթիւնն էր հետեւում եւ ծխի սպիտակ ամպիկները ցոյց էին տալիս ընկնելու տեղը : Անմիջապէս մերոնք էին խօսում – դղրդիւնն այս անգամ մօտ էր ու սիրտ պատառող . էլի մի բոպէ եւ Հաջի-Ղարայի կուրծքն ու կողերը կորչում էին ծխի ու ամպերի մէջ . . .

ԻՍԿ ԼՈՒՐ ԶՈՒՆԵՆՔ ՀԵՇ-ՌՈՒՆԵՐԵՆ

Թէ ինչ էր կատարւում ծախ թեւի աւելի հեռաւոր մասում , մենք այդ չգիտէինք , չէինք էլ կարող իմանալ : Կապ չկար : Վերջին պարագան , պիտի ասել , որ ամենաճակատագրական դերը խաղաց կուի ամբողջ ընթացքում :

Ամբողջ ճակատը իրարուց զո՞ւկ զործող զորա-

մասերի մի ոչ այնքան երկար զիծ էր ներկայացնում, որի իւրաքանչիւր մասը իր բռնած տեղի ու դիմացն ունեցած հակառակ գծի մի նոյնքան կամ աւելի տարածութեան մէջ տեղի ունեցող փոփոխութիւններին էր իրազեկ : Իսկ թէ ինչ էր կատարւում իրենից մի քիչ ձախ կամ աջ գտնուած հատւածներում, այդ մասին, թող թոյլ տրւի ինծ ասել ոչ մէկը մի հաստատքան չգիտէր :

ՄԵՇՅԱԿԱՄԱՐՏՅԱՆ

Մի քանի ժամ անընդհատ տեւող ռմբակոծութիւնը իր արդիւնքն ունեցաւ եւ ժամը 4ին քիչ անց մեր ձախ թեւում որոտաց «Հուռուան», որին այնքան կարօտով սպասում էինք եւ որը ունեցաւ իր խոշոր ու շատ կարեւոր նշանակութիւնը ամբողջ ճակատի նկատմամբ :

Այդպէս է . բոլոր նման աննպաստ հանգամանքները ոչինչ են, եթէ զօրքի ոզին բարձր է, իսկ այդ մէկը մենք ունէինք : «Յաղթում է նա, ով հաստատ որոշել է յաղթել», — յիշում եմ համեստ ռազմագէտ Տ. ի խօսքերը : Եւ մեզանից իւրաքանչիւրը այդ հաւատն ու աննկուն վճռականութիւնն ունէր — յետին զինւորից մինչեւ հրամանատարը : Ով աւելի կատաղի կը կռւի եւ իրեն աւելի քիչ կը խնայի, նա էլ կը յաղթի», — միտս է զալիս նոյն ռազմագէտի եւ այդ խորիմաստ խօսքերը : Տաճիկների համար միանգամայն անսպասելի մեր սւինամարտի անցնիլը գեղեցիկ ապացոյցն ու հաստատումն էր այս բանի : Եւ իրօք, աւելի քան վերստ ու կէս տարածութիւն սւինը ծեռին վազել թշնամու վրայ այն ժամանակ, երբ դիմացից ու կողքից գնդակների կարկուտ է տեղում — դա ամենախիզախ եւ յանդուզն քայլն էր, որ արեց մեր զօրքի

մի հատւածը , մի քայլ , որ տւած համեմատաբար քիչ զոհերի դիմաց պսակւեց կատարեալ յաջողութեամբ . . .

ՄԵՐ ԳՈՒՄԱՐՏԱԿ Ա.ՍՊԱ.ՐԵԶ Կ'ԻԶՆԵ

Մեր գնդի երկրորդ գումարտակը սպասում էր փոսում : Անմիջական ճակատում գործող զօրամասերից այս գումարտակը թերեւս վերջինն էր , որ վայելում էր աւելի քան 8 ժամ տեւող սպասողական դրութեան սպանիչ հանգիստը . . . Բոլորովին լուռ էինք ու մռայլ . իրար հետ սակաւ էինք խօսում եւ մեր խօսակցութիւնը ամէն անգամ ընդհատուում էր , երբ մօտերքում թշնամու ռումբն էր տրաքւում . . .

Ժամը 2ի մօտերը պահանջւեց եւ մեր գումարտակը : Վերջապէս : Բոլորիս վրայ մի տեսակ ըթութիւն ու թմրութիւն էր եկել , որ սակայն շուտով անցաւ , երբ մէկ-մէկ փոսից դուրս գալով արագացրած վազքով կտրեցինք մինչեւ լեռան ստորոտն ընկնող հարթ տարածութիւնը : Գնդակները առաջւայ պէս սուլում էին այդ մասով : Երկու վաշտ հազիւ էր անցել լերան ծածկւած կողը , երբ Հաջի-Ղարայից փրթեց գնդացիրային փոթորկանման մի կրակ . . . Պէտք էր սպասել , մինչեւ որ նա մեղմանար : Թերեւս նոր միայն նրանք որոշել էին մեր թաքստոցի տեղը : Թընդանօթները սկսեցին շօշափել սարից ըստ երեւոյթին հարթ երեւցող այդ տարածութիւնը . բայց արդէն ուշ էր . մինչեւ որ նրանք կ'որոշէին մեր պահեստի տեղը , իրերը այլ երեւոյթ ստացան :

ՅԱՂԹԱԿԱՆ՝ ԲԱՐՁՈՒՆՔԻՆ ՎՐԱՅ

Մօտ երեք քառորդ ժամ տեւող դժոխային վերելքից յետոյ , — սաստիկ շոգ էր , — մենք արդէն տէր էինք

դարձել *** բարձունքին: Դեռ առաւօտը խօսում էին, որ եթէ այդ եւ հարեւան բարձրութիւնները գրաւեին, մեր յաջողութիւնը անկասկած էր այդ օրւայ համար: Բայց վերեւում, բարձունքի վրայ, նրան տէր դառնալուց յետոյ մենք մի քիչ այլ կերպ էինք մտածում... Ինչու չփորձել եւ Հաջի-Ղարան վերցնել. ինչ կա՞ր որ... Տրամադրութիւնը ընդհանուր էր եւ թշնամուն յաղթելու ոգին ուժեղ . . .

Անմիջապէս «կենդանի կապ» հաստատեց դէպի հարաւ-արեւմուտք ընկնող գերեզմանոցի հետ: Տարածութիւնը հազիւ մի քանի հարիւր քայլ լինէր, բայց տեղը մերից քիչ բարձր լինելով, հնարաւորութիւն էր տալիս տեսնելու, թէ ո՛ւր են ընկնում մեր ուումբերը: Այս քանը շատ կարեւոր էր. անտառու տարածութեան մի փոքր մասի վրայ հակառակորդը դեռ դիմանում էր, թէեւ այնքան էլ որոշ չէր նրանց բռնած տեղը եւ մեր կրակի ամենափոքր շեղումն անգամ կարող էր մերոնց վնասել եւ ապա զգացւում էր ռոպէի շրջուրիւնը: Ցածից երեւում էր, թէ ինչպէս մեր շրդան ստէպ-ստէպ փոխում էր իր տեղը եւ ծառերի միջոցով առաջանում . . . պէտք էր շտապել . . .

Հրետանին սկսեց իր երգը. այլ եւս նա դադար չէր տալիս: Մի քանի րոպէից թշնամու բռնած հողամասը կորաւ ծխի թանձր ամպերի մէջ. ծառերի գագաթներն էին կանաչին տալիս: Զարկերը հետեւում էին անընդհատ. իսկ այդ դժոխային աղմուկի մէջ մերթ ընդ մերթ լաւում էր տեղակալ Հ . . . ի ուժեղ ծայնը .

«Ելի՛ մի փոքր, մէկ է՛ւ . . . դէպի ա՛ջ, ոչ՝ առաջ . . . տեղն է, շփի՛ր . . .

.

ԴՐՈՇ ԴԵԿԱՆԻ ՀԱՅԱ ԴԱՐԱՄ.

Զգիտեմ ինչ կատարւեց փոսի մէջ . յիշում եմ,
որ հուռուայի յաջորդ ըոպէին դուրս թռայ այնտեղից
եւ ո՞րքան ոտներումս ուժ կար, վազ տւի դէպի Հաջի
Դարա . . . գոռում էի ծայնս կտրելու չափ ու վա-
զում: Նոր միայն նկատեցի, որ մենակ չեմ. շուրջս
մարդիկ էին շարժւում, նրանք էլ էին գոռում ու
առաջ անցնում: Թեթեւակի նկատեցի, որ ծիաւորները
բոլոր թափով քշում էին ծիերին . . . Բոլորով մի
սիրտ, մի հոգի դառած դէպի Հաջի Դարա էինք սլա-
նում: Ո՞վ տւեց, ո՞ւմ հրամանն էր. չգիտեմ, այդ ըո-
պէին չէի էլ ուզում իմանալ: Միայն զիտակցում էի,
որ քանի շունչ կար պէտք էր վազել, Հաջի Դարան
վերցնել ինչ գնով էլ լինի . . .

Տեղը քանի գնում բարձրանում էր, բայց մենք
դեռ վազում էինք: Վազելիս որքան տեսողութիւնս
լարեցի՝ դիմացս բան չկարողացայ որոշել եւ եթէ
գնդակների սուլոցը չինէր, կարելի էր կարծել, որ
մրցութիւն էր այն: Միայն աղօտ կերպով նկատեցի,
որ սարը մի քանի տեղից մխում էր

ՈՒ ԹՈՒՐՔԵՐԸ և ՓԱԽՉԻՆ

Սւինամարտ տեղի չունեցաւ:

Հաջի Դարան իր ամբողջ երկարութեամբ մեր ծե-
ռին էր . . . Լեռան զագաթից դիտակի միջով, ան-
գամ հասարակ աչքով, պարզ երեւում էր, թէ ինչ
փութկոտութեամբ փախուստ էին տալիս նրանց երե-
տանին ու սայլախմբերը . . . երեւում էր շոսէն եւ
երկաթուղագիծը, որ 4—5 վերստ ուղիղ գծով գուզա-

հեռաբար գնում էին: Արչուտ կիսակայարանի կտուրն
էր կարմրին տալիս: Ճանապարհի ուղղութեամբ բարձ-
րացած փոշին ցոյց էր տալիս, որ անխնայ քշում էին
ծիերին: Մի փոքր դէպի ծախ — մեր ոտների առաջ
բաւական հարթ մի տարածութիւն էր. կանաչ արտերի
մէջ շարժուն կէտեր էին երեւում, որ մերթ կորչում
էին, մերթ յայտնւում, գնալով փոքրանում ու հեռա-
նում: Այդ նրանց ցիր ու ցան եղած հետեւակն էր, որ
խայտառակ փախուստի մէջ էր որոնում իր փրկու-
թիւնը: Աւելի մօտ՝ մեր յոգնած ու անշնորհք հեծե-
լազօրն էր, որ կակուղ արտերի մէջ ծիերը բաց թողած
գուր աշխատում էր փախչողներին հասնել . . .

Թէ անհուն բերկրանքի ի՞նչ ըռպէներ ապրեցինք
այդ երեկոյ Հաջի Ղարաի վրայ , այդ միայն մենք զի-
տենք

ՅԱԴ ԹԱՐԱՎԻ ՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ամբողջ 6 վերստ թշնամին յետ շպրտուեց : Ուշ
միայն նրանք կանգ առան, երբ տեսան, որ մենք չենք
առաջանում . . . Այդպէս էր հրամայւած եւ յետոյ
ամբողջ երկու օր քաղցած զինւորները առաջին ան-
գամ այդ սարի վրայ էր, որ ասկեարների թողած
Ալեքսանդրապոլի մեր պաքսիմատին համը տեսան . . .

Հեռան լանջերը կորել էին ռումբերի կտորւանք-ների ու զնդակների մէջ . այս ու այն կողմը մեծ ու փոքր սեւացած փոսեր էին երեւում . մեր ռումբերի գործն էր: Գտանք կանոնաւոր փորւած դիրքեր , մօ-տերը բաւականաչափ փամփուշտներ , թէ՛ լիքը , թէ՛ դատարկ : Շատ էին թողած զինւորական պայուսակ-ները , թողել էին եւ վերարկուներ , անզամ կօշիկնե՛ր...

Առաջանալը կատարւել էր համարեա միաժամանակ: Ինչպէս յետոյ իմացւեց, մերոնց հուռռռան ելեկտրականութեան պէս անցել էր ամբողջ ճակատով: Իրարու զոկ ու առանձին գործող զօրամասերը իրենք էլ յարմար էին տեսել մէկէն յարծակման անցնել: Նոյնը տեղի էր ունեցել եւ ազ թեւում, միայն թէ քիչ ուշ, որովհետեւ սարն ի վեր վազելիս այդ մասից մեր կողքով շատ զնդակներ անցան. տաճկական ծախ թեւն էր, որ իր ազի տեղի տալը տեսնելով փորձում էր մեզ հարւածել . . .

ՄԵՐ ՆՈՐ ԴԻՐՔԵՐԸ

Այդ օրը, Մայիսի 26, մեր ճակատը ընկնում էր այսպէս: Չախ թեւ, — Հաջի Դարա եւ նրա շարունակութիւնը մինչեւ Հայդարլի եւ մի փոքր էլ այն կողմը՝ աւելի հարաւ: Կենտրոնը նորից Դշլաղ գիւղն էր, միայն թէ այս անգամ կենտրոնի առաջաւոր մասը հասնում էր մինչեւ այնտեղ, ուր Հաջի Դարան ու նրանից հիւսիս ընկնող լեռնամասը տեղ էին տալիս զրին (Փամբակ չայի), շուէին ու երկաթուղագծին: Ազ թեւը ընկնում էր յիշեալ լեռնամասում, ուր առաւոտը Տաճիկների ծախ թեւն էր ամրացած:

Մէկ ու կէս օրւայ մեր ունեցած յաջողութիւնների արդիւնքն այս էր: Արդէն մթնում էր. ճակատի վրայ հանգիստ էր, միայն ծախ թեւի ամենահեռաւոր մասում թոյլ հրացանածգութիւնը դեռ շարունակւում էր:

Սարի վրայ ցուրտ էր. պաղ քամին էր փչում, իսկ գիշերը մառախուղը պարզւեց:

ԲԱԿԱՏԱԳԻՐԸ . . .

Այսքան զեղեցիկ հետեւանքների հասած մեր առաջխաղացումը հենց նոյն գծի վրայ էլ մնաց : Աննպաստ հանգամանքները մեծապէս ազդեցին իրերի ընթացքի վրայ եւ հակառակորդը յենւելով իր թւով մի քանի անգամ մեզ զերազանցող նոր զօրքերի վրայ, միւս օրւանից առաջ շարժւեց նախապէս նակատը լայնացնելով ու իշխող բարձունքները գրաւելով . . .

Առաջին օրը, Մայիսի 27, մեր աջ թեւը կոտրւեց, որ սկզբից մինչեւ վերջը թոյլ էր ու թոյլ էլ մնաց :

Չախ թեւը սակայն պահեց իր բռնած ամբողջ տարածութիւնը եւ Մայիսի 27ի գիշերւայ ժամը 2ից յետոյ էր, որ մթութիւնից օգտւելով նա էլ կամաց-կամաց նահանջեց . . .

28ին երկու թեւերում աննշան կոխւներ էին, որ տեղի ունեցան : Օղակը քանի զնաց նեղացաւ եւ 28ի կէսօրից անց մենք հազիւ չքաժանեցինք մեր միւս ընկերների վիճակը : Այդ օրը Ղարաքիլիսան ընկաւ, որով եւ փակւեց Մեծ Հերոսամարտի այդ փայլուն էջը . . .

ԱԱ.ՔՕ

ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԸ

Ընկել էին Դարսն ու Ալէքսանդրապոլը : Երեւանը կտրւած էր ոչ միայն դրսից այլ եւ Դարաբաղից ու իր միւս հարազատ մասերից: Նա թողնւած էր իր բախտին, մի բախտ, որ գերազանցօքն տրամիկ էր: Տաճիկներն արշաւում էին երեք ուղղութեամբ . Բաշաբարանով, Բարդողեան լեռնաշղթայի ուղղութեամբ Սարդառապատի վրայով, թեւեր ունենալով Սուրմալուն եւ Բաշգեառնին :

Երեւանը տագնապում էր . ոչ բաւարար չափով փամփուշտ, ոչ թնդանօթի ոռումք, ոչ պարէն, եւ որ ամենագլխաւորն է, ոչ էլ զինւորական կանոնաւոր բանակ :

Արարատեան Հայութեան տէրն ու իրաւական մարմինն այդ օրերում Երեւանի Ազգային Խորհուրդն էր՝ Արամի գլխաւորութեամբ :

. . . Յուզումնալից նիստն է Ազգ. Խորհրդի . բոլորը յուսալիք են . առաջարկ է լինում դատարկել Երեւանը . այդտեղ, ահա, հայ ժողովրդի մեծ կամքը՝ Արամը ծառանում է ըմբուռէն, խփում է ծեռքը սեղանին ու անդրդւելի կամքով յայտարարում, թէ Երեւանը չպէտք է դատարկել, թէ պէտք է դիմադրել մինչեւ վերջին մարդը : Կանչում է քաղաքի հրամանատար Շահիսաթունուն եւ նրան յանձնում Երեւանի կարգապահութիւնը, լիազօրելով նրան որպէս զի արգիլի քաղաքից ելնելը եւ ապա, ինքը, պատրաստում է ճակատամարտի :

Զինւորական հրամանատար է նշանակւում Զօր-
Սիլիկեանը, Բաշաբարանի ճակատը վերցնում է Դրօն,
Սարդարապատի ճակատը՝ Զօր. Փիրումնանը :

Եւ շարա՞ն-շարա՞ն, հնազանդ եւ գիտակ իր
պայքարին՝ հայ աշխատաւորութիւնը դիմում է դէպի
Բաշաբարան եւ Սարդարապատ :

Դաշտեցին, հողի եւ մանի զաւակները արթնա-
ցել էին վտանգի հանդէպ, խորն էին զգացել իրենց
վիճակի ծանրութիւնն ու գալիք նախնիրը եւ, թո-
ղած հողն ու աշխատանքը, քայլում էին դէպի զօ-
րանակատ, որպէս զի իրենց աշխատանքը ոչ մի
կրունկ չտրորի :

Զինավառ էին Սուրմալուն, Էջմիածինն ու Արա-
րանը. անբացատրելի հերոսական ոգեկոչումն էր կա-
տարւել :

Մայիսի 21ը, 22ը եւ 23ը առաջապահ գնդերի
փոքրիկ ընդհարումների շրջանն էր, որից յետոյ ար-
դէն բախւում են իրար երկու հազարամեայ ուժերը,
աշխատանքն ու սուրը: Եւ 25ին ու 26ին յաղթանա-
կում է աշխատանքը, Արարատեան դաշտի կրծքի
վրայ. Մասիսի աչքերի առջեւ, Արաքսի մեղմ ու տըխ-
րագին երգի տակ. վերջին անգամ, եւ ինչպէս միշտ
Արարատեան դաշտում փշրւում է սուրը՝ քրտինքի եւ
աշխատանքի հարւածների տակ :

Շերունի Սիլիկեանը, անձամբ ու իր ներկայու-
թեամբ, վառում է ռազմական կրակը հին աշխար-
հում, մի բոպէ իսկ չմնալով երեւանում. հայ ժողովրդի
մեծ որդին, Դրօն, մի խիզախ ճակատումով Բաշաբա-
րանից յետ է շարտում, բորիկ ու քաղցած տղաներով,
տանիկներին դէպի Ալէքսանդրապոլ: Ու 26ին Զօր. Փի-
րումնանը ջարդում է Սարդարապատի տակ տանկա-
կան լրբօրէն յամառ բանակը, քշում եւ փախուստի

մատնում։ Հեռագիրը հասնում է Երեւան։ ուղղում է մէջքը արի Արամը, ժպտում ի՞ր ժողովրդին յատուկ հաստատակամութեամբ ու հպարտութեամբ եւ բոլորին զէնքի կոչում։ Հեռագրում Զօր. Սիլիկեանը խնդրում է նոր ուժեր՝ առաջ շարժւելու համար, եւ հաց ու ջուր։ Հայ Երիտասարդ սպան՝ Շահիսաթունին, որ լծւել էր իր ժողովրդի տառապանքին, եռանդուն կերպով մի գիշերւայ ընթացքում հաւաքում է Երեք վագոն պաշար եւ ճամբում զօրանակատ։

Թող մնայ արծանագրւած այդ օրերի համար, որ մի քանի աղքատ գաղթականներ բերել ու մատուցել են Շահիսաթունուն մի-մի կտոր հաց, իրենց վերջին պատառը, եւ տառեխ ծկի մի մասը խնդրելով ընդունել ու ճամբել զինւորներին, մինչդեռ կուշտերը պատրաստում էին փախչել Երեւանից . . . Մնում էր ջուր հասցնել քանակին. եւ Շահիսաթունին դիմում է կայարան ցիստերներով ջուր ուղարկելու... տեսնում է, որ կայարանի ջրանցքի բուրք խցուած է գերանի մի մեծ կտոր . . . Ուրեմն աշխատել են եւ մեր թիկունքում, մեր վատ հարեւանները . . . մինչեւ այսօր էլ պահւում է այդ գերանի կտորը, որպէս խորհրդանշան մեր հարեւանների որոշ տարրերի «քարեկամական» քաղաքականութեան, եւ քաղաքացիական քաջութեան։ Զուրն էլ է հասնում, Արամի կոչին արծագանգ է տալիս մնացած գաւառը, եւ մէկ օրւայ ընթացքում հաւաքում է 10000 մարդ, իր զէնքով ու պաշարով, եւ դիմում է անմոռունչ դէպի զօրանակատ։

Հարւածը իջած էր թշնամու զլխին անսպասելի թափով։ Ալէքսանդրապոլը խուճապի մէջ, պատրաստում էր տաճկական փախուստը դէպի Կարս, Երբ վրայ է հասնում Բաթումի զինադադարը եւ կտրում

հայութեան ոգու ճանապարհը դէպի Շիրակ եւ Կարս:

Եւ մարտիրոսական Շաբաթը վերջանում է յաղթութեամբ ու սկսում է դիւանագիտական արեւելեան խեղկատակութիւնը մեր երկրի զլիսին: Այդ յաղթութեամբ մայիսի 28ին հիմք է դրւում փաստօրէն մեր երկրի անկախութեան: Դրանով նոր թռիչք է հաղորդւում մեր ժողովրդի ազատափրական կամքին:

. . . Արարատեան դաշտը դառնում է զերեզմանատեղին մեր ժողովրդի լաւագոյն զաւակների: Հանգչում են նրանք հայութեան ծոցում — մեծ հոգիները՝ անանուն եւ անշիրիմ մեռելները թանգ: Ոչ ոք չգիտէ նրանց անունները :

Փա՛ռք մեր ընկած զոհերին . . .

Փա՛ռք աշխատանքի յաղթանակին եւ նրանց, որոնք կազմակերպեցին Սարդարապատի եւ Բաշարաբանի յաղթանակը եւ հայութեան քաղաքական կեանքի ու անկախութեան հիմքը դրին:

Գ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ

ԵՐԿՈՒ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏ

ՈՐ ՎՃՌԵՑԻՆ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԲԱԽՏԸ

Լինել-ըլինելու օրեր էին :

Հայութիւնը կ'ապրէր իր վերջին , բայց ամենաեղերական ճգնաժամը :

Արեւմտահայութեան մեծ մասը կոտորուած , հայրենի օնախները քարուքանդ , յուսալքումը ընդհանուր , ու ահա իրարու ետեւէ կ'իյնային Սարըղամիշ , կարս , Ալեքսանդրորոլ , այսպէսով վերջին հարուածն ալ տալով մնացող հայութեան կորովին :

Եւ ահա , մայիս 26ին , Վէհիպ փաշան վերջնազիր մը տուաւ Անդրկովկասի կառավարութեան՝ պահանջելով Ախլցխա , Ախլքալաք , Ալէքսանդրօրոլի շրջանն ամբողջ , Սուրմալուն , Նախիջեւանը եւ Էջմիածինը , վերջնազիր մը , որուն նպատակն էր բաժան բաժան ընել Անդրկովկասի ազգութիւնները եւ մէկիկ մէկիկ ջախջախել զանոնք :

Մայիս 27ին , Վրաց Ազգ . Խորհուրդը հոչակեց Վրաստանի անկախութիւնը :

Ստրալէցանցիները արդէն իրենց անկախութիւնը յայտարարած էին վերջնազիրը տրուելուն պէս , Պաթումի մէջ :

Հայերը , այսպէս , մինակ կը մնային ամբողջ Կովկասի մէջ , դէմ դէմի տաճկական հորդաներուն : Մայիս 27ի , 28ի եւ 29ի օրերը հայկական դեկավար շրջանակներու ամէնէն տառապազին օրերը պիտի մնան :

Մեծ վտանգին դէմ միս մինակ :

Հայոց Ազգային Խորհուրդը կը տեսնէր որ իր հարեւանները մէկիկ մէկիկ կը դաւեն իրեն, ու զինքը առանձին կը թողուն ահաւոր վտանգին դիմաց :

1918 Մայիս 29ի գիշերը զարհուրելի գիշեր մը եղաւ Հայութեան համար : Հայոց Ազգային Խորհուրդը հոն, Թիֆլիսի մէջ, Հայուն ճակատագիրը պիտի վճռէր :

Ու վճռեց : Ան, ահաւոր մղծաւանջներու եւ փոթորիկներու այդ պահուն, որոշեց ինքզինք յայտարարել ազգային միակ գերագոյն իշխանութիւն եւ միակ օռկան հայկական խնդիրներու լուծման համար:

Հայաստանի Հանրապետութեան հիմն էր որ կը դրուէր :

* * *

Բայց մինչդեռ մեր ղեկավարները վտանգի ծանրութեան տակ ճնշուած՝ ու իրերու հարկադրանքէն ստիպուած՝ Թիֆլիսի մէջ Ազգային գերագոյն իշխանութեան հիմը կը դնէին, անդին Արագածի ստորոտը, Սարտարապատի առջեւ եւ Դարաքիլիսէի լեռներուն վրայ տեղի կ'ունենային երկու պատմական ճակատամարտներ :

Թուրքերը թաթարներու օգնութեամբ մտած էին արդէն Բօրչալու, ու Հայաստանը արտաքին բոլոր յարաքերութիւններէ կտրուած էր : Թիֆլիսի մէջ զբանուող հայ ղեկավարները ամբողջովին անտեղեակ երկրի անցուդարձին եւ ահ ու սարսափի մատնուած՝ անզօր կը զգային Թուրքերու արագ խուժումը դիմագրաւելու, մինչդեռ երեւանի մէջ, հայութիւնը ամէն տեղէ հաւաքուած ցնցում մը կ'ունենար : Ու ահա կեանիքի ու մահւան այդ բոպէին՝ հրապարակ կուգան

Արամը՝ ընդհանուր ժողովրդի կամքով դիկտատոր ընտրուած, Զօրավար Սիլիկեանը զինուորական դեկավար, վտանգաւոր օրերուն միշտ կուրծք տուող Դրօն ու իր հետ՝ Զօր. Փիրումեանը : Ու յանույուս ժամուան ընթացքին, կը բազմապատկուի հայկական բանակը, ու կը յառաջանայ դէպի Սարտարապատ :

Յեղափոխութեան, ինքնապաշտպանութեան ընդվզումը կը խօսի բոլորին մէջ, եւ բոլորը պահ մը կը գտնեն իրենց կորսնցուցած արիութիւնը եւ կը մեկնին մեռնելու կամ յաղթելու համար :

Թուրք բանակները քաջալերուած մինչեւ այդ իրենց տարած յաղթանակներէն, մոլեգնած թալանի, սպանութեան եւ բռնաբարութեան կիրքերով, շլացած Պաքուի եւ Երեւանի հարստութիւններէն, կատաղի յարծակումներու սկսած էին երկու թեւով, Ալէքսանդրօբոլէն եւ Ալսլքալաքէն դէպի Ղարաքիլիսէ: Այդ սեղմ օղակին մէջ կ'ուզէին խեղդել մնացող հայութիւնն ալ :

Դանակը ուկորին հասած էր . . .

Ու տեղի ունեցաւ առաջին ճակատամարտը :

Զօրավար Սիլիկեանի, Դրօն եւ Զօրավար Փիրումեանի դեկավարութեամբ մեր զօրքերը Սարտարապատի առջեւ, Անիի աւերակներուն վրայ, չորս օրուան բախտորոշ գօտեմարտի մը բռնուեցան թրքական գերակշիռ ուժերու հետ: Արիւնալի եւ օրհասական կոիւը իր հերոսական եւ յաղթական դրուագներով ժամը ժամին կը հաղորդուէր Զօր. Նազարբէկեանին՝ ընդհ. հրամանատարին, որ Ղարաքիլիսէի ճակատը կը գրտնուէր: Այս ծերունին որ ժամանակ մը թուրք բանակներուն սարսափին էր եւ երկարեայ զօրավարի անունը վաստկած, եւ այժմ լքուած՝ կը տեսնէր իր բանակի քայքայումը, ոգեւորուեցաւ Սարտարաբատի ուժեղ

ընդդիմութենէն, զինքը շրջապատող գործիչներու հետ մտաւ կազմալոյծ զօրքին մէջ, վերակազմելու համար իր բանակը: Յաջորդ օրը, Տիլիջանի և Դարաքիլիսէի շրջանին մէջ ոգեւորութիւնը իր զագաթնակէտին կը հասնէր: Սարտարապատի ճակատամարտին մէջ մերինները յաղթած էին, հազար ութ հարիւր զոհերու գինով: Իսկ Թուրքերը երեք հազար դիակ թողլով՝ սկսած էին նահանջել դէպի Ալէքսանդրօրու: Թշնամին կը հալածուէր կրնկակոխ Սարտարապատի քաջարի բանակին կողմէ, երբ Դարաքիլիսէի առջեւ սկսաւ երկրորդ արիւնահեղ ճակատամարտը, իրերազինջ ահոելի բախումը, որու նմանը թերեւս տեսած չէր Կովկասեան ճակատը այս հինգ տարուայ պատերազմի ընթացքին:

Բոլորը իրենց զէնքով եւ պաշարով վերադարձան շրջապատելու հրամանատար Նազարբէկեանը. շատերը ժամանակ չունեցան մնաս բարով ըսելու իրենց կեներուն եւ մայրերուն, ուրիշները լծուած սայլի վրայէն միայն իրենց հրացանը վերցուցին, ճանապարհին վրայ ծգելով իրենց սայլը. ծերերը իրենց ուրախութենէն կուլային. ու քանի մը ժամուան մէջ կը դասաւորուէր եօթը հազարնոց մահուան բանակը, ոգեւորութեան հեղեղէն քշուած՝ Դարաքիլիսէի բարձունքներուն վրայ օրհասական կատաղի կոփելը մղելու տանկական տասը հազարնոց բանակին դէմ:

Եւ 29 Մայիսին երբ Ազգ. Խորհուրդը Հայերու անկախութիւնը կը հռչակէր եւ մեր պատուիրակները Պաթումի մէջ Խալիլ պէյի եւ Վէհիպ փաշայի տրամադրութիւնները կը շօշափէին, անդին մոլեգին Յկըռուի մէջ հազարաւոր դիակներ կ'իյնային, երկինքն ու գետին զէնքի շաշիւնէն կը դղրդային, եւ ամէն վայրկեան Վէհիպ փաշան կը սպասէր իր բանակի յաղթութեան լուրին, որ կ'ուշանար: Հինգօրեայ անընդ-

հատ ճակատամարտը կը վերջանար զարհութելի ողբերգութիւնով մը : Երկու բանակներն ալ անհաշտ՝ տեղն ու տեղը կը խորտակուէին, Թուրքերը ծգելով վեց հազար դիակ, իսկ Հայերը չորս հազարէ աւելի. ու մնացորդները ողբերգութեան արհաւիրքէն քշուած՝ լուլթեան եւ ամայութեան կը մատնէին երէկուան ահեղազոռ ռազմադաշտը : Դարաքիլիսէն շաբաթ մը ամբողջ մնաց անտէր . . . Միայն արծիւները սաւառնեցան անթաղ դիակներուն վրայ :

Վէհիպ փաշան կծկում մը ունեցաւ. կեղծ ժպիտը դէմքին՝ հայ պատուիրակները շնորհաւորեց մեր մարտիկներուն քաջազործութեան համար . . .

Եւ ստորագրուեցաւ Պաթումի հաշտութեան պայմանագիրը :

Ու այսպէս, արեան հեղեղներու, թնդանօթներու բոմբիւնին, հերոսներու դիակոյտին եւ վիրաւորներու հոնդիւններուն մէջէն բարձրացաւ հայկական եռագոյնը երեւանի բարձունքին վրայ, միշտ տխրութեամբ դիտելով Մասիսը, որ դեռ այն ժամանակ թշնամիին ծեռքն էր :

Հայաստանի Խորհրդարանի բացման օրը, 1918 Օգոստոս 1ին, երբ յաղթական Թուրքերն ու Գերմանները խստօրէն կը հսկէին մեր վրայ, Նախազահ Ա. Ահարոննեան՝ զսպուած զայրոյթով մը կ'ըսէր իր նախազահական ճառին մէջ. «Մեր սահմանները երկարէ չեն, անոնք պիտի դայննան:

Անցան դաժան օրերը, եկաւ նոր գարուն : Լայնան մեր սահմանները, Մասիսը ազատուեցաւ եւ Ահարոննեանը անկէ յետոյ չդիմեց Գերմաններուն որպէս զի «Մեզի այնիան հող տան որ գոնէ մեր մառելները բաղեղութեղինան» . . . »

ՄԵՇ ԵՐԿՈՒՆՔԸ

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ԶԵԿՈՅՑՆԵՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՊԱՅԱԿՈՅՑՏԻ

27 Մայիս, գիշերուան ժամը 5

Արաքս կայարանի, Թուլքա-Թափայի եւ 440 թիւ
բարձունքներուն մօտ երեք օր տեւող կռիւը վերջա-
ցաւ թշնամիին համար պարտութեամբ։ Ան անկարգ
եւ շտապ կը նահանջէ. հետապնդուելով մեր փոքրա-
թիւ հեծելագունդէն։

Բաշ-Ապարանի ուղղութեամբ զիշերը խաղաղ
անցաւ։

27 Մայիս, գիշերուան ժամը 2

Երջանիկ եմ հաղորդելով մեր զօրքերու յաղթու-
թիւնը Դշլաղի մօտ։ անոնք վանեցին ուխտադրուժ
թշնամիին յարձակումը, որ զերիներու ցուցմունքին
համածայն՝ կ'առաջանար Դարաքիլիսէն գրաւելու հա-
մար։ Մեր զինուորները ոգեւորուած այդ յաջողութե-
նէն, դիմեցին յարձակման, բռնելով անոնց աջ թեւը.
յարձակումը վերջացաւ փայլուն յաջողութեամբ։ Մենք
դուրս վանեցինք հակառակորդը Աղեսի-Դարա զիւղէն
եւ անոր արեւելեան կողմը գտնուող 1010 թիւ բար-
ձունքէն։ Միաժամանակ, ճակատէն յարձակման դի-
մեցին մեր զօրամասերը եւ ուժեղ հարուածով տիրե-
ցին 750 թիւ բարձունքի շրջանը գտնուող միւս բար-
ձունքներուն։

Թշնամին փախաւ՝ հետապնդուելով մեր քաջերէն։
Ան հսկայական կորուստներ ունեցաւ՝ գլխաւորապէս
թնդանօթային կրակէն եւ հեծելազնդի հարուածներէն։

28 Մայիս, գիշերուան ժամը 10

Այսօր երեկոյեան ժամը 8.40ին, անհաւասար կըռ-
ւին մէջ հերոսաբար ինկաւ մեր հին հայդուկներէն
Զեմլեակը :

Թուրքերը՝ երեքօրեայ կոխւներէն յետոյ ջարդուած
են եւ յետ կը նահանջեն հապճեալ կերպով։ Անոնց
զօրամասերը բաժնուած են երեք խումբերու։ Առա-
ջինը՝ Ալագեազի կայարանէն կը նահանջէ դէպի Անիի
կայարանը, երկրորդը՝ Կրմզու եւ երրորդը՝ Ախզա-
կալա։ Մեր զօրամասերը քայլ առ քայլ կը հետապն-
դեն զանոնք։ Ոգեւորութիւնը աներեւակայելի է։

28 Մայիս, կէս գիշեր

Կը յայտնենք որ մերոնք գրաւած են Ալագեազ
կայարանը եւ կը շարժուին դէպի Անի։

28 Մայիս, գիշերուան ժամը 14

Բաշ-Ապարանի ուղղութեամբ, երէկ մեր զօրա-
մասերը դիմեցին յարծակման եւ թշնամին իր դիրքե-
րէն դուրս վանեցին։ Մերոնք կը հետապնդեն նահան-
ջող թշնամին։

ԵՐԵՒԱՆԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԻՆ ԿՈԶԸ
ՍԱՐՏԱՐԱՊԱՏԻ ՀԱԿԱՏԱՄԱՐՏԻ ՆԱԽՕՐԵԱԿԻՆ

Հայեր,
Շտապեցէք հայրենիքն ազատելու։

Հասել է բովէն , երբ իւրաքանչիւր հայ , մոռանալով իր անծնականը , յանուն Մեծ Գործի՝ հայրենիքի փրկութեան եւ իր կնոջ ու աղջիկների պատուի պաշտպանութեան , պիտի գործ դնի իր վերջին ճիզը՝ թշնամուն հարւածելու համար :

Մենք չեինք ուզում կռւել , յանուն խաղաղութեան եւ հաշտութեան՝ պատրաստ էինք մենք ընդ առաջ գնալու ամէն տեսակ զոհողութիւնների , սակայն մեր նամարդ թշնամին ընթանում է իր ծրագրած ուղիով , նա ըստ երեւոյթին ստրկացնել է ուզում մեզ , բայց իրօք նա ուզում է ոչնչացնել մեր բազմաչարչար ազգը : Բայց քանի որ պիտի ոչնչանանք , աւելի լաւ չէ^o որ զէնքը ծեռներիս փորձենք մենք մեզ պաշտպանելու : Գուցէ յաջողւում է մեզ կռւով ծեռք բերել ապրելու իրաւունքը :

Իսկ որ մենք կարող ենք պաշտպանել , դա ցոյց տւեց մեր վերջին կռիւները մեր ճակատում , ուր մեզանից թւով զերազանց թշնամին նահանջի է դիմել մեր զօրքի հերոսական յարձակման առաջ :

Հարկաւոր է մի ճիզ եւս եւ թշնամին վոնտւած կը լինի մեր երկրի սահմաններից , ուր մեր պապերն ու հայրերը երկար տարիներ արիւն քրտինքով աշխատել են զէթ մի կերպ հայթայթել իրանց օրւայ ապրուստը :

Հայեր ,

Ժամանակ չէ դանդաղելու : Բոլոր մինչեւ յիսուն տարեկան հասակ ունեցողները՝ պարտաւոր են զէնքի տակ գալու . ես պահանջում եմ բոլորից ներկայանալ իրանց զէնքերով ու փամփուշտներով հայրենիքի պաշտպանութեան համար :

Հայուհիներ ,

Յիշեցէք Ե. դարու փափկասուն տիկնանց , որոնք

ոգեւորեցին իրանց ամուսիններին դէպի Մեծ Գործը ,
անմահ Վարդանի կոլիների ժամանակ , հետեւեցէք
նրանց օրինակներին . եթէ չէք ուզում , որ Զեր պա-
տիւը ոտնակոխ լինի , խրախուսեցէ՛ք նրանց եւ ար-
համարհեցէ՛ք այն վախկոտներին , որոնք զանազան
պատրւակներով խուսափում են ճակատ գնալուց :
Հաւաքեցէք նրանց համար ռազմամթերք , հաց , շոր
եւ ուրիշ մթերքներ . . .

Խորին կերպով համոզւած եմ , որ այս իմ կոչը
անարձագանգ չի մնայ եւ երկու-երեք օրւայ ընթաց-
քում կը կազմակերպւի մի այնպիսի քաջարի զօրա-
բանակ , որին կը յաջողւի վոնտել թշնամուն հայրենի
հողի սահմաններից եւ ապահովել հայ ժողովրդի գո-
յութիւնը :

Յանուն բազմաչարչար հայ ժողովրդի միջիքական
գոյութեան :

Յանուն ոտնակոխ եղած նշմարտութեան՝

Ոտքի կանգնեցէ՛ք : Դէպի գործ , դէպի սրբազան
պատերազմ :

Բոլոր զէնքի ընդունակ տղամարդիկ պարտաւոր
են ներկայանալ երեւանում զօրավար Բէժանքէկին ,
իսկ բոլոր ժողովւած մթերքները յանձնել տեղական
Ազգային Խորհրդներին :

Երեւանի զօրամասի հրամանաւար
ԶՈՐԱՎԱՐ ՍԻԼԻԿԵԱՆ

1918 Մայիս 24

ԸՆԴՀ. ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԻՆ ԿՈԶԸ
ՍԱՐՏԱՐԱՊԱՏԻ ՑԱՂԹԱՆԱԿԻ ԸՆԹԱՑՔԻՆ

Հայեր ,

Ծանր փորձութիւններ է ապրում մեր ժողովուր-

Դը : Տաճկական բազմադարեան ստրկութիւնից յետոյ մեր ժողովուրդը հասկացաւ , որ այդպէս շարունակւել այլեւս չի կարող եւ վճռեց՝ կամ զէնքը ծեռքին նւաճել իր ազատութիւնն ու ստեղծել իրան համար երջանիկ ապագայ եւ կամ պատւով մնունել : Մեծ զոհողութիւններով ու ջանքերով ստեղծւած մեր զօրքը՝ շնորհիւ շատ անզիտակից տարրերի , շուտով կորցրեց իր ոգեւորութիւնը եւ դրա հետեւանքն եղան մեր պատերազմական անյաջողութիւնները՝ մէկը միւսից ծանր :

Տաճիկները ամենաբարբարոս կերպով խախտեցին հաշտութեան բանակցութիւններն ու կնքւած զինադադարը . նրանք օգտւելով զինադադարից առանց նախազգուշացնելու , անսպասելի կերպով յարձակւեցին ու գրաւեցին Ալեքսանդրապոլը : Այս բանը վերջնականապէս քայլայեց մեր զօրքը , եւ զինւորները ծգելով իրանց շարքերը՝ անկանոն խմբերով փախան իրանց տները , թողնելով բաղդի բերմունքին բոլոր մեր պահեստներն ու ամբողջ ռազմամթերքը : Թւում էր թէ ամէն ինչ կորած է եւ մեր նենգ թըշնամուն մնում է միայն շարունակել իր յաղթական ընթացքը դէպի երկրի ներսը , ստիպելով դրանով հայ ազգաբնակչութեանը գաղթել իրանց բնակավայրերից եւ կորցնել իր ամբողջ ունեցւածքը : Բայց մեծ է Աստուծոյ ողորմութիւնը : Երեւանի քաջարի զօրամասը , որի դէմ նոյնապէս թշնամին շարժւել էր — չտատանւեց , ընդհակառակը դիմադրելով նրա հարւածներին , ինքը յարձակման դիմեց եւ երկու օրւան կուից յետոյ , յետ մղեց թշնամուն եւ այժմ հետապնդում է նրան : Երեւանի զօրամասի յաղթութիւնը ոգեւորեց Ալեքսանդրապոլի զօրամասի զինւորներին . սկսւեցին կազմւել վաշտեր , գումարտակներ եւ զնդեր , որոնք

արագութեամբ դարձան դէպի թշնամին՝ ոգեւորւած մի ցանկութեամբ եւ մի կամքով—յաղթել կամ մեռնել : Բայց մինչ այդ, մենք արդէն դժբախտաբար կորցրել էինք մեր ամբողջ պաշարն ու ռազմամթերքը, այդ պաշարից մեծ քանակութեամբ զէնք ու փամփուշտ ընկան ազգաբնակութեան ծեռքը, մթերքների պահեստները թալանւեցին գաղթող ժողովրդի ծեռքով, զինուորներից շատերը փախան իրանց տները : Հայ ժողովուրդ, այն զօրքը, որ վճռել է կեանքի եւ մահու կորիւ մղել թշնամու դէմ՝ պէտք է լինի կուշտ ու հազնուած :

Եթէ դուք ցանկանում էք ազատել ծեր ընտանիքներն ու ունեցւածքը, եթէ դուք չէք ցանկանում ապրիլ աւելի վատթար ստրկութեան մէջ, քան այն, որ դարերի ընթացքում կրել են մեր եղբայրները տանիկ կառավարութեան լծի տակ, եթէ չէք ուզում որ ամբողջ հայութիւնը կորչի—եկէ՛ք բոլորդ, ո՞վ զէնք կրելու ընդունակ է, եկէք ծեր զէնքով ու փամփուշտներով, վերցրէք ծեզ հետ հինգ օրւայ ուտեստեղէնի պաշար, մինչեւ որ կարելի կը լինի զօրքի կանոնաւոր պարենաւորումը կազմակերպել : Նւիրեցէք զօրքի համար հաց, գետնախնծոր եւ ուրիշ մթերքներ, լաւ յիշեցէք, որ ամէն դանդաղում ներկայ վճռական ըուպէին կործանիչ է, լաւ դիտեցէք, որ եթէ այժմ զէնքով չկարողանանք պաշտպանել մեր ազատութիւնն ու ունեցւածքը, ապա մենք արժանի չենք գոյութիւն ունենալու որպէս ինքնուրոյն ժողովուրդ եւ այն ժամանակ վայ մեզ ու մեր յետնորդներին : Մեր որդիներն ու թոռները միմիայն անէծքով կը յիշեն մեզ : Մենք այս պէտք է դնենք միմիայն մեր սեփական ուժերի վրայ եւ եթէ այժմ առանց ժամանակ կորցնելու չօգնենք մեր զօրքին, ըրացնենք նրա շարքերը զին-

ւորներով եւ չմատակարարենք նրան անհրաժեշտ
մթերքներ — մենք կորած ենք : Լաւ իմացէք, եթէ
այժմ զէնքով չնւաճենք մեր ազատութիւնն ու չստեղ-
ծենք մեզ համար երջանիկ ապագայ — այլեւս երբեք
չի յաջողւի այդ բանը ոչ մեզ եւ ոչ մեր սերունդներին:

Նւիրաբերութիւններն ուղղեցէք մօտակայ Ինտեն-
դանտային եւ Արտիլերական մթերանոցները եւ տե-
ղական հասարակական հաստատութիւնները, յայտ-
նելով այդ մասին Հայկական Կորպուսի Շտարին :

Հայկական Կորպուսի հրամանաւար
ԶՈՐԱՎԱՐ ՆԱԶԱՐԵՏԵԱՆ

1918 Մայիս 25

ԵՐԵՒԱՆԻ ՀՐԱՄԱՆՆՏԱՐԻՆ ԿՈՉԸ

ՍԱՐՏԱՐԱՊՈՏԻ ՑԱՂԹԱՆԱԿԻ ՎԱԴՈՐԴԱՅՆԻՆ

Հայեր,

Մեր քաջարի զօրքերի հերոսական գործունէու-
թիւնը շարունակում է եւ տաճիկ զօրքերը նահան-
ջում են :

Մենք պէտք է յետ վերցնենք Ալեքսանդրապոլը,
որը այնպէս նենգօրէն գրաւեցին տաճիկները :

Մեր բոլորիս մտքերը ամբողջովին պէտք է ուղ-
ղւած լինեն դէպի Ալեքսանդրապոլը, մենք պէտք է
յետ վերցնենք նրան եւ ապա միայն բանակցութեան
մէջ մտնենք տաճիկների հետ խաղաղութիւն կնքելու :

Մեզ բոլորիս շատ լաւ պէտք է յայտնի լինի, թէ
որ աստիճան զրգուել է անկուշտ եւ միեւնոյն ժա-
մանակ թոյլ տաճիկ կառավարութեան ախորժակը :
Նա պահանջում է ամբողջ Ախալցխայի, Ախալքալա-
քի, Ալեքսանդրապոլի եւ Էջմիածնի գաւառները՝ էջ-

միածնի վանքի հետ միասին եւ Երեւանի, Նախիջեւանի գաւառների մեծ մասը :

Մի՞թէ մենք պիտի տանենք այդպիսի անարգանք: Մի՞թէ հեշտ ու հանգիստ սրտով պիտի տանք թշնամուն մեր հայրենի հողերը, որ կերակրել, կերակրում են եւ պիտի կերակրեն մեզ եւ մեր սրբատեղին՝ Ա. Էջմիածինը :

Ոչ երբեք, հայ ժողովուրդ, դու չպիտի թոյլ տառ այդպիսի անարգանք :

Եւ այդ անարգանքը տեղի չի ունենայ, եթէ մենք հասնենք մինչեւ Ալեքսանդրապոլ :

Քիչ է մնացել մինչեւ Ալեքսանդրապոլ, հարկաւոր է միայն օգնել խրամատներում զտնւող մեր քաջերին եւ մի երեք չորս օրից յետոյ մենք կը հասնենք մեր նպատակին :

Ուրեմն մի դանդաղէք. Հայեր շտապով խմբւեցէք խիտ եւ համերաշխ շարքերով, վոնտեցէք թշնամուն մեր հայրենի արիւնաներկ հողից, եւ թող ձեզ հետ լինի ձեր յետնորդների օրինութիւնը :

Դէպի զէնք բոլորդ.

Դէպի Ալեքսանդրապոլ :

Երեւանի գօրամասի հրամանաւր
ԶՕՐԱՎՈՐ ՍԻԼԻԿԵԱՆ

ԱՌԱՋԻՆ ԴՐՈՇԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՈՂԻՆ ՎՐԱՅ

Տակաւին չեն հեռացեր իմ յիշողութեան ու երեւակայութեանս մէջէն այն չարաշուք ու սրտամաշ օրերը, որոնց ենթարկւեցաւ Հայաստանի հայ ժողովուրդը իր սեփական ու մայրենի հողին վրայ :

Ամբողջ աշխատաւորութիւնը ժուրկոններու եւ կառքերու վրայ բարձրացած՝ հալածական ու գաղթական, չափեց չափչիեց իր դաշտն ու արօտը Բամբակածորէն ու Շիրակէն մինչեւ Այրարատ, Կոտայք, Վարաճնունիք, Ծաղկածոր ու դեռ աւելի հեռուն՝ Տիլինանի անտառոտ պուրակներն ու նոր Պայազէտի դաշտերն ու քարաժայուերը:

Սակայն նրա դիմադրական կորովը դարերու հոլովոյթին մէջէն նորէն յարութիւն առաւ եւ Վարդանանց ու Վահանանց քաղաքական գոյամարտէն, Զէյթունի ու Սասունի գոյամարտէն, Վասպուրականի 1896ի եւ 1915ի յունիսեան ու ապրիլեան հերոսամարտերէն ետք՝ նորագոյն պատմութեան համար տւաւ Բաշ-Աքարանի, Դարաքիլիսէի եւ Սարտարապատի օրհասական ու փառահեղ ճիզերը, որոնց շնորհիւ յաղթական պետութիւնը խալիֆաներու յաջորդին բերնով ու խելազար թափով արշաւող փաշային միջոցով խաղաղութեան դաշն առաջարկեց մինչեւ այդ հալածական՝ բայց կորովի ժողովուրդին:

Հայ ժողովուրդի սրտին վրայ ծանրացած մղծաւանջը հեռացաւ պահ մը ու ամէնքը նորէն հին օրե-

ըու երազներով արբեցած՝ վաղւան լուսաշող արեւին պատրաստւեցան:

1918ի մայիսեան այդ ազատ առտուն . . . Ծաղկունանց գաւառի գլխաւոր կեդրոնատեղին — Ախտային մէջ փութով պատրաստութիւններ կը տեսնըւէին ընդունելու համար Թիֆլիսէն նորեկ Հայոց Ազգային Խորհուրդը, որ Երեւան պիտի երթար հայ հանրապետութեան գաղափարը հիմնաւորելու եւ մարմնացնելու համար :

Ճնշւած էինք ամէնքս: Սիրտերնիս պաղ էր ու քիչ մըն ալ յոռեստես էինք կատարւող փաստին համար, որ կուգար հայ ժողովուրդի դահիճին կողմէ:

. . . Ահա Ելենովկայի ճամբուն վրայ բարձրացած փոշին կ'ազդարարէ անոնց գալուստը :

Դիւղին հրապարակին վրայ կը դասաւորուին հայ զօրքերը զօրավար Մամիկոնեանի հրամանատարութեան տակ. գիւղական հասարակութեան ներկայացուցիչները. հայերն ու մալականները առանձին առանձին մատուցարաններու վրայ, կը ներկայացնեն «աղ ու հաց» Հայ նորաստեղծ կառավարութեան ներկայացուցիչներուն :

Տեղի կ'ունենայ սրտառուչ հանդիպումը:

Հոն են մեր Արամը — աննկուն Դրօյին հետ՝ Սարտարապատի եւ Բաշ-Ապարանի դափնիին տէրը. հոն են Երեւանէն Արամին հետ եկող Ազգային Խորհուրդի միւս անդամները ու ես ամենէն առաջ արցունքով կը դիտեմ Արամին, Աւետիք Սահակեանին, Քաջազնունիին, Կարճիկեանին, Սիր. Տիգրանեանին եւ միւսներուն ողջագուրանքը հայ հողին վրայ հայ զօրքին ու ժողովրդին առջեւ :

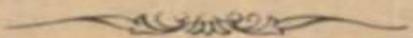
Ժողովուրդին առաջաւոր տարրերու առաջին հան-

դիսաւոր երեւումն էր անիկա Հայաստանի հողին վը-
րայ . . . :

Ողջագուրանքէն ետք, ողջոյնի խօսք ըսելու պա-
տիւը կ'իյնար մեր ամենասիրելի հայր Աւ. Սահակեա-
նին: Անիկա կերկերուն ծայնով կ'ողջունէ հայ ժողո-
վուրդը իր տառապանքին մէջ, հայ զօրքը իր անօրի-
նակ ու հերոսական պայքարովն ու հայ երիտասարդ
սերունդը իր վաղւան լուսաշող հաւատքով:

Կը մեկնին:

Ու այնուհետեւ շաբաթէ մը ետք, երեւանէն լուր
կուզայ, որ քաղաքային ակումբը վերածւած է խոր-
հըրդարանի, որ խորհրդարանի գլխուն՝ օր-ցերեկով
իշխողի աչքին առջեւ կը ծածանի հայկական եռա-
գոյն դրօշակը, որ հայ աշխատաւորութիւնը անօրի-
նակ ճիգով իր վաղւան զոյութեան իրաւունքը կը
պատրաստէ :

ԻՆՉՈՒՄ ԾՆՈՒՆԴ ԱՌԱՒ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽՈՐՃՐԴԱՐԱՆԸ

1917 Սեպտեմբերին Թիֆլիսի մէջ գումարուեցաւ Ռուսաստանի Հայութեան մէկ համագումարը, որուն կը մասնակցէին քաղաքային Տումաներու հայ անդամներու ներկայացուցիչները, նախկին ռուսական պետական Տումաներու անդամները, քաղաքական կուսակցութիւններէ համեմատական թիւով ներկայացուցիչներ, ազգային հաստատութիւններէն եւ միութիւններէն մէյ մէկ ներկայացուցիչ եւ Արեւմտահայ Խորհուրդը իր ամբողջ կազմով, (15 հոգի) ինչպէս նաեւ վճռական ծայնով հրաւիրուած 5—6 յայտնի հասարակական գործիչներ, որոնք այս կամ այն կերպով վերոյիշեալ ներկայացուցութենէն դուրս մնացած էին:

Համագումարի ամբողջ կազմն էր 225 հոգի, որոնցմէ 115ը կը պատկանէր Դ. Յ. Դաշնակց., 44ը, ժողովրդական կուսակցութեան (Էս-Էր), 23ը սօսիալ-լիստ յեղափոխականներուն, 24ը սօցիալ-տէմօքրատ, (Էս-Դէկ), մնացածները չէզոքներ էին :

Այս համագումարէն ընտրուեցաւ 45 հոգինոց ազգային ժողով մը իրեւ օրէնսդրական մարմին, իսկ 15 հոգի ազգային կեդրոնական Խորհուրդ, իրեւ գործադիր մարմին : Ազգային Խորհուրդը զոր կը կազմէին 6 Դաշնակցական, 3 ժողովրդական, 3 Ես-Էր եւ 3 Էս-Դէկ անդամներ, վարեց ազգային բոլոր խնդիրները մինչեւ Հայաստանի Հանրապետութեան կազմութիւնը :

Հանրապետութեան հոչակումէն ետք՝ հնարաւոր

ըլլալով անմիջապէս երեսփոխանական ընտրութեանց ծեռնարկել , 1918 յուլիս ամսուն Ազգային Խորհուրդին մասնակցող կուսակցութեանց փոխադարձ համաձայնութեամբ, Ազգային Խորհուրդը եռապատկուելով կազմուեցաւ Հանրապետութեան Խորհրդարանը , 18 Դաշնակցական , 6 Էս-Դէկ , 6 Էս-Էր , 6 Փողովրդական եւ 3 չեզոք , ընդամէնը 39 անդամներով : Ասոնց վրայ աւելցան հրաւիրովի մէկ Եղիտի , մէկ Ռուս , 6 Թաթար , որով ամբողջ Խորհրդարանը կը կազմէին |47 անդամներ :

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԸ ԻՐ ՆԻՍՏԵՐՈՒՆ ԿԸ ՍԿՍԻ

ԹԱՅՄԱՆ ՀԱՆԴԻՇՅ

Օգոստ. 1ին հանդիսաւորապէս տեղի ունեցաւ բացումը հայկական Խորհրդարանին, երեւանի քաղաքային գրոսարանի դիմաց գտնուող թեմական դպրոցին սեփական տունը, որուն թատրոնի սրահը յարմարցուած էր ժողովի նիստերուն համար։ Ժողովուրդը խոնուած էր ժողովատեղին առջեւ ու շուրջըեւ նորահաստատ հանրապետութեան զինուորները կեցած էին դրան առջեւը երկու կարգի վրայ։ Ներսը բնմին վրայ շինուած էր տեղ մը նախազահին համար, աջ կողմը սեղան մը թարգմաններուն համար եւ ձախ կողմը ամպիոն մը ճառախօսներու համար։ Դահլիճին առաջին մասին, բնմին կից շինուած երկու օթեակներէն մէկուն մէջ կը գտնուէին նախարարները եւ երկրորդին մէջ հայ զինուորներու հրամատարութիւնը։ Աջ կողմի առաջին օթեակը յատկացուած էր Կաթողիկոսին, որ բացակայ էր, իսկ երկրորդը օտար պետութիւններու ներկայացուցիչներուն, որոնցմէ ներկայ էին օսմանեան, գերմանական, աւստրիական, պարսկական եւ Ռւքրանիոյ ներկայացուցիչները։ Դահլիճին միջին մասը յատկացուած էր հասարակութեան։

ԺՈՂՈՎԻՆ ԿԱԶՄԸ

Ժողովականները դասաւորուած էին 3 կարգի վրայ։ Աջակողմը Հայ ժողովրդական կուսակցութիւնը

իր 6 անդամներով, թուրքերու 6 ներկայացուցիչները, 1 Ռուս եւ Եգիտի: Կեղրոնք կը գտնուէին Դաշնակցականները 18 անդամ, ոչ-կուսակցականները 2, իսկ ծախակողմը՝ 6 ընկերվարական յեղափոխականներ եւ 6 սօցեալ դեմոկրատներ:

ՆԱԽԱԴԱՏԻ ԲԱՑՄԱՆ ՃԱՌԸ

Նիստը բացաւ Թիֆլիսի Հայոց ազգային կեղրոնական խորհուրդի փոխ-նախագահ Պ. Աւետիս Սահակեան ճառով մը, որուն մէջ բացատրելով Թուրքիոյ հետ կնքուած հաշտութեան պարագաները, պատուիրակներու Պոլիս դրկուիլը եւ Հանրապետութեան կազմութիւնը, բաւական մանրամասն կերպով կը յիշեցընէր որ Հանրապետութիւնը իր կազմութեան արդի ծեւով չի կրնար բովանդակել ամբողջ ժողովուրդը ու կը ծանրանար կառավարութեան պարտականութեան վրայ, դաշտերու եւ ճամբաններու վրայ խռնուած զաղթական Հայ ժողովուրդը կերակրելու եւ ամբողջ ժողովուրդը պարենաւորելու համար: Բացման ճառը Խորհրդարանին անդամներուն ուշադրութիւնը կը հրաւիրէր այս երկու անհրաժեշտ պէտքերուն վրայ: Պ. Սահակեան իր այս ճառով որ անմիջապէս թարգմանւեցաւ թուրքերէնի եւ ռուսերէնի, նիստը բանալէ յետոյ առաջարկեց ընտրել նախագահը ու ներկայ 46 ժողովականներէն 6ին ձեռնապահութեամբ նախագահ ընտրուեցաւ Պ. Աւետիս Սահակեան, իսկ փոխ նախագահ՝ Գրիգոր Տ. Խաչատրեան եւ Դաւիթ Զուրեան, եւ աւագ քարտուղար՝ Պետրոս Զաքարեան:

Բացման ճառին արտասանուած ատեն շէնքին վրայ բարձրացուեցաւ հայկական եռագոյն դրօշակը՝ կարմիր կապոյտ եւ նարնջագոյն :

ԶՈՐԱՆՑՔ

Նիստը փակուելէ յետոյ կատարուեցաւ զօրահանդէս ի ներկայութեան նախարարապետ Պ. Քաջազնունիի, պատերազմական նախարար Զօր. Հախվերտեանի եւ զինուորական հրամանատար Զօր. Նազարբեկեանի : Նորակազմ Հանրապետութեան զօրքը, նուազախումբի ընկերակցութեամբ, եւ զինուորական գնացքով անցաւ, շրջան կատարելով քաղաքին մէջ ու այն տեղէն ուղղուեցաւ դէպի զօրանոցները :

ԴԱՏԱԿԱՆ ԸՆԹԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Երկրորդ նիստը տեղի ունեցաւ Օգոստ. 2ին, շաբաթ օր : Նախարարապետը կարդաց կառավարութեան յայտարարութիւնը, որուն մէջ կ'ըսէ թէ բացառիկ եւ ծանր պայմաններու մէջ գործի կը ծեռնարկէ հայկական կառավարութիւնը եւ ամէն բան կը հարկադրուի սկսիլ սկիզբէն՝ քառսէ եւ աւերակներու կոյտերէ : Կառավարութիւնը կը գտնէ երկիրը քառսային վիճակի մէջ, որովհետեւ չորս տարուան պատերազմները, անոնց յաջորդող դէպքերը եւ Սմդրկովկասի բաժանումը իրենց ետեւէն ձգած են ահռելի հետքեր : Փոխադրութեան դժուարութիւն, կենսամթերքներու չափազանց պակասութիւն, ներածման ընդհատում, երթեւեկութեան պակասութիւն եւ հարիւր հազարներով անտուն եւ անսնունդ գաղթականութեան անապահով կացութիւն սահմաններու վրայ եւ ասոնց անխուսափելի հետեւանք՝ անիշխանութիւն։ Ահա այս ծանր պայմաններուն մէջ է որ կառավարութիւնը կը կոչուի պաշտօնի : Այս բացառիկ վիճակի մէջ կառավարութիւնը չի կրնար ունենալ կատարեալ գործունէութիւն, այլ իր գործունէութիւնը պի-

տի սահմանափակէ անյետածգելի եւ խիստ անհրաժեշտ խնդիրներու մէջ : Այսինքն դադրեցնել քայլայումը , հանել երկիրը անիշխանական վիճակէն եւ ստեղծել պետական շինարարութեան համար անհրաժեշտ պայմաններ : Յայտարարութիւնը ապա կը թուէ ներքին , դատական եւ ելմտական գործերու մէջ ի գործ դրուելիք բարենորոգումները , Թուրքիոյ հետ կատարուող բանակցութիւնները , գաղթականներու վերադարձի խնդիրը , ինչպէս նաև Ատրպատականի եւ Վրաստանի հետ Հայաստանի սահմաններու հարցը , զոր կ'առաջարկէ լուծել հիմ ունենալով ազգագրական սկզբունքները , որոնք կը համապատասխանեն ուամկավար պետութիւններու ոգիին եւ նպատակներուն : Զինուորական ճիւղին համար ըսած է . «Կերակազմել երկրի զինուորական ոյժերը , նպատակ ունենալով ստեղծել թուով ոչ մեծ , բայց ոգւով եւ կարգապահութեամբ ուժեղ բանակ մը»: Այս ճառին քննութիւնը յետածգուեցաւ հետեւեալ նիստին :

ՀԱ.ՐՅԱ.ՊՆ.ԴՈՒՄՆԵՐ

Երրորդ նիստը տեղի ունեցաւ Օգոստոս 5ին , եւ կարդացուեցաւ պատասխանը կառավարական յայտարարութեան , զգուշանալով վէճ յարուցանելիք խնդիրներէ : Այս նիստին հարցապնդումներ եղան մասնաւորապէս պարենաւորման խնդիրներու մասին :

ՆԱ.ԽԱ.ՐՅԱ.ԲՈ.ՊԵՏՏԻՆ ՊԱ.ՏԱ.ՍԽԱ.ՆԸ

Չորրորդ նիստին , նախարարապետ Քաջազնունի պատասխանեց կառավարական յայտարարութիւններու մասին եղած քննադատութիւններուն : Նիստը պահմը դադրելով , Խորհրդարանի զանազան կուսակցութիւններու միջեւ բանակցութիւններ եղան եւ նիստը

վերաբացուելէ յետոյ առաջարկուեցաւ երկու բանաձեւ : Ընդունուեցաւ Հայ ժողովրդական կուսակցութեան եւ Դաշնակցութեան հետեւեալ միացեալ բանաձեւը. «Հայաստանի խորհուրդը լսելով կառավարական յայտարարութիւնը եւ այդ առթիւ նախարարապետին բացատրութիւնները, հաւանութիւն կուտայ անոնց եւ կ'անցնի օրակարգին» :

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԴԱՀԼԻՑԸ

(Կազմուած բացառապես Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատկանող նախարարներէ, 1918 Յուլիսին)

ՅՈՎ.ՀԱՆՆԵՍ ԴԱ.ԶԱ.ԶՆՈՒՆԻ	Վարչապետ	
ԱՐՍ.Մ ՄԱ.ՆՈՒԿԵՍ.Ն	Ներքին գործերու, Հաղորդակցութեանց, Գաղթականութեան եւ Կրթական նախարար ԿԱ.ՇԱ.ՑԻԿԵՍ.Ն	Ներքին գործերու, Հաղորդակցութեանց, Գաղթականութեան եւ Կրթական նախարար ԿԱ.ՇԱ.ՑԻԿԵՍ.Ն
Ա.Դ.ԵՐԱՍՄ.ՆԴՐ ԽԱ.ՏԻՍԵՍ.Ն	Ելեւմտական	
ԶՕՐ. ՀԱ.ԽՎ.ԵՐՏԵՍ.Ն	Արտաքին գործերու Պատերազմական	

ԵՐԿՐՈՐԴ ԴԱՀԼԻՑԸ

(Վերակազմուած՝ Հայ ժողովրդական կուսակցութեան պատկանող չորս նախարարներու մուտքով Դանլինին. մէջ, 1918 Հոկտեմբերին)

ՅՈՎ.ՀԱՆՆԵՍ ԴԱ.ԶԱ.ԶՆՈՒՆԻ	Վարչապետ
ԱՐՍ.Մ ՄԱ.ՆՈՒԿԵՍ.Ն	Ներքին գործերու
ՄԻՐԱԿ.Ն. ՏԻԳՐԱՆԵՍ.Ն	Արտաքին գործերու
ԽԱ.ՏԻՍ.ՆԴՐ ԿԱ.ՇԱ.ՑԻԿԵՍ.Ն	Խնամատարական
ՍՍ.Մ ՅՈՒՆ ՅԱ.ՐՈՒԹ-ԻՒՆԵՍ.Ն	Դատական
ԼԵՒՈՆ Դ.ՈՒԼԵՍ.Ն	Պարենաւորման

**ԶՕՐ. ՀԱԽՎԵՐՏԵՍԱՆ
ԱՐՏԱՇԵԿՈՒՅԹԵԿԵՑԵՍԱՆ
ԱԹԱԲԵԳԵՏԵՍԱՆ**

Պատերազմական
Ելեւմտական
Կրթական

ԵՐՐՈՐԴ ԴԱՀԼԻ Ճ

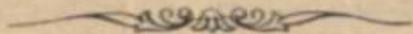
(Վերանորոգուած՝ Արամ Մանուկեանի մահեն եւ
եւ Խաչատուր Կարենիկեանի սպանութենեն
յեսոյ, 1919 Յունվարին)

ՅՈՎ. ՀԱԽՎԵԿՈՒՅԹԵԿԵՑԵՍԱՆ	Վարչապետ
Ա. Վ. ԵՐԵՍՈՒՆԴՐ ԽԱՏԻՄԵՏԵՍԱՆ	Ներքին գործերու
ՄԻՐԱԿՈՆ ՏԻԳՐԱՆԵՏԵՍԱՆ	Արտաքին գործերու
ՍՈ.ՀԱՅ. ԹԱՐԱՊՈԽԵՏԵՍԱՆ	Խնամատարական
ՍՈ.ՄՍՈՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵՏԵՍԱՆ	Դատական
ԱՐՏ. ԷՆՁԻՑԵԿԵՑԵՏԵՍԱՆ	Ելեւմտական
Գ. ՄԵԼԻՔ-ԴԱՐՍԱԿԵԶԵՏԵՍԱՆ	Կրթական
Ք. ՎԵՐՄԻՇԵՏԵՍԱՆ	Պարենաւորման
ԶՕՐ. ԱՐԱՐԱՏԵՏԵՍԱՆ	Պատերազմական

ԶՈՐՐՈՐԴ ԴԱՀԼԻ Ճ

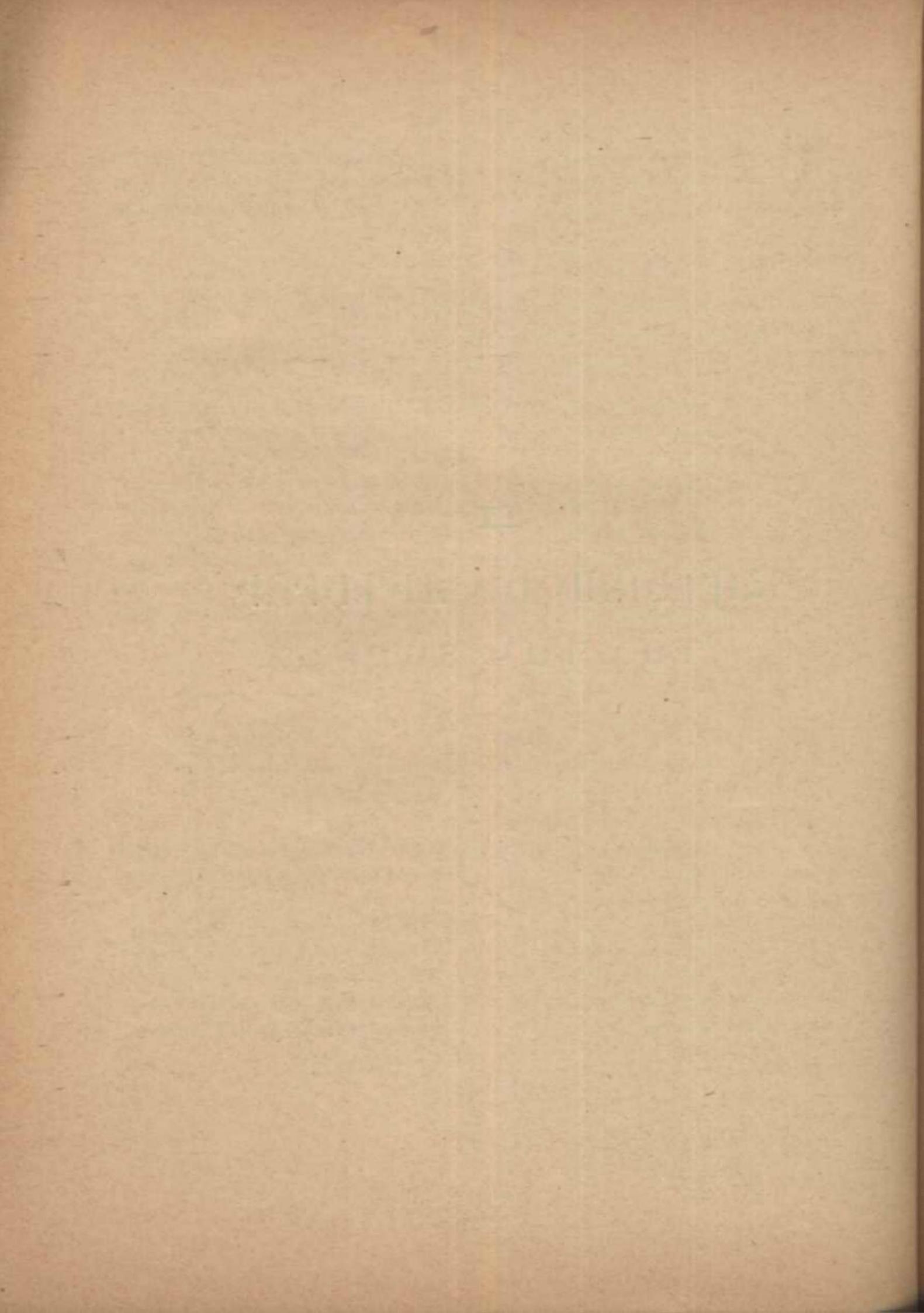
(Կազմուած Հայ Ժողովրդական Կուսակցութեան
պատկանող նախարարներու դահլիճեն հեռացումեն
ԵԲԸ, 1919 Յունիսին)

ՅՈՎ. ՀԱԽՎԵԿՈՒՅԹԵԿԵՑԵՍԱՆ	Վարչապետ
Ա. Վ. ԵՐԵՍՈՒՆԴՐ ԽԱՏԻՄԵՏԵՍԱՆ	Փոխ-Վարչապետ եւ Ար- տաքին գործերու
ՄԻՐԱԿՈՆ ՏԻԳՐԱՆԵՏԵՍԱՆ	Կրթական եւ Գեղարուեստի
ՍՈ.ՀԱՅ. ԹԱՐԱՊՈԽԵՏԵՍԱՆ	Խնամատարական
ՅԱՐ. ԶՄՇԿԵՏԵՍԱՆ	Դատական
ՍՈ.ՐԳԻՍ ՄՅԱՆԱՍԵՏԵՍԱՆ	Ներքին գործերու
ԶՕՐ. ԱՐԱՐԱՏԵՏԵՍԱՆ	Պատերազմական

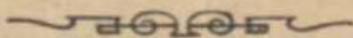
II

**ՀՈԳԵՐՈՒ ԵՒ ՃԻԳԵՐՈՒ
ԴԺՆԴԱԿ ՏԱՐԻՆ**

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԻԱՄԵԱՅ ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

1918 Մայիս—1919 Մայիս

Անհնար է այժմ այս հակիրճ տողերուն մէջ, պատկերացնել Հայաստանի կառավարութեան միամեայ գործունէութիւնը։ Պիտի փորձենք միայն, մէկ քանի ամփոփ ծանօթութիւններով, ուրուագծել այն ճիզերն ու հոգերը՝ որոնք ամբողջ մէկ տարի զբաղեցուցին մանուկ Հայաստանը։

ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՀՈՉՎԱՐՈՒՄԸ

Հայաստանի հանրապետութիւնը իր անկախութիւնը յայտարարեց 1918 Մայիս 28ին։

Նախքան անդրկովկասեան հանրապետութեանց անկախ հոչակումը՝ Անդրկովկասը կը կառավարուէր դաշնակցային կառավարութեամբ մը որ ունէր իր օրէնսդրական հաստատութիւնը՝ մասնակցութեամբ զանազան ցեղերու քաղաքական կուսակցութիւններուն՝ հրաւիրուած համեմատական չափով։

Թրքական արշաւանքները 1918 Յունուարէն սկըսեալ առանձնապէս ուղղուած էին Հայ ժողովուրդի դէմ։ Ատրպէյնանի ժողովուրդը եւ անոնց առաջնորդները թէ իրենց կառավարութեան եւ թէ օրէնսդրական ժողովին մէջ թրքական գործակալութեան մը դերը կը կատարէին։ Իսկ Վրացիները չեզոք եւ անտարբեր հանդիսատեսի դերին մէջ էին, օրէնսդրական աշխատանքներու կամ կառավարութեան տրուելիք ուղղութեան մասին շահաւոր համարելով ըլլալ ատրպէ-

ճանցիներու հետ միասին։ Այդ պատճառաւ ալ Թուրքերու հետ կատարուելիք հաշտութեան բանակցութեանց պատուիրակները ծեւականօրէն թէեւ մէկ մարմին եւ անդրկովկասեան իշխանութեան ենթակայ էին, սակայն իրապէս իւրաքանչիւր ազգ ունէր իր ներկայացուցչութիւնը որ կը ղեկավարուէր իր պատկանած Ազգային Խորհուրդին ցուցումներով։

ԱԿԱՄՊ. ՀԱՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

Բանակցութիւնները իրականին մէջ կը կատարուէին Հայերու եւ Թուրքերու միջեւ, որովհետեւ պատերազմը այս վերջիններուն միջեւ էր որ կը մղուէր։ Այս բանակցութիւններուն վերջաւորութեան, Վրաստան եւ Ասրապէյնան իրենք զիրենք անկախ յայտարարեցին։ Հայաստան հարկադրուած՝ ինք ալ հոչակեց իր անկախութիւնը։ Անդրկովկասի կառավարութեան այս կերպով բաժանումէն յետոյ բանակցութիւններ կատարող պատուիրակութիւնը բաժնուեցաւ հետեւաբար երեք մասերու, որոնց իւրաքանչիւրը դարձաւ իր պետութեան պատուիրակութիւնը։

Հայաստանի կառավարութեան առաջին գործը եղաւ ուժ տալ այդ բանակցութիւններուն, որուն յաջողութենէն կախուած էր հայ ժողովուրդի միզիքան գոյութեան փրկութիւնը։

Այս մտածումները ունէին նաեւ դաշնակից ներկայացուցիչները, որոնք, յայտնելով թէ ոեւէ ծեւով իրենք օգնութեան չեն կարող հասնիլ, խորհուրդ կուտային ամէն գնով համաձայնութեան մը գալ, գոնէ ժամանակաւորապէս։

Այդ բանակցութիւնները, գլխաւորութեամբ վարչապետ Քաջազնունիի, կառավարութիւնը տարաւ որոշ յաջողութեամբ, այնպիսի պահու մը երբ Հայաստանի

դիմադրական կարողութիւնը շատ տկարացած էր, եւ թշնամինքայքայելով Միջազետքի եւ Պաղեստինի իր ճակատները՝ ուժեղացուցած էր Հայաստանի ճակատը։ Արդիւնքը եղաւ այն որ թշնամիները որոշ հողամասի վրայ ճանչցան Հայաստանի անկախ գոյութիւնը եւ դադրեցուցին թշնամական գործողութիւնները, որով որոշ չափով ապահովուեցաւ թէ՛ Ռուսահայաստանի եւ թէ՛ արեւմտահայ փախստականութեան ֆիզիքական գոյութիւնը :

ՊՈԼՍՈՅ ՌԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԵՐԸ

Ատկէ յետոյ նոր պատուիրակութիւն մը Ա. Ահարոննեանի նախագահութեան տակ ուղարկուեցաւ Պոլիս՝ նոր բանակցութիւններ վարելու, թէեւ այս բանակցութիւնները արդիւնք չէին խոստանար, սակայն հնարաւոր եղաւ վերջ ի վերջոյ թուրք կառավարութեան ստորագրել տալ պայմանագրութիւն մը 1918 Հոկտեմբեր 26ին որու հիման վրայ Թուրքերը պիտի քաշուէին մինչեւ Պրէսթ-Լիթովսկի դաշնագրութեամբ որոշուած սահմանագլուխը :

ՏԱՃԱՎԱՅՍԱԴԱՐՑԵ

Հայաստանի կառավարութիւնը համոզուած որ այս դաշնագրութիւնը ժամանակաւոր բնոյթ ունի, աշխատեցաւ խուսափիլ ոեւէ յանձնառութենէ թրքական Հայաստանի նահանգներուն նկատմամբ որ այս կամ այն ծեւով կրնար վտանգել անոր միջազգային հարց մը ըլլալու հանգամանքը : Բացի ասկէ, կառավարութիւնը աշխատեցաւ, որ Արեւմտահայերը այս կամ այն ծեւով իրաւասու ճնանչնան բանակցող կողմերը՝ հայկական հարցի լուծման տեսակէտէն :

ՆԵՐԴԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ

Իրերու բնական բերմամբ երկիրը մատնուած էր անիշխանութեան, հետեւաբար կառավարութիւնը առաջին օրէն աշխատեցաւ երկրին մէջ կարգ ստեղծել: Նախ իր սահմաններուն մէջ կազմակերպեց քաղաքային վարչութիւն, ինչպէս նաեւ Միլիս՝ ապահովելու համար ներքին անդորրութիւնը: Բայց նկատի ունենալով որ առանց ժողովուրդը զինաթափելու անկարելի պիտի ըլլար անդորրութիւն հաստատել, ձեռնարկեց ժողովուրդի զինաթափութեան, ինչ որ անցաւ շատ յաջող: Հետզինետէ ներքին անդորրութիւնը վերահաստատուեցաւ եւ իննառև առ հարիւր պակսեցան ներքին միջադէպերը:

ՓԱԽԱՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՈՐԲԱՆՈՑՆԵՐ

Կառավարութեան ամենակենսական գործերէն մէկը եղաւ փախստականութեան եւ որբանոցներու հոգատարութիւնը:

1918ի Հայաստանի եւ Թիւրքիոյ պատերազմին հետեւանքով, արեւմտահայ փախստականութեան վրայ աւելցած էր նաեւ կովկասահայ փախստականութիւնը, որոնցմէ մէկ փոքր մաս մը անցած էր Վրաստան եւ Հիւսիսային կովկաս, իսկ մնացեալները կը մնային Հայաստանի փոքրիկ հողամասին վրայ անապաստան եւ անխնամ, շարունակ տարութեր: Կառավարութիւնը աշխատեցաւ որոշ չափով բաւարարել փախստականութիւնը, սակայն հնարաւորութիւններ չկային զայն պարենաւորելու: Կառավարութիւնը դիմեց պատերազմէն չմնասուած շրջաններուն եւ անոնց աւելորդ մըթերքները գրաւեց կառավարութեան յարմար դատած փոխարինութեամբ, բան մը որուն արդիւնքը

թէեւ բաւական չեղաւ փախստականութեան պէտքերուն, սակայն որոշ չափով թեթեւցուց անոնց ծանր դրութիւնը:

Մասնաւոր խնամքի առարկայ դարձուց որբերը: Արդէն գոյութիւն ունեցող որբանոցներու հոգատարութիւնը ինք ստանձնեց, եւ աշխատեցաւ հնարաւոր չափով հաւաքելու երեսի վրայ մնացած որբերը: Իսկ պարենաւորման ճգնաժամին ատեն կառավարութիւնը հարկադրուեցաւ 1919 Մայիսին որբանոցները յանձնել ամերիկեան նպաստի մարմնոյն (Relief committee), պայմանաւ որ կրթութիւնը պիտի տրուէր կրթական նախարարութեան գծած ծրագրին համաձայն, այնպէս մը որ խնամատարական նախարարութիւնը հնարաւորութիւն ունենար ամբողջապէս նուիրուելու փախստականութեան: Վերջին ամիսները կառավարութիւնը չկրցաւ փախստականութեան նուազագոյն չափով աջակցիլ հակառակ իր ցանկութեան, պարզապէս պարէնի չգոյութեան պատճառաւ:

ՊԱՐԵՆԱԿԱՐՈՒԹ

Կառավարութիւնը կը զգար թէ պարենաւորման կանոնաւորութիւնը պիտի կազմէ իր մտահոգութեան գիսաւոր առարկաներէն մէկը: Կազմուեցաւ պարենաւորման յատուկ նախարարութիւն, որուն տրամադրեց պատկառելի պիտնէ մը. սակայն հակառակ կառավարութեան թափած ճիգերուն անհնար եղաւ կանոնաւորել պարենաւորումը իր կամքէն անկախ պատճառներով: Հայաստանի պարէնները պիտի անցնէին Վրաստանէն կամ Ասորպէյնանէն. որոնք դժբախտաբար արգիլեցին թրանզիթը դէպի Հայաստան: Կառավարութիւնը բանակցութիւններու սկսաւ ամերիկեան կառավարութեան հետ պարէնի համար. եւ ի վերջոյ

յաջողեցաւ պայմանագրութիւն մը կնքել, որով հնարաւոր եղաւ առատ պարէն հասցնել Հայաստան :

ՀԱՅՈՒԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կառավարութիւնը վերակազմեց թղթատարը, հեռագիրը եւ երկաթուղին, առաջ նեղ շրջանակի մը մէջ բայց հետզհետէ ընդարձակելով նոր գրաւումներու հետ միասին, այնպէս որ հնարաւոր եղաւ մինչեւ 1919 Յուլիս կազմակերպել Ռուսահայաստանի բոլոր շրջանները:

Կառավարութիւնը չկրցաւ հաղորդակցութեան համածայնութիւն կնքել արտաքին պետութիւններու հետ, որովհետեւ այդ պետութիւնները դեռ եւս չեն ճանչնար անոր անկախ գոյութիւնը :

ԲԱՆԱԿԻՆ ՀԱՄՍԸ

Երկրի պաշտպանութեան տեսակէտէն հայկական քանակին վերակազմութիւնը անհրաժեշտ գործերէն մէկն էր : Կառավարութիւնը լուծեց բոլոր խումբերը եւ զօրամասերը եւ զէնքի տակ կանչեց 19-25 տարեկանները գործօն ծառայութեան համար : Բանակի մասերու մեքենան պահեց եւ նոր օրէնքով կանչուած զինուորներով լրացուց զօրամասերը, թէեւ նիւթական եւ բարոյական չափազանց ծանր պայմաններու տակ . բայց այնու ամենայնի հնարաւոր եղաւ բանակը դասաւորել եւ դնել այնպիսի վիճակի մէջ որ պատիւ կը բերէ պետութեան . այդ կը վկայեն օտար զինուորականներ որոնք ականատես եղած են Հայաստանի բանակին զօրաշարժներուն զօրանցքներուն եւ մարզանքներուն :

ՆՈՐ ԳՐԱՏՈՒՄՆԵՐ

Կառավարութիւնը յենած վերակազմուած բանակի ուժերուն, սկսաւ իր նոր գրաւումները : Նախ

քան զինադադարը գրաւած էր արդէն Բամբակի գաւառը եւ անկէ յետոյ՝ ըստ 1918 Հոկտ. 26ի Պոլսոյ պայմանագրութեան, Ալեքսանդրապոլի, Սարտարապատի, Սուրմալուի գաւառները :

Զինադադարէն յետոյ, 1919 Մայիսին սկսան գրաւումները կարսի նահանգին եւ հին Նախիջեւանի գաւառին՝ կարգադրութեամբ եւ աջակցութեամբ անգլիական զինուորական իշխանութեանց:

Կառավարութիւնը այդ գաւառները գրաւելէն յետոյ այնպիսի թաքթ ցոյց տուաւ որ նոյնիսկ մահմետական տարրերը յայտնեցին իրենց հպատակութիւնը:

Յ. Ա.ՄԱՏԱԳՈՎԻՆԻ

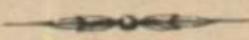

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՄԻԱՑԵԱԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ

ՓԱՐԻԶԻ ԱԶԳ. ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԻՇԱՆ ԿՈՂՄԵ

1918 Նոյեմբեր 30

Հայկական Ազգային Պատուիրակութիւնը, պատասխանելու համար հայ ազգին միակամ իղծին, որուն մէկ մասը արդէն իսկ իրքեւ անկախ հանրապետութիւն կազմուած է, կը յայտարարէ ամբողջական Հայաստանի անկախութիւնը, Կիլիկիայով միասին, Համաձայնական պետութիւններու եւ Միացեալ Նահանգներու հովանաւորութեան տակ, կամ ազգերու Դաշնակցութեան՝ երբ ան կազմուի :

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ

ԽԱՂԱՀՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԻՆ ԱՌՋԵՒ
(ՔԱՂՈՒԱԾՆԵՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՁՆԵՐԵՆ)

ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԻՐԱԿԱԿԱՆ ԲԸ

Յանուն ամբողջ Հայ Ազգին, որուն ընտրեալ պատուիրակները՝ Հայաստանէն եւ աշխարհի ամէն կողմերէն եկած ներկայիս Համաժողով կը գումարեն Փարիզի մէջ, Հայ Ազգային Պատուիրակութիւնը պատիւը ունի Խաղաղութեան Համաժողովին ներկայացընելու ներկայ յիշատակագիրը, որ կը խտացնէ Հայ Ազգին ցանկութիւններն ու պահանջները:

Դարերու ճնշումէն եւ տառապանքներէն յետոյ մեր ազգը այսօր ինքզինք կը գտնէ, տիեզերական տակնուվրայութեան վախճանին, բզքտուած եւ արիւնլուայ, բայց կենդանի եւ հետամուտ՝ աւելի քան երբեք վառ հաւատքով մը՝ ազատագրուելու եւ իր ազգային իտէալը իրականացնելու, շնորհիւ Դաշնակից եւ Ազակից Պետութեանց յաղթանակին, որոնք իրենց դրօշակներուն վրայ արծանագրեցին սկզբունքները իրաւունքի, Արդարութեան եւ ժողովուրդներու ինքնորշման :

Հիմնուելով այս մեծ սկզբունքներուն վրայ, Հայ Ազգային Պատուիրակութիւնը, թարգման միահամուռ ցանկութեան հանուր ազգին՝ որուն մէկ մասը կովկասի մէջ արդէն իսկ կազմուած է իրեւ Անկախ Հանրապետութիւն՝ ամբողջական Հայաստանի անկա-

խութիւնը հոչակեց եւ Դաշնակից Կառավարութիւն-ներուն հաղորդագրեց 1918 նոյեմբեր 20ին:

Հայաստանը անկախութեան իր իրաւունքը նուա-
ճած էր կամաւոր եւ ինքնաբեր մասնակցութեամբը
պատերազմին՝ Կովկասի, Սուրիոյ եւ Ֆրանսայի երրեակ
ճակատներուն վրայ, եւ իր հարիւր հազարաւոր մեռ-
եալներով՝ այր, կին եւ մանուկ, որոնք զոհուեցան
Համաձայնութեան դատին հանդէպ իր ունեցած հա-
ւատարմութեան, դատ՝ զոր անիկա սկզբէն իսկ նկա-
տեց իբրեւ իր սեփական դատը: Պատերազմի ու ջար-
դի դաշտերուն վրայ եւ տարագրութեան ճամբաններու
երկայնքին տուած այս ահազին կորուստներով, անի-
կա մահուան վճարեց տուրք մը, աւելի ծանր՝ քան
ոեւէ ուրիշ պատերազմիկ ազգ մը:

Ա.ՄՐՈԴ.ԶԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Անկախ Պետութիւն կազմելիք հայկական շրջան-
ները հետեւեալներն են .

Ա. — Վանայ, Բաղէշի, Տիգրանակերտի, Խարբերդի, Սեբաս-
տիոյ, Կարնոյ և Տրապիզոնի (համաձայն 1914 փետրվարի բարենս-
թողմանց Երագրին) եօթը վիլայէթները, դուրս ձգելով Տիգրիսի
հարաւակողմը և Օրտու-Սեբաստիա գծին արեւմուտքը գտնուած
շրջանները .

Բ. — Կելիկեան չորս սանձագները, այսինքն Մարաշ, Գոզան
(Սիս), Ճէպէլ-Պէրէքէթ և Ատանա՝ Աղեքսանդրեակով .

Գ. — Կովկասի Հայկական Հանրապետութեան ամբողջ երկրա-
մասը, որ կը պարունակէ Երեւանի ամբողջ գաւառը, Թիֆլիսի
նախկին կառավարչութեան հարաւային մասը, Եղիսաբեթպոլի կա-
ռավարչութեան հարաւային մասը, Կարսի նահանգը (ե-
քաց առեալ Արտահանի հիւսիսը գտնուած շրջանը) .

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՁՆԵՐԸ

Հայկական ազգային պահանջներու ծրագիրը կը ընայ խոտացուիլ հետեւեալ կերպով. մենք կը պահանջենք.

1. Ճանաչումը Հայկական անկախ պետութեան մը, կազմուած եօրը նահանգներու եւ Կիլիկիոյ միացումովը Կովկասի Հայկական Հանրապետութեան հետ:

Սահմանաձդումի յանձնախումբեր, կազմուած՝ երաշխաւոք պետութեանց պատուիրակներէն և հայ գօմիսէրներէ, պաշտօն պիտի ունենան տեղւոյն վրայ ճշդելու Հայաստանի վերջնական սահմանները։ Այս յանձնախումբերը լիազօրութիւնները որոնք կը նան ներկայանալ սահմանակից երկիրներու հետ՝ սահմանագծումի գործողութեանց ժամանակ։

2. Որ այսպէսով կազմուած Հայկական Պետութիւնը հաւաքական երաշխաւորութեանը տակ դրուի Դաշնակից Պետութեանց եւ Միացեալ նահանգներու կամ Ազգերու Ընկերակցութեան որուն ինքն ալ կը պահանջէ մաս կազմել։

3. Որ Խաղաղութեան Համաժողովին կողմէ մասնաւոր մանտա մը տրուի Պետութիւններէն մեկուն, որ իր օժանդակութիւնը պիտի ընծայէ Հայաստանի՝ փոխանցման ժամանակաշրջանի մը միջոցին։ Այդ պատօնը ստանձնող Պետութեան բնուրութիւնը պիտի ըլլայ խորհրդածութեամբը Հայկական Համաժողովին որ այժմ գումարուած է Փարիզի մեջ եւ որ կը ներկայացնէ ամբողջ Հայ Ազգը։ Մանտային տեղողութիւնը պիտի ըլլայ առ առաւելն իսան տարի։

4. Որ վնասուց հատուցում մը նշանակուի Խաղաղութեան Համաժողովին կողմէ դարմանելու համար այն ամեն կարգի կորուսները որոնց Հայ Ազգը ենթարկուե-

ցաւ ջարդերու, սարագրութեանց, յափէտակութեանց եւ աւերումներու երեսէն:

Հայատանք, իր կողմէն, պատրաստ պիտի բլայ իր բաժինը վերցնելու Օամանեան նախապատերազմեան հանրային պարտքէն:

5. Որ օժանդակ Պետութիւնը իբրև մանտա մասնաւորաբար ունենայ.

Ա. Հարկադրել թուրք, թաթար և այլ իշխանութիւնները՝ պարպել այն հողամասերը զոր անոնք կը գրաւեն տակաւին:

Բ. Զեռնարկել ազգաբնակչութեանց ընդհանուր զինաթափութեան:

Գ. Արտաքսել կամ պատիժի ենթարկել զանոնք որ մասնակցած են ջարդերու, բռնութիւն բանեցուցած են բնակչութեանց վրայ, բաժին ունեցած են կողոպուտներու մէջ և կամ օդտուած են զոհերու թողօններէն.

Դ. Երկրէն դուրս վտարել կարգը խանդարող տարրերը և թափառական ըմբոստ ցեղերը.

Ե. Իրենց տեղերը զրկել մուհաճիրները (մահմետական գաղթական) որոնք համիտեան և Երիտ. թուրք ուժիմներուն տակըերուած հաստատուած են հոն.

Զ. Վերջապէս հարկաւոր միջոցներ ձեռք առնել տալ ամենուրեք, երկրէն ներս եւ դուրս, իրենց նախկին կրօնքին դարձնելու համար կիները, երիտասարդ ազգիկները, երախանները և ուրիշ բռնի իսլամացուածները կամ հարէմներու մէջ փակուածները:

Թուրքիան նոյնապէս յանձնառու պիտի ըլլայ վճարելու իր գրաւումներուն փոխարժէքը, լիսասուց արդար հատուցումով մը հայ իրաւատէրներուն վերադարձնելու իր սեփական երկրին մէջ գտնուող անշարժ կալուածները, ինչպէս նաև Եկեղեցիները, Դարոցները, Վանքերը իրենց յարակից մասերով, հող և ստացուածք, որոնք Հայ Հասարակութենէն խլուեցան ուեէ ձեւով:

Դալով Հայոց ազգային և մասնաւոր կալուածներուն որոնք թուրքիոյ մէջ անժառանգ պիտի մնան (մահիւլ), Պոլսոյ հայ կրօնական իշխանութիւնները իրաւունք պիտի ունենան անոնց տիրանալու, զանոնք ծախելու և անոնցմէ գոյացած արդիւնքը իրենց հօտին պէտքերուն յատկացնելու:

Հայկական ծագում ունեցող ամէն անհատ, հաստատուած

կամ բնիկ դարձած օտար երկրի մէջ, ազատ պիտի ըլլաս հինգ տարուան ընթացքին նոր ազգութեան համար հպատակութիւն ընտրելու, թէ իր և թէ իր անչափահաս զաւակներուն անունով, և ըլլալ հայ քաղաքացի, նախապէս գրաւոր կերպով տեղեկացը նելով երկու երկիրներու ձեռնհաս իշխանութեանց :

Ա. ԱՀԱՐՈՒԵԱՆ

Նախագահ

Խաղաղութեան Վեհաժողովին
Հայկական Հանրապետութեան
Պատուիրակութեան

ՓԱՌԻԶ, 12 Փետր. 1919

ՊՕՂՈՍ ՆՈՒՊԱՐ

Նախագահ

Հայ Ազգային Պատուիրակու-
թեան

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ

(ՔԱՂՈՒԱԾՆԵՐ ԻՐ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳՐԻՆ)

ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ ՆՊԱՏԱԿԸ

Արեւմտահայ երկրորդ համագումարը տեղի ունեցաւ երեւանի մէջ 1919 Փետրվարի 6-13, Արարատեան Հանրապետութեան խորհրդարանի դահլիճին մէջ :

Արեւմտահայ Համագումարի մը անհրաժեշտութիւնը հրամայական էր դարձեր գերման եւ թրքական քանակներու ընդհանուր նահանջէն յետոյ եւ առաւելապէս փախստական Հայութեան կատարելապէս անկազմակերպ վիճակին պատճառով :

Համագումարի օրակարգը կ'ամփոփուէր հետեւեալ երեք կէտերուն մէջ .

1. Արեւմտեան Հայաստանի գաղքական հայութեան քաղաքական նպատակներու ձեւակերպումն եւ արտայատութիւնը :

2. Արեւմտեան Հայաստանի գաղքական հայութեան ներգաղքի խնդիրը եւ կազմակերպութիւնը :

3. Արեւմտեան Հայաստանի գաղքական հայութեան ներկայացուցչական եւ հաշուեյարդար կոմիտեի բնուրութիւնը :

Համագումարը պէտք է ըլլար ժողովրդական ներկայացուցչութիւն : Այդ իսկ պատճառով կազմակերպիչ կոմիտէն որոշած էր ընել ու ամկավար ընտրութիւն՝ երկաստիճան ծեւով : Համագումարին հրաւիրուած էին Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսը, Զօրավար Անդրանիկը . Արեւելեան Հայաստանի հասարակական ու պետական հաստատութիւններու ներկայացուցիչները, նաև դաշնակից պետութիւններու Թիֆլիսի ներկայացուցիչները :

Համագումարին օրակարգը, ընտրական ծեւը եւ հրաւիրուած հաստատութիւնները անհրաժեշտօրէն համագումարը կը դարձնէին քաղաքական հաստատութիւն մը, որ առանց անտես առնելու փախստականութեան ճգնաժամային վիճակը, ամէնէն աւելի եւ ամէնէն առաջ պէտք է զբաղուէր Արեւմտեան Հայաստանի փախստական հայութեան քաղաքական նպատակներու ծեւակերպման խնդրով :

ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ ԿԱԶՄԸ

Համագումարի առաջին պաշտօնական նիստին մէջ մանդատային յանձնաժողովը հետեւեալ ծեւով ներկայացուց համագումարին կազմը :

1. Երեւանի 31,700 արեւմտահայ փախստականներուն անունով ներկայ էին 8 պատգամաւոր :

2. Էջմիածինի 42,600 փախստականներուն կողմէ 3 պատգամաւոր :

3. Աւտարակի 12,880 փախստականներուն կողմէ 2 պատգամաւոր :

4. Դարաչիչակի 23,750 փախստականներուն կողմէ 5 պատգամաւոր :

5. Կըրգ.-Բուլաղի 17,570 փախստականներուն կողմէ 5 պատգամաւոր :

6. Սուրմալուի 25,700 փախստականներուն կողմէ 4 պատգամաւոր :

7. Միլի-Դարայի 10,070 փախստականներուն կողմէ 1 պատգամաւոր :

8. Ալեքսանդրովոլի 40,000 փախստականներուն կողմէ 1 պատգամաւոր :

9. Դիլիջանի 12,000 փախստականներուն կողմէ 2 պատգամաւոր :

10. Բաւգառնիի 5,000 փախստականներուն կողմէ 1 պատգամաւոր :

11. Նոր-Բայազիսի 27,923 փախստականներուն կողմէ 7 պատգամաւոր :

12. Կազմակերպիչ Կօմիտէի 9 անդամները :

13. Արեւմտահայ Խորհրդի անդամներէն 2 հոգի :

14. Արարատեան Հանրապետութեան Խորհրդարանի կողմէ՝ 1 հոգի :

15. Եղբայրական Օգնութեան զիսաւոր կարգադրիչ կօմիտէի կողմէ՝ 1 հոգի :

16. Կովկասի Հայոց Բարեգործ. Ընկերութեան կողմէ՝ 1 հոգի :

17. Անգլիական Լորդ Մերէ կոմիտէի կողմէն՝ 1 հոգի:

18. «Աշխատանք» եւ «Վան-Տուպ» թերթերուն կողմէն 1-ական հոգի :

Այսպիսով, ձայնի իրաւունքով համագումարին կը մասնակցէին 55 հոգի :

ԱՐԵՎԱԿԱՆ ԲՈՒԺԵՐԵՐ

Արեւմտահայ համագումարը իր Փետրվար 11ի եւ 12ի նիստերուն մէջ միաձայնութեամբ եւ զերմ ծափահարութիւններով կ'ընդունի Արեւմտեան Հայաստանի փախստական հայութեան քաղաքական իդէալներուն ծեւակերպման վերջնական յայտարարութիւնը, քանածեւով մը, որուն երեք յօդուածները կուտանք նոյնութեամբ :

Արեւմտահայ Բ. Համագումարը քննելով Հայ ժողովրդի ներկայ կացութիւնը :

1. Կը յայտարարէ իր վճռական որոշումն ու կամքը՝ ունենալ քաղաքական եւ պետական մէկ միութիւն համազգային հատուածներու եւ երկրամասներու միաւորութեամբ :

2. Կը պարտադրէ ընտրուած Գործադիր Մարմինը նախարարական դահլիճին հետ անմիջապէս յարաբերութեան մէջ մտնել իրականացնելու եւ գործնականացնելու քաղաքական եւ պետական այն բոլոր աշխատանքները, որոնք հարկաւոր են Ազատ եւ Միացեալ Հայաստանի պետական գոյութիւնը հիմնաւորելու համար :

3. Միաժամանակ կը պարտադրէ ընտրուած «Դործադիր Մարմնին» գործնական քայլեր առնել Արարատեան Հանրապետութեան նախարարութեան, եւ խորհրդարանի հետ, Միացեալ Ազատ Հայաստանի անկախութիւնը յայտարարելու, եւ իր մասնակցութիւնը բերելու գոյութիւն ունեցող պետական եւ օրէնսդրական հաստատութիւններու մէջ, համազգային միութիւնը իրականացնելու համար : (Այս վերջին յօդուածին հինգ անդամներ միայն դէմ կ'արտայայտուին:)

ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻՆ ՈՒՂԵՐՁՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻՆ
ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Պ. ՎԱՐՉԱՊԵՏԻՆ

Արեւմտահայ Բ. Համագումարը ողջունելով հայութեան մէկ հատուածի կառավարութիւնը, լիայոյս է, որ այն եւս կը միացնէ իր ձայնը Արեւմտահայ Համագումարի վճռին — ունենալ մէկ հայրենիք եւ մէկ Միացեալ Ազատ Հայաստանի պետական կազմակերպութիւն։

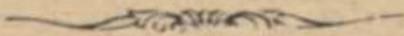
Համագումարը դանելով սոյն խնդիրը հայութեան համար պատմական մէկ կարեւոր խնդիր, հաւատացած է, որ Արարատեան Հանրապետութեան կառավարութիւնը կը փութայ օր առաջ յայտաբարել Միացեալ Ազատ Հայաստանի անկախութիւնը և գործնական քայլեր առնել՝ միացումը իրականացնելու համար կեանքի մէջ։

ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻՆ

Արեւմտահայ Բ. Համագումարը ողջունելով Հանրապետութեան անդքանիկ Խորհրդարանը, վստահ է, որ այն եւս իր հեղինակաւոր ձայնը պիտի միացնէ հայութեան ամէնէն շատ տանջուած եւ զոհաբերած խոշոր հատուածի ձայնին — ունենալ մէկ հայրենիք, Միացեալ Անկախ Հայաստան, մէկ պետական կազմակերպութեամբ։

Համագումարը հաւատացած է, որ Խորհրդարանը չուշանաք իր որոշումը տալու հայութեան համար խիստ կարեւոր այս խնդիրի մասին։

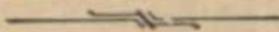

ՊՈԼՍՈՅ ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԸ

ԵՐ ՈՂՋՈՑՆՆԵՐՆ ՈՒ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ԿԸ ՑԱՅՑՆԵ ՄԻԱԶԱՑՆՈՒԹԵԱՄԲ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Ազգային երեսփոխանական ժողովը՝ կաթոլիկ երսի. ժողովին եւ բողոքականներու խորհրդակցական ժողովին հետ խառն նիստ գումարեց մարտ 21ին։ Զաւէն պատրիարքին աջ ու ձախ կողմերը թիկնաթոռներ յատկացուած էին կաթոլիկ եւ բողոքական ներկայացուցիչներուն։ Պ. Սարգիս Սրբնց խօսք առնելով դրուատեց Կովկասահայերուն կատարած զոհողութիւնները մասնաւորաբար իրենց տաճկահայ եղբայրներուն ազատագրման համար, որուն նուիրեցին իրենց բովանդակ ուժն ու կամքը, իրենց սուրբ ու գրիչը։ Կովկասի ճակտին վրայ տասնեակ հազար հայ զինուորներ՝ զօրացած կամաւորական գունդերով՝ 1914—15 սահմանը անցնելով փրկեցին 300,000է աւելի Թրքահայերը։ Ու դեռ այժմ ալ երեւանեան հանրապետութիւնը 32 միլիոն բուրլի յատկացուցած է արեւմտահայ որբերու եւ կարօտեալներու պատսպարման։ Պ. Սրբնց առաջարկեց հեռագրով շնորհաւորել Հայաստանի անկախութեան անդրանիկ խորհրդանշանը՝ երեւանի Հանրապետութիւնը, եւ շնորհակալութիւն յայտնել Թրքահայերուն համար ոռւսահայ եղբայրներուն կատարած զոհողութիւններուն։ Ժողովը միաձայնութեամբ ընդունեց այս առաջարկը։

ՈՂԶՈՅՆ ՀԱՅԿ. ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ (ԲԱՆԱՉԵՔ ՓԱՇԻՉԻ Ա.ԶԳ. ՀԱՄԱԳՈՒԹՅՈՒՆ)

Այս առաջին նստաշրջանի փակման առթիւ Համագումարը պարտք համարեց իր եղբայրական զերմ ողջոյնները ուղղել Հայկական Հանրապետութեան, անոր մէջ տեսնելով վեց հարիւր տարիէ ի վեր առաջին անգամ վերազարթնող հայ ազատութեան հըրճւառիթ պատկերը, եւ յոտնկայս իր խորին յարգանքն ու պաշտամունքը յայտնեց մեր ցեղի բազմաչարչար նահատակներուն եւ այն բիւրաւոր մարտիկներու յիշատակին, որոնք իրենց հերոսական պայքարներով պատրաստեցին հայկական դատին յաղթանակը :

Համագումարին որոշումով հետեւեալ հեռագիրը ուղղուեցաւ Հայաստանի Հանրապետութեան . —

«Փարիզ համախմբուած Հայ Համագումարը, իր առաջին նստաշրջանին փակման առթիւ, Հայկական Հանրապետութեան կուղղէ իր եղբայրական խանդադատագին ողջոյնը: Սրտագին կը մաղթենք որ ընդհուպ իրականանայ Միացեալ Հայաստանի Հանրապետութեան կազմակերպութիւնը եւ լիայոյս ենք որ ձեր եւ մեր ջանքերով պիտի պսակուին մեր իղծերը ընդհանուր խաղաղութեան կնքման պահուն՝ ազգային դատին կատարեալ յաղթանակովը» :

ԳԱՂԱՌԻԹՆԵՐԸ ԿԵ ՄԻԱՆԱԿ Ա.ԶԱ.Տ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՆ

Պեսարապիոյ Հայերի Ազգային Կոմիտէին յայտարարութիւնը ուղղուած Հայաստանի կառավարութեան:

Պեսարապիոյ Հայերի Ազգային Կոմիտէն իր ընդհանուր պատկառելի ժողովում 28 ապրիլի 1919, խան-

դավառութեամբ, լսելով դարերով ստրկութեան եւ տառապանքների դատապարտուած Հայաստանի հազարաւոր անծնազո՞ն զաւակների, եւ լաւագոյն ու տաղանդաւոր ներկայացուցիչների ջանքերով շահւած Անկախութեան աւետիսները, միաձայն որոշեց ամենազերմ մաղթանքներով շնորհաւորել Հայկական Հանրապետական Կառավարութիւնը, հրաւիրելով ուշադրութիւնը՝

Ա.—Որ Պեսարապիոյ Հայերը դարերից ի վեր լինելով հեռացած իրենց Մայր Հայրենիքից, երբեք չեն մոռցած մարտիրոս Հայաստանը եւ իր որդիները, ինչքան դժբախտութեան, ցաւի եւ յուսահատութեան ժամանակաշրջանում նոյնքան եւ յոյսի եւ ազատութեան:

Բ.—Որ Պեսարապիոյ Հայերը խոնարհելով հայ ժողովուրդի ազատութեան համար մղւած հերոսամարտերու սրբազնազոյն հաւատանքին առջեւ, հերոսամարտ՝ մղւած իր անհամար հարազատների զոհաբերութեան գնով, լիովին հաւատացած որ Հայկ. Հանրապետական Կառավարութիւնը՝ գօտեպնդւած դէպի հայրենիքը անհուն սիրով, պիտի յաղթէ բոլոր դժւարութիւններին եւ արգելքներին, ի վիճակի լինելով՝ առաջնորդելու Հայաստանը եւ հայ հերոսական ժողովուրդը ազատութեան եւ քաղաքակրթութեան, կենդանի պահելով վերածնութեան գաղափարը հայ սերունդի համար, եւ որուն համելու համար զոհաբերւեց ամենից շատ, տալով նոյնիսկ իրմէ պահանջւածէն աւելին :

Գ.—Եւ որ Պեսարապիոյ Հայերը իրենց Ազգային Կոմիտէի հետ միացած կուզան վստահացնելու Հայկ. Հանր. Կառավարութեան որ հայրենասիրական ամենանուրը զգացումներով զեղուն են իրենց սրտերը եւ յայտնելով, որ պատրաստ են իրենց ուսերուն ծան-

բացող պարտականութիւնը կատարել հայրենիքի հանդէպ, իրենց բոլոր բարոյական, մտաւոր եւ նիւթական հնարաւոր միջոցները տրամադրելով:

Պեսարապիոյ Հայկ. Կոմիտէն հպարտ է զգում եւ երջանիկ ինքզինքը՝ իր սոյն յայտարարութիւնով Հայկ. Հանրապետական Կառավարութեան առաջ, եւ իր կողմէն՝ նոյն Կոմիտէի անդամ Պրն. Հ. Սարգիսեան, Թումանեան—Կօլաշօքին լիազօրում է որպէս ներկայացուցչի, անծամբ մատուցանելու մեր յայտարարութիւնը:

Նախագահ Պետրապիոյ Հայկական Կօմիտէի՝

Մ. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ Իրաւաբան

Քարտուղար ԳՐԻԳՈՐ Դ.Ա.ՐՕՏ ՕՀԱՆԵԱՆ

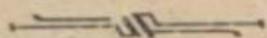
Քիշնեվ, 30 մարտ 12 ապրիլ 1919

III

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՔԱՅԼԸ

ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՄԵԾ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ ՏՕՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

Հայաստանի կառավարութիւնը կրթական նախարարին նախագահութեան տակ կը կազմէ տօնակատար յանձնաժողով մը՝ որ կը հրատարակէ հետեւեալ կոչք.

Հայաստանի քաղաքացիներ ,

Հայ ժողովուրդը , դարաւոր հալածանքից եւ տասնեակ տարիներ իր կեանքի , պատւի եւ ազատութեան համար մղած հերոսամարտից յետոյ , որ պսակւեց նրա մասնակցութեամբ համաշխարհային պատերազմին , ուր նա մտցրեց իր կեանքի բոլոր կարողութիւնները , դնելով մարտիրոսագրութեան սեղանի վրայ իր թարմ երիտասարդութիւնը , աւելի քան մի միլիոն մարդկային կեանքեր եւ իր բոլոր ինչքը , անցած տարւայ մայիսի 28ի փառաւոր կուիւներից եւ Անդրկովկասի քաժան քաժան լինելուց յետոյ , ամբողջ աշխարհի առջեւ յայտարարեց իր թանկագին հայրենիքի՝ Հայաստանի անկախութիւնը :

Զեզ չէ , Հայաստանի քաղաքացիներ , որ պիտի քացատրենք այս օրւայ նշանակութիւնը : Զեր առջեւով անցան թիւրքական հորդաները , որոնք հեղեղեցին ծեր դաշտերը , քարուքանդ արին ծեր գիւղերն ու քաղաքները , սպանեցին ծեր ծնողներին ու զաւակներին , խլեցին ծեր եղբայրներին ու քոյրերին :

Բայց մահւան եւ աւերի այս մղծաւանջի մէջ , որ ամէն օր հազարաւոր մարդ էր հնձում , միշտ շարու-

նակում էր բոցավառւել ժողովրդական անմար հաւատը դէպի բարձր արդարութեան յաղթանակը : Հազարաւոր վէրքերից արիւնաքամ եղած հայ ժողովուրդը, երեսի վրայ ծգւած, միմիայն իր սուրբ գործի հաւատով եւ իր հոգու տոկունութեամբ, իր թոյլ ուժերով քաջարար դիմագրաւեց հրէշաւոր թշնամուն, փառք վաստակեց ազգի համար, Սարտարաբատի, Բաշ-Արարանի եւ Ղարաբիլիսայի կոխւների մէջ :

Հայաստանի քաղաքացիներ,

Մայիսի 28ին լրանում է Հայաստանի անկախութեան տարեդարձը . Յաւէրժ յիշատակ այն հերոսներին, որոնք իրագործեցին դարերի ընթացքում իր ամբողջ ուժերով դէպի կեանք, ազատութիւն ու ինքնորոշում ծգտող ժողովրդի նւիրական երազը : Յաւէրժ յիշատակ եւ բոլոր անմեղ զոհերին : Մերկացնենք եւ խոնարհենք զլուխներս նրանց առջեւ : Մենք, կենդանի մնացածներս, իբրեւ ժառանգորդներ, փայփայենք անկախ Հայաստանի մեզ կտակւած գործը :

Թող մայիսի 28ի օրը լինի զոհերի յիշատակի, բայց եւ համազգային մեծ ուրախութեան օր, — օ՛ր նոր պետութեան ստեղծման բիրլիական Արարատի շուրջը, օ՛ր ազգային բարձր իղձերի եւ համաշխարհային արդարութեան յաղթանակի :

Կառավարական Յանձնաժողովի նախագահ
և լուսաւորութեան նախարար
ՄԵԼԻՔ-ԴԱՐԱԳԻԶԵԱՆ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ
ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷԶ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐՈՒ ՄԹԻՑՔՔ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆ

ՄԻԱՅԵԱԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՅԱՅԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ՀՈԳԵԼԱՆԳԻԱՏ ԵՒ ԶՈՐԱՀԱՆԴԻՍ

ՕՏԱՐՆԵՐՈՒ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ՆԵՐԿԱՑՈՒԹԵԱԸՆ

ՀՈԳԵԼԱՆԳԻԱՏԸ

Մայիս 28ի առևտուն կանուխ ամբողջ քաղաքը դրօշագարդուած էր ու տօնական։ Նախարարներու խորհուրդը Երեւանի այդ օրուան կարգապահութիւնն ու վերին հսկողութիւնը յանձնած էր քաղաքի հրամանատար Ա. Շահիսաթունիին, տալով անոր արտակարգ լիազօրութիւններ :

Առաւօտուն նախ Քաղաքային տան առջեւ կատարուեցաւ հոգեհանգիստ եւ զօրահանդէս :

Քաղաքային տունը կորսուած էր ծաղիկներու, գորգերու եւ Հանրապետութեան եռազոյն դրօշակներուն մէջ :

Հիւրերն ու պաշտօնական անձերը կը հասնէին կամաց կամաց : Քաղաքային տան լայն հրապարակը բռնած էին զօրքը, դպրոցական աշակերտութիւնն ու

Երեւանի բանուորութիւնը: Ժամը 10 եւ կէսին առաջ-
նորդարանէն Զօր. Նազարբէգեանի եւ ներքին գործե-
րու նախարար Ա. Մանասեանի հետ Կաթողիկոսը
պատուակալ հեծեալ պահակախումբի մը ուղեկցու-
թեամբ եկաւ Քաղաքային տունը եւ սկսաւ մաղթանք-
հոգեհանգիստը: Ներկայ էին անզիական զօրավար
Դեւին իր օգնական սպաներով, Պարսկաստանի, Ասոր-
պէյնանի, Վրաստանի ներկայացուցիչները, ամերիկեան
ներկայացուցիչն ու որբախնամ բաժանմունքի քոյրերը,
Հայաստանի կառավարութեան բոլոր անդամները, զօր.
Նազարբէգեան, զօր. Փիրումեան եւ բոլոր հրաւիրուած
բարձրաստիճան հիւրերը:

ԶՕՐԱՀԱՆԳԻՍՏ

Մաղթանքէն յետոյ զօրահանդէսը սկսաւ վարչա-
պետին հետեւեալ ճառովը: «Հայաստանի փառապանծ
ու արի զինուորներ, ծեր կամքի, ծեր հայրենասիրու-
թեան եւ արեան գնովն է, որ հնարաւորութիւն ու-
նինք այսօր տօնելու Ազատ, Անկախ եւ Միացեալ Հա-
յաստանի տարեդարձը: Այս օրուան տօնը պատրաս-
տած են նաեւ յեղափոխական բանուորութիւնն ու
արհեստաւորութիւնը, յեղափոխական մտաւորակա-
նութիւնն ու Հայաստանի գիւղացիութիւնը ծեռք-ծեռ-
քի տուած քաղաքացիներու հետ: Այսօր ծեր բոլորիդ
յաղթանակի տօնն է: Կառավարութեան անունով կը
շնորհաւորեմ ծեր յաղթանակը, կը շնորհաւորեմ ծեր
հայրենիքի՝ Հայաստանի անկախութիւնը, ազատու-
թիւնն ու միացումը» :

Որոտալի «Կեցցէ՛»ներու տարափի մը տակ սկսաւ
զօրահանդէսը: Դաշնակից եւ դրացի պետութիւններու
ներկայացուցիչներու ուղեկցութեամբ, վարչապետը

նախագահեց զօրահանդէսին, որմէ յետոյ շարան-շարան անցան Երեւանի աշակերտութիւնն ու բոլոր որբանոցներու որբերը, որոնց կարգին ամերիկեան որբանոցէն խումբ մը որբեր զինուորական շարքերով միատարագ եւ փայտեայ հրացաններով։ Հասարակութիւնը զանոնք ընդունեց բուռն ծափերով։ Ապա բեռնակիր ինքնաշարժ մը, ծաղիկներու եւ դրօշներու մէջ կորսուած, գնդացիրներով ու թնդանօթներով անցաւ վեհաշուք. ապա անցաւ ուրիշ բեռնակիր ինքնաշարժ մը, դարձեալ ծաղիկներու ու կանանչներու մէջ, կրելով սեւազգեստ ու սեւաքող կանգնած կին մը՝ որ խորհրդանշանը կը ներկայացնէր Հայաստանի անցեալին եւ որու զլիսին կը ծածանէին բազմաթիւ դրօշակներ՝ վրան մակագրուած մեր բոլոր պատմական վայրերու անունները, — «Մուշ», «Սասուն», «Տիգրանակերտ», «Սիս» եւլն. : Այդ ինքնաշարժին կը հետեւէր երրորդ մը որ նոյնպէս զարդարուած էր դրօշակներով եւ որու մէջ կանգնած էր սպիտակազգեստ ու սպիտակաքող կին մը, իր առջեւ ունենալով երկու երիտասարդներ՝ մէկը տաճկահայ եւ միւսը ուուսահայ տարազով, երկուքն ալ ծեռք-ծեռքի տուած։ Սա խորհրդանշանն էր ազատագրուած ու Միացեալ Հայաստանի։ Ապա երկու եզալուծ ծաղկեզարդ գութան, յետոյ կառքեր ու ինքնաշարժեր, որոնց կը հետեւէր խուռն բազմութիւնը։ Այս կերպով թափօրը շարժեցաւ դէպի խորհրդարանի շէնքը։

ԽՈՐՀԵԴԱՐԱՆԻ ՄԷՋ

Օրինակելի կարգապահութեամբ զօրքը, հասարակութիւնը եւ որբերը բռնած էին Խորհրդարանի մուտքին փողոցը։ Օտար եւ դրացի պետութիւններու ներկայացուցիչները, Կաթողիկոսը, հիւրերն ու խուռն

հասարակութիւնը սրբազան հպարտութեամբ մը ներռ կը մտնէին խորհրդարանի սրահէն, ներկայ ըլլալու մեծ հանդէսին, լսելու Միացեալ Հայաստանի անկախութեան յայտարարութիւնը, որու մասին արդէն քանի օր է կը խօսուէր խորհրդարանական շրջանակներուն մէջ:

Խորհրդարանի օթեակները բռնուած էին պետութիւններու ներկայացուցիչներով : Դահլիճի ճակատը կը զարդարէր Հանրապետութեան եռագոյն դրօշակը, իսկ ամբողջ սրահը զարդարուած էր կանաչով, ծաղիկներով, գորգերով ու դրօշակներով : Բեմի վրայ տեղաւորուած էին կառավարութեան եւ Խորհրդարանի անդամները : Սրահին առջեւը աջ ու ձախ երկու բազկաթոռի վրայ նստած էին Զօր . Նազարբեգեանն ու Զօր. Փիրումեանը, — երկուքն ալ մեր վերջին տարուան հերոսամարտի ամենափայլուն հերոսական դէմքերէն :

Հանդէսին նախագահ, կրթական նախարար Գ. Մելիք-Ղարագէօզեան գրաւոր ճառով մը հանդէսը բացւած կը յայտարարէ : Նուազախումբը իսկոյն կը հնչեցնէ «Մեր Հայրենիք»ը զոր հասարակութիւնը կը լսէ յոտնկայս ու զլսիկոր : Բոլորը կարծես կ'ապրէին անցեալ տարուան նոյն օրերու իրենց վիճակը ու գոհունակութեան եւ հպարտութեան անխառն զգացումով մը կը տօնէին այսօրուան մեծ տօնը, որ հազարամեայ ստրկական վիճակէն յետոյ հասարակական-քաղաքական ամենամեծ տօնն է :

Ա.Ն.Ա.ԽՈՒԹԵԱՆ ԵԱՅՑԱՐԱԳԻՐԸ

Ապա յոտնկայս, վարչապետը նախաճառէ մը ետք կարդաց կառավարութեան կողմէ Միացեալ, Անկախ եւ Ազատ Հայաստանի պաշտօնական յայտարարագիրը, որուորնդոստ կեցցէներով ու ծափերով ընդ-

հատուած : Ապա նոյն ճառն ու յայտարարագիրը արտասանուեցան եւ կարդացուեցան ֆրանսերէն դաշնակից պետութիւններու ներկայացուցիչներու համար :

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐՈՒ ՄՈՒՏՔԸ

Այս միջոցին արեւմտահայ ժողովուրդէն Խորհրդարան կ'ընդունուին 12 հոգի , որպէս իրական միացման վաւերացում , համաձայն արեւմտահայ Համագումարի փետր . 6ի որոշման : Բուռն ծափերու մէջ արեւմտահայ 12 պատգամաւորները բարձրացան ըեմ ու տեղ բռնեցին Խորհրդարանի անդամներու շարքին . — Հմայեակ Մանուկեան , Վահագն Քրմոյեան , Զաւէն Կորկոտեան , Վաղարշակ Յոխիկեան , Վան-Փուշ , Վարդան Առաքելեան , Արմենակ Մաքսավետեան , Արտաշէս Միրզաեան , Արսէն Կիտուր , Հայկ Կոսոյեան , Արմէն Սասունի եւ Հայրապետ Հայրապետեան :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԵՐՈՒՄ

Ապա կառավարութեան անունով կը յայտարարուի ընդհանուր ներում այն անծերուն նկատմամբ , որոնք բանտարկուած են վարչական եղանակով , իսկ քրէական յանցապարտներուն դատավճիռը կէս առ կէս կը զեղչուի :

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐԿԵՐ

Հանդէսին նախագահը կը յայտարարէ կառավարութեան հետեւեալ որոշումները .

Ա. Վարկ բանալ Հանրային Կրթութեան նախարարի անունով՝ հայ ազատագրութեան հերոսներու յիշատակին , Հայաստանի մայրաքաղաքի մէջ յուշարձան կանգնելու համար 100,000 րուբլի , իսկ 25,000

բուրլի ալ արծանի նախագծին մրցանակաբաշխութեան համար :

Բ. Վարկ բանալ Հանրային Կրթութեան նախարարի անունով հրատարակելու Հայ ազատագրութեան պատմութեան վերջին էջը, համաշխարհային պատերազմի սկիզբէն մինչեւ Հայաստանի անկախ յայտարարութիւնը երկու ծաւալով եւ ընոյթով : Առաջինը պէտք է ըլլայ լուրջ գիտական ուսումնասիրութիւն, պատկերազարդ, շքեղ հրատարակութեամբ . իսկ միւսը՝ համառօտ, հանրամատչելի, ժողովրդական եւ աժանագին : Առաջին հրատարակութեան համար 150,000 բուրլի իսկ մրցանակաբաշխութեան՝ 25,000 բուրլի . երկրորդի հրատարակութեան համար 50,000 բուրլի, իսկ մրցանակաբաշխութեան՝ 10,000 բուրլի : Հրատատակութենէն ստացուած գումարը պիտի մտնէ պետական գանձարանը :

Գ. Վարկ բանալ Զինուորական նախարարի անունով, ինկած քաջամարտիկ հերոսներու օրինակն ու յիշատակը հայ զինուորի ու զործիչի սրտին մէջ միշտ վառ պահելու համար հաստատել շքանշան մը՝ Հայրենիքի համար կատարած ծառայութեան համար, եւ այս շքանշանի խորհրդանիշը՝ նոյնակէս ընդունիլ մրցանակաբաշխութեան միջոցով, որուն համար յատկացնել 5,000 բուրլի, իսկ շքանշանը պատրաստել տալու համար 15,000 բուրլի :

Յուշարծանի հիմնադրամը ճոխացնելու համար կոչով մը դիմել համայն հայութեան :

ՆԱԽԱԳԱՐԱՆԻ ՃԱՌԸ

Ապա խօսք կ'առնէ Խորհրդարանի նախագահ Պ. Սահակեան :

«Այս տօնը, կ'ըսէ ան, ամենամեծ տօնն է հայու-

թեան համար : Երկար տառապանքէ յետոյ , հերոսական գոյամարտով , հայ աշխատաւորութեան կամքի եւ զոհաբերութեան վրայ յենուած , հայ քաղաքական կեանքը իր պետական խարիսխը ծգեց մեր բնաշխարհին մէջ : Ոչ միայն պետական քաղաքական կեանք ստեղծեցինք , այլ եւ վերցուցինք բռնութեամբ սահմանահատ հայութեան երկու հատուածները :

Իրականացաւ այն , ինչ երկար ժամանակ ցանկացած էր մեր ժողովուրդն ու անոր քաղաքական մտածութեան ղեկավար շրջանները : Այժմ կը մնայ վերաշինել , վերաստեղծել պետական հաստատուն իրաւակարգ , յենուած Հայաստանի բոլոր ժողովուրդներուն վրայ , պաշտպանել արեամբ զնուած մեր հայրենիքը , լծուիլ անոր բախտին եւ ապագային :»

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՈՂ ԶՈՅՆԸ

Վ. Քրմոյեանը Արեւմտահայ Գործադիր Մարմնի անունով կ'ողջունէ ազգային մեծ տօնը , ապա կը կարդայ Գործադիր Մարմնի զրաւոր յայտարարութիւնը այն մասին , որ այս կառավարութիւնը կ'ընդունուի իբրեւ կորիզ երկու հատուածներու քաղաքական պետականութեան , որուն շուրջը պէտք է խմբուի Միացեալ Հայաստանի պետական կեանքը :

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ՃԱՌԸ

Ապա Վեհափառ Կաթողիկոսը խօսելով մեր ժողովուրդի հոգիի արիութեան մասին , կ'ողջունէ , կ'օրհնէ Միացեալ ու Անկախ Հայաստանի ապագան , կոչ ընելով ստեղծել ինքնուրոյն հայկական դպրութիւն , դաստիարակել սերունդը հայ ողիով , յոյս չի դնել օտարի վրայ , որովհետեւ մեր ժողովուրդի բարօրութիւնն ու

յառաջդիմութիւնը մեզմէ է կախուած քացառապէս : Այժմ երբ Մասիսը մազնիսի պէս քաշեց ու միացուց հայութեան երկու հատուածները , երբ ստեղծուեցաւ Միացեալ Հայաստան մը , այժմ պէտք է լարենք մեր ազգային բոլոր կարողութիւնները փրկելու եւ դաստիարակելու մեր ժողովուրդը ի փառս իր ազատ հայրենիքի :

Ա.ՄԵՐԻԿԱՅԻ ՆԵՐԱԱՎԱՑՈՒՑԻՉ:

Ապա Ամերիկեան որբախնամ ընկերութեան նախագահ հարիւրապետ Էլդըր կը շնորհաւորէ Հայաստանի վերականգնումը եւ ուրախութիւն կը յայտնէ որ ինքը իբր Ամերիկայի քաղաքացի , ներկայ է այս մեծ տօնին : Կը խոստանայ այսուհետեւ աւելի եռանդով աշխատիլ : «Կը տեսնէք ու , կը համոզուիք որ մենք ամէն ինչ պիտի ընենք այս երկրի կազմակերպութեան համար» :

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈԴՄԵ

Պարսկաստանի ներկայացուցիչը կը շեշտէ երկու հարեւան ժողովուրդներու դարաւոր բարի ու համերաշխ դրացնութեան վրայ , յոյս յայտնելով , որ այսուհետեւ ալ այդ երկու ժողովուրդները նոյնպիսի բարեկամութեամբ կը շարունակեն ապրիլ կողք կողքի , յանուն երկու ժողովուրդներու բարօրութեան :

ՄԻՒՍ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ապա Վրաստանի եւ Ատրպէյնանի ներկայացուցիչները իրենց կառավարութեան անունով ողջունեցին Հայաստանի այս մեծ տօնը :

ՈՂՋՈՑՆԻ ԽՕՍՔԵՐ

Յետոյ յաջորդաբար ողջոյնի ճառեր կ'արտասանեն Հ. Յ. Երեւանի եւ Վրաստանի կեդր. կօմիտէներու կողմէ ընկեր Վ. Խորէնին, Հ. Յ. Պիւռօի անունով ընկ. Ա. Արարատեան, Ամերիկահայ գաղութի կողմէ՝ ընկ. Արսէն Միքայէլեան, պետական ծառայողներու կողմէ՝ ընկ. Ահարոնեան, ուսուցչական միութեան կողմէ՝ ընկ Ա. Տէր Թովմասեան, կանանց միութեան կողմէ՝ Օր. Լ. Տէր Սարգսեան, քաղաքային ինքնավարութեան կողմէ՝ ընկ. Մ. Մուսինեան, եւ այլն:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՑՈՅՑԵՐ

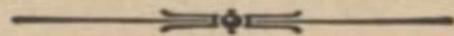
Ներկայ ժողովուրդը մեծ ցոյցեր ըրաւ այս առթիւ զօր. Փիրումեանին, զօր. Նազարբէզեանին եւ Դրօին, իսկ յոտնկայս յարգուեցաւ Արամի յիշատակը :

ՈՂՋՈՑՆԻ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

Ողջոյնի ճառերէն յետոյ կարդացուեցան զանազան հիմնարկութիւններէ ու քաղաքական հոսանքներէ ստացուած շնորհաւորականները : Հանդէսի ժամանակ նուազախումբը երգեց դաշնակից եւ դրացի պետութիւններու եւ Հայաստանի քայլերգները :

Հանդէսը փակուեցաւ Մեր Հայրենիքով :

Յետոյ վարչապետ Պ. Խատիսեան պաշտօնական անձերու հետ եկաւ խորհրդարանին պատշգամը, ուրկէ Միացեալ Հայաստանի անկախութեան յայտարարագիրը կարդաց ժողովուրդին և զինուորութեան առջեւ : Այդ պահուն թնդանօթի 30 հարուածներ ազդարեցին հայութեան այդ օրուան նշանակութիւնն ու մեծութիւնը :

ՄԻԱՑԵԱԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐԱԳԻՐԸ

Հայաստանի ամբողջութիւնը վերականգնելու եւ ժողովրդի լիակատար ազատութիւնն ու բարգաւածումն ապահովելու համար, Հայաստանի կառավարութիւնը, համաձայն քովանդակ Հայ ժողովրդի միահմուռ կամքի եւ ցանկութեան, յայտարարում է, որ այսօրուանից Հայաստանի բաժան-բաժան մասերը մշտնջենապէս միացած են իրեն անկախ պետական միութիւն :

Ուղիղ մի տարի առաջ ոռւսահայերի համագումարից ընտրւած Հայոց Ազգային Խորհուրդը յայտարարեց իրեն Անդրկովկասեան հայկական գաւառների բարձրագոյն իշխանութիւն : Ազգային Խորհրդի կազմած կառավարութիւնն այդ քաղաքական ակտի մասին պաշտօնապէս Պետութեանց ներկայացուցիչներին յայտնելուց յետոյ՝ այս մի տարւայ մէջ փաստօրէն հաստատել է իր իշխանութիւնն Անդրկովկասի հայկական գաւառներում :

1919 փետրւար ամսին երեւան քաղաքում կայցած Արեւմտահայ երկրորդ Համագումարը հանդիսաւոր կերպով յայտարարեց, որ նա Հայաստանը միացեալ եւ անկախ է ճանաչում:

Այժմ, Անդրկովկասում եւ Օսմանեան կայսրութեան սահմաններում գտնուած պապենական հայկական երկիրների միացման եւ անկախութեան այս ակտը կատարելով Հայաստանի կառավարութիւնը յայտա-

բարում է, որ միացեալ Հայաստանի պետական ծեւն է Ռամկավար Հանրապետութիւն եւ որ ինքը հանդիսանում է միացեալ Հայաստանի Հանրապետութեան Կառավարութիւնը :

Այսպիսով՝ ներկայումս Հայաստանի ժողովուրդն է իր ամբողջացած հայրենիքի գերազոյն տէրն ու տնօրէնը, եւ Հայաստանի Պարլամենտն ու Կառավարութիւնը հանդիսանում են միացեալ Հայաստանի ազատ ժողովուրդը շաղկապող բարձրագոյն օրէնսդիր եւ գործադիր իշխանութիւնը :

Հայաստանի Կառավարութիւնը սոյն ակտը հրատարակում է 1919 Ապրիլ 27ի Պարլամենտի որոշմամբ Կառավարութեանը տրւած յատուկ լիազօրութիւնների հիման վրայ :

Նախարարական Խորհրդի նախագահի եւ Արտային Գործերի նախարարի փոխանորդ Ա. ԽԱՏԻՍԵԱՆ

Ներքին Գործերի նախարարի փոխանորդ Ս. ՄԱՆԱՍԵԱՆ

Զինուրական նախարար ԶՕՐ. Ք. ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ

Արդարադատութեան նախարարի փոխանորդ Յ. ԶՄԵԿԵԱՆ

Հանրադիմական Կրութեան նախարարի փոխանորդ Գ. ՄՈՒԲ-ՂԱՐԱԴՀԵԱՆ

Խնամատարութեան նախարար Ս. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Պարենաւորման նախարար Ք. ՎԵՐՄԻՇԵԱՆ

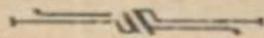
Եղեւմական նախարարի փոխանորդ Գ. ԶԱՂԵԹԵԱՆ

Գործերի Կառավարիչ Գ. ԽԱՏԻՍԵԱՆ

1919 Մայիսի 28ին, Երևան բաղադ

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՄԻԱՑԵԱԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆԸ

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԲԻՒՐՈՒ ՑԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ
ՄԻԱՑԵԱԼ ԵՒ ԱՆԿԱԽ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՑԱՅՏԱՐԱՐԱԳՐԻ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՄԱՆ ԱՌԻԹՈՎ.

Հ. Յ. Դ. Բիւրօն պատմական վայրկեանի խորը
գիտակցութեամբ զերմապէս ողջունում է Հայաստանի
միացման եւ անկախութեան ակտի պաշտօնական
հրատարակութիւնը :

Այն վսեմազոյն գաղափարը, որի համար հայ ժո-
ղովրդի լաւագոյն, ազնիւ ու անծնւէր խաւերը արհա-
մարհելով բոլոր դժւարութիւններն ու հաճոյքները,
հերոսաբար ընկան ազատագրական արիւնոտ պայքար-
ների ընթացքում — այսօր իրականութիւն է, դրւած
մեր առաջ — իր մեծութեամբ ու վեհութեամբ :

Մեր նորագոյն պատմութեան, մանաւանդ վերջին
երեսնամեակի ընթացքում, հայ կեանքի մէջ զերմարդ-
կային զոհողութիւններով առաջացած ժողովրդական
ըմբոստացումների եւ գիտակցութեան յաղթանակի
տօնն է այսօր մեզ համար, որին ձգտել են բազմաթիւ
սերունդներ, իրենց կրծքի տակ իմայիայելով անկախ
ու բոլոր ցեղերի համերաշխ համագործակցութեան
վրայ հիմնւած Միացեալ եւ Ազատ Հայաստանի գա-
ղափարը :

Հ. Յ. Դ. Բիւրօն յայտարարում է այսօր հանդի-
սաւորապէս, որ այսուհետեւ չկան այլեւս «բռնաւոր-

ների ծեռքով գծուած սահմանները», հայկական տարբեր հատւածներ ու տարբեր հայրենիքներ . այլ կայ եւ պիտի մնայ առյաւէտ մէկ Անբաժան ու Միացեալ Հայաստան ու մէկ եւ ամբողջացած Հայ ժողովուրդ :

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնն այսօր պատմական ակտով իրականացած տեսնելով իր քաղաքական իդէալի — ռամկավար հանրապետութեան իրականացումը — հաւատարիմ իր հիմնական դաւանանքներին , պիտի մղէ մեր պետական նաւը հետեւողական եւ վճռական ընկերային բարենորոգումների հունով դէպի այն սոցիալական արդարութեան նաւահանգիստը , դիմում է բոլոր ազգերի աշխաւաւորութեանը եւ որից Հայաստանի բոլոր աշխատաւորութիւնն էլ — առանց ազգի ու կրօնի խորութեան — պիտի գտնի իր համամարդկային իդէալների իրականացումը :

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԿՐԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԵՒ ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆԸ

Ընկերներ ,

Հայաստանի կառավարութիւնը մայիս 28ի աքթով եւ թիւրքահայ 12 պատգամաւորներու մասնակցութիւնը Հայաստանի խորհրդարանին մէջ ընդունելով , ընդ առաջ գնաց ամբողջ հայ ժողովուրդի ցանկութեան , պահանջներուն եւ հրամայական կարիքին : 28ի աքթը եկաւ վերջնականապէս խզելու այն կապը , որ կրնար տակաւին գոյութիւն ունենալ Ռուսաստանի հետ եւ վերածեց ռուսահայ , թիւրքահայ երկու քոյր

հաստուածները պետական մէկ ամբողջութեան՝ Միացեալ եւ Անկախ Հայաստանի սահմաններուն մէջ :

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, ինչպէս միշտ, այս անգամն ալ եղաւ միակ կուսակցութիւնը, որ ունենալով հայ ժողովրդի իրական շահերու առողջ զիտակցութիւնը, կը քալէ անյօղդողդ եւ անընկճելի կերպով դէալի հայ պետականութեան գաղափարն ու անոր հրամայական իրագործումը : Ինչպէս միշտ, այս անգամն ալ Դաշնակցութեան վաղեմի հակառակորդները հայ ժողովրդի հետ ոչ մէկ կապ եւ առնչութիւն ունեցող մարդիկ, որոնց ամբողջ մտապատկերը չարչիւթիւնն է ու քաղքենի քամելիոնութիւնը, սկսած են աղմուկ բարձրացնել, թիւրքահայ ժողովուրդի շահերու անունէն խօսիլ, պրովակացիայի բոլոր տեսակներուն ապաւինիլ, մտքերը պղտորել, կիրքերը յուզել, որպէս զի կարողանան իրենց անծնական ու խմբակցական շահին համար, Դաշնակցութեան դէմ կազմել սրբազն եղբայրակցութիւն մը, բոլոր տիրացուներէ, բաղդախնդիր եւ դիմակաւոր տարրերէ սեւ աշխատանքի մը ի խնդիր :

Ընկերներ,

Եղէք զգոյշ եւ շրջահայեաց : Դաշնակցութեան դէմ գործի են անցած ժողովրդական տականքները, մութ եւ անյայտ տարրեր, որոնք կը ճգնին սպրուել նաեւ ծեր շարքերը, մօտենալ ծեզ իրենեւ բարեկամ, իրեն ընկեր, եւ զրգուել ծեզ Դաշնակցութեան դէմ, հազար ու մէկ շինծու առասպելներով, անթիւ պրովակացիաներով:

Մայիս 28ի արթը եւ ներկայ խորհրդարանական ընտրութիւնները, որոնք մեր մանուկ պետութեան ամրացման եւ հզօրացման պիտի նպաստեն եւ մեր հայրենիքի վերաշխնութեան դուռները պիտի բանան,

պէտք է դառնան նաեւ ծեր գուրգուրանքին եւ ծեր յեղափոխական գիտակցութեան հարազատ արտայայտութիւնը :

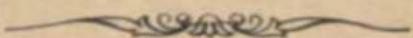
Դաշնակցութիւնը, որ իր ուսերուն տարեր է Հայ ազատագրական մեծ գործը, այսօր նորէն ու նորէն կը կենալ հրապարակ, իբրեւ կենդանի գործի եւ առողջ գիտակցութեան միակ ուժ, եւ իր ուսերուն վրայ կ'առնէ Հայ պետականութեան ստեղծումին ծանր պարտականութիւնը : Անիկա վճռեր է, կռուելով ներքին եւ արտաքին բոլոր թշնամիներուն դէմ՝ կեանքի վերածել մեր քաղաքական երազներն ու իդենրը եւ դնել զանոնք անսասան հիմերու եւ ամուր հողի վրայ :

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը չի կրնար դաւաճանել իր պատմական դերին եւ ՅՈ տարւայ իր այնքան զոհերու յիշատակին : Անիկա անշեղօրէն կ'երթայ ահա նոյն ճանապարհով :

Ընկերներ,

Պատմական եւ մեծ օրեր կ'ապրինք, սեղմեցէք ծեր շարքերը, տոկացէք կեանքի աննպաստ բոլոր պայմաններուն միշտ լաւատես դէպի ապազան, որ առջեւնիս է կեցած, եւ սրտապինդ կերպով պատասխանեցէք Դաշնակցութեան հակառակորդներուն, ոչ թէ խօսքով սլրովակացիայով, գաղտնի եւ պառաւական փսփսուքներով, այլ կենդանի գործով :

Բուռն կերպով մասնակցեցէք ընտրութիւններուն եւ մասնակցիլ տուէք ժողովուրդին :

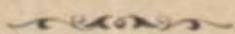
ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՄԱՐՄՆԻ ՅԱՅՐԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Կանգնած մնալով Արեւմտահայ Բ. Համազումարի ընդունած քաղաքական բանաձեւի տեսակէտին վրայ, Արեւմտահայ գործադիր Մարմինն իրեւ Հայկական Հանրապետութեան սահմաններու մէջ ապրող Արեւմտահայերու ներկայացուցչական օրգան, լսելով կառավարութեան յայտարարութիւնը Հայաստանի միացման եւ անկախութեան մասին, սրտագին կ'ողջունէ կառավարութեան կատարած աքթը, եւ իր լիակատար պատրաստակամութիւնը կը յայտնէ, Հայաստանի Խորհրդարանի եւ Կառավարութեան մէջ իր գործօն մասնակցութիւնը բերել, իրազործելու Միացեալ Հայաստանի գաղափարը եւ ամրապնդելու հայ ժողովրդի ազատութիւնն ու բարգաւաճումը :

ԻՆՉՈ՞Ւ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԵՑԱԻ
ՄԻԱՑԵԱԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ ԻՆՉՈ՞Ւ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԸ

ԽՈՐ ՀՐԴԱՆ ԸՆԴՈՒՆՈՒԵՑԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԱՐԶԱՎԵՏ Պ ԻԱՏԻՍԵԱՆԻ ՃԱՌԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻՆ ՄԵԶ

Հայաստանի Խորհրդարանին Յունիս 4ի նիստին
մէջ Հայաստանի վարչապետ Պ. Աղեքսանդր Խատիսեան
խօսած է աւելի քան երկուքուկէս ժամ տեւող քաղա-
քական մեծ ճառ մը՝ պատճառաբանելով թէ ինչո՛ւ Հա-
յաստանի հանրապետական կառավարութիւնը հրա-
տարակեց Միացեալ Հայաստանի անկախութեան յայ-
տարարագիրը եւ խորհրդարան ընդունեց Արեւմտահա-
յութեան 12 ներկայացուցիչները։ Ստորեւ կու տանք
այդ ճառին էական մասերը .

Կառավարութիւնը Մայիս 26 եւ 27ին հրատարա-
կած է երկու յայտարարագիր։ Առաջինը Միացեալ Հա-
յաստանի անկախութեան վերաբերեալ յայտարարա-
գիրն էր, զոր վաւերացնող նախարարական խորհուրդի
նիստին ներկայ են եղած ութ նախարարներէն եօթը ,
որովհետեւ վարչապետ Քաջազնունի այդ միջոցին Թիֆ-
լիս կը գտնուէր։ Ներկայ եօթը նախարարներէն հինգը
կողմնակից էին յայտարարագրի հրատարակման , մէկը
ծեռնպահ էր , իսկ եօթերորդը՝ դէմ։ Զեռնպահ նա-
խարարը սկզբունքով համաձայն էր , բայց յայտարա-

բազիրը հրատարակելու իրաւասութիւնը կը վերապահէր խորհրդարանին, եւ ոչ թէ կառավարութեան :

Անկախութեան յայտարարագրի հրատարակութեան դրդապատճառները հետեւեալներն են . — Հայաստանի հանրապետութեան սահմանները հասած են նախկին Թուրքիոյ սահմանները . Կարսի նահանգին երեք քառորդը մեր ծեռքն է, բացի Ախալցխայի շրջանէն, որ Վրացիներու ծեռքն է . եւ Օլթին որ կը գըտնուի առժամաբար տեղական մահմետականներու ծեռքը : Միւս կողմէ Արեւմտահայ գաղթականութիւնը ուոքով շարժուելով կուտակուած է սահմանագլուխներուն վրայ . ոչ մէկ հնար չկայ ներգաղթը կանգնեցնելու : Գործնական տեսակէտէն անհրաժեշտ էր ստեղծել Միացեալ Հայաստանի կառավարութիւն :

Ներգաղթը կազմակերպելու համար կար նաեւ գործի քաղաքական կողմը : Ներգաղթի մասին Դաշնակիցներու հետ բանակցութեան ատեն հարց ծագած էր թէ ի՞նչ իրաւունքով է որ Հայաստանի կառավարութիւնը կը միջնորդէ Արեւմտահայերու համար, եւ թէ ի՞նչ երաշխաւորութիւն կայ որ կառավարութիւնը կը վայելէ Արեւմտահայերու վստահութիւնը : Այդ պակասը կը զգացուէր թէ՛ Դաշնակիցներու եւ թէ մեր կողմէ : Բացատրութիւն կը տրուէր, որ փաստօրէն միացած ենք, բայց ծեւական պակասը կը զգացուէր ամէն քայլափոխի :

Դրդապատճառ էր նաեւ մեր մասին տարածայնուած այն կասկածը, թէ Հայաստանի Հանրապետութիւնը չի ծգտիր բացարձակ անկախութեան եւ թէ ան կը վարանի Ռուսիայէն բաժնուելու համար : Միացեալ Հայաստան ստեղծելու հարցի մասին Փարիզի մէջ մեր պատուիրակութիւնը կը բանակցէր Ռուսաստանի ոչպօլշէվիք ներկայացուցիչներուն հետ : Տումայի նախորդ

անդամ Անէսեան , որ շատ մօտ է այդ ներկայացուցիչներուն , հաղորդած է մեր կառավարութեան որ Միացեալ Հայաստանի անկախութեան հրատարակութիւնը անհրաժեշտ : Փարիզի պատուիրակութեան նախագահ Ահարոննեան նոյն բանն է կրկնած :

Անհրաժեշտ էր կազմակերպել ուժեղ եւ համերաշխ զօրք ընդարձակուող հայրենիքի սահմաններու պաշտպանութեան համար . զօրքի կազմակերպութեան փորձերը ապացուցին երկու երկրամասերու միացման անհրաժեշտութիւնը : Արեւմտահայերը կասկածեյով , որ արեւելահայերը կը ծգուին չբաժնուիլ Ռուսաստանէն եւ անկախ ըլլալ , կը խուսափէին զինուորագրուելէ : Անհրաժեշտ էր վերցնել անցրապետը ուժեղ բանակ ունենալու համար :

Դաշնակիցներու կողմէ վաղուց թոյլատրուած էր ներգաղթը դէպի Պայազիտ եւ Ալաշկերտ : Զէր կարելի երկիր մտնել իրրեւ հպատակ կամ օտար . պէտք է մտնէինք որպէս տէրեր , եւ անհրաժեշտ էր օրինական իրաւասութիւն այդ երկրի տէրը համարուելու համար :

Ներկայ խորհրդարանը հանգամանքներու արդիւնքն էր . ան պէտք է տեղի տար ընտրովի խորհրդարանին : Որպէս զի նոր խորհրդարանը ըլլար համայն հայութեան կամքի արտայայտիչը , հարկաւոր էր օրինական հնարաւորութիւն տալ արեւմտահայերուն ընտրութեան մասնակցելու . հարցը հասունցած էր եւ այժմէական . հարկաւոր էր պատմական համապատասխան վայրկեան եւ ամենայարմարը Հայաստանի անկախութեան տարեղարձն էր , զոր մենք օգտագործեցինք , թէեւ զիտէինք , որ Ռուսաստանի հետ կապուած փոքր ժաղավական շրջանները պիտի բողոքեին :

Կատարուածը քաղաքական անհրաժեշտութիւն էր . կատարողները միայն Դաշնակցականները չէին , այլեւ

ժողովրդական նախարարները , որոնք ստորագրած էին յայտարարագիրը : Կառավարութիւնը գործած է շատ զգոյշ , միայն երկրի գերազոյն շահերը նկատի առնելով :

Յայտարարագրի հրատարակութեան մէջ ո՛չ մէկ կուսակցական միտում չէ եղած : Կառավարութիւնը չէր զիտեր ովքե՛ր պիտի ըլլան նոր տասներկու պատգամաւորները : Բացի այդ՝ պարզ էր , որ խորհրդարանի մեծացած կազմը գործնական նշանակութիւն չպիտի ունենար , որովհետեւ խորհրդարանը պիտի ունենար մէկ նիստ միայն կառավարութեան նոր լիազօրութիւններ տալու համար եւ պիտի ցրուէր ընտրուիլի խորհրդարանին տեղի տալով :

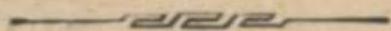
Մայիս 25ի յայտարարագրին բնականօրէն յաջորդեց 26ի յայտարարագիրը . միացեալ Հայաստանը պիտի ունենար միացեալ խորհրդարան . նախարարներու խորհուրդը վեց ծայնով ընդդէմ երկուքի՝ որոշեց հրաւիրել արեւմտահայերէն 12 պատգամաւորներ , ընտրուած արեւմտահայ միակ հեղինակաւոր օրինական մարմինէն՝ արեւմտահայերու գործադիր մարմինէն : Ընդդիմախօս նախարարները ըստ էութեան համաձայն էին , բայց կը գտնէին , որ հրաւէրը կառավարութեան իրաւասութենէն դուրս է : Արեւմտահայ գործադիր մարմինը ընտրուած է 200,000 արեւմտահայերու կողմէ . ամբողջ աշխարհի մէջ չկայ ուրիշ արեւմտահայ մարմին , որ այդքան մարդոցմէ ընտրուած ըլլայ : Յառաջիկայ Յունիս 21ին ընտրուելիք խորհրդարանը պիտի ըլլայ իրաւական եւ օրինաւոր . իսկ միացեալ Հայաստանի հիմնադիր ժողովը որ յետոյ պիտի յաջորդէ անոր՝ բնական է կ'ըլլայ աւելի իրաւագօր : Երկու յայտարարագիրները հրատարակուեցան Մայիս 28ին , որովհետեւ տարեդարձի տօնն էր եւ պատմական ամենայարմար ըովէն : Կառավարութիւնը կը զիտակցի իր ըրածին եւ անոր պատասխանատուն է :

ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ ՏՕՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԱԽԱՌՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

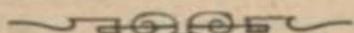
Հայաստանի բոլոր մասերուն մէջ ժողովուրդը մեծ ցնծութեամբ տօնած է անկախութեան առաջին տարեդարձը : Հանդէսներ եւ ցոյցեր տեղի ունեցած են մասնաւորապէս Էջմիածնի, Աշտարակի, Նոր-Բայազիտի, Տիլիմանի, Ալէքսանդրաբոլի, Ղարաբիլիսէի, Ղամարլուի, Ներքին Ախտայի, Համամլուի, եւ ուրիշ քաղաքներու եւ գիւղերու մէջ :

Տեղի ունեցած հանդէսներուն մասնակցած են Հայաստանի սահմաններուն մէջ ապրող Ռուսերը, Ասորիները, Եէզիտիները եւ ուրիշ տարրեր՝ իրենց անվերապահ համակրանքը յայտնելով Հայաստանի հանրապետական կառավարութեան :

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՕՆԸ ԵՒ ՎՐԱՍՏԱՆ

Հայաստանի անկախութեան տարեդարձին առթիւ երեւանի կառավարութիւնը շնորհաւորական հեռագիրներ ստացած է նաև Վրաստանի Սահմանադիր ժողովի նախագահութենէն եւ Վրաստանի Վարչապետէն՝ որոնք ողջունելով Հայաստանի Տօնը իրենց բարեկամական շնորհաւորութիւնները կը յայտնեն :

ՂԱՐԱԲԱԴ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Հայաստանի անկախութեան տարեդարձին Ղարաբաղի
Հայ Ազգ Խորհուրդի կողմէ Գերասիմ Բալաեանի
նառը՝ Ղարաբաղի բարբառով .

Յարգելի Պ. Մինիստրներ , բղորթամունք ծրգանայ
շատ հեռութնք էս ազիզ օրը , կարըմ չընք վեր լեաւ
մասնակից ընինք էս մեծ ուրախութեանը , ամմա դէ
մունք լօխ հոգով , սրտով ծրգնընտընք եւ ծրգնընետ
էլ ըլալընք :

Իէ , հուչի գիւտում վեր մեր խօխեքը վըննըպե-
պէիկ երընկացալքեցալ Սասուն , Զէյթուն եւ Հա-
յաստանի եւ ժողովրդի համար արիւն թափալ :

Ըսօրան օրը մեզ օղումըն ծրգանայ բաժան անին
եւ մեզ անդար թողին : Էղ բենը ընիլի բեն չի եւ մունք
ծրգանա կարել չընք բաժան ընինք , Տիեր Սասուած ,
տւեր տուք , Պ. Մինիստրներ , հանց ըրէք , վեր մեր
վեղը ձեր վեզան կպած կենայ մեր ժողովուրդը ձեր
ձեր ժողովուրդի նընետ ընի :

Ուրիշ բան չօնինք ըսելի , լիա էսա մեր խնդիրքը ,
մեզ մըննընրադ քցիք վուչ :

ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ ՇՆՈՐՀԱԿՈՐԱԿԱՆԸ

Ատրպէյնանի խորհրդարանի նախագահ Աղաեւի
հեռագիրը Հայաստանի կառավարութեան . «Ատրպէյ-
նանի խորհրդարանը անկախութեան առաջին տարե-
դարձի օրը , Մայիսի 26ին , հանդիսաւոր նատի մէջ

որոշեց ողջունել ու շնորհաւորել Հայաստանի անկախութեան երջանիկ օրը : Խորհրդարանը հաւատացած եւ համոզւած է , որ սուրբ անկախութեան սկզբունքով կարող են խաղաղ կերպով վճռել բոլոր ներքին վէճերը , հաւատալով , որ մի միայն խաղաղութեան ու բարեկամութեան մէջ կը գտնուի հայրենի Կովկասի երկու ժողովուրդներու բարօրութիւնը : Կեցցէ՛ Անկախ Հայաստանը :»

Ատրպէյնանի վարչապետ Ռւսուֆքէկովի հեռագիրը Հայաստանի վարչապետ Խատիսեանին : «Իմ կառավարութիւնը խորին ուրախութեան զգացմունքով լրցւած կը շնորհաւորէ ծեր կառավարութիւնը այն հանդիսաւոր օրուան առթիւ , երբ հայ ժողովուրդը հասաւ իր բաղձալի խոչալին՝ ազատ ու անկախ գոյութեան : Մեր կառավարութիւնը անխախտօրէն հաւատում է , որ այսուհետեւ Կովկասեան ժողովուրդները կ'ոգեւորուին միմիայն մէկ դիտումով , գործել սերտ ու բարեկամական միութեամբ որպէս զի ամրապնդեն այն անկախութեան հիմքերը , որոնք անկասկած , ապագային կատարելապէս պիտի իրականանան»:

ԱՍՈՐԻՆԵՐՈՒ ՌԴԶՈՅՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ

Հայաստանի անկախութեան տարեդարձի առթիւ Հայաստանի հանրապետութեան կառավարութեան անունով, անդրկովկասեան ասորական ազգային խորհուրդի կողմէ դրկուած է շնորհաւորական հեռագիր մը , որ կը վերջանայ հետեւեալ խօսքերով .

«Թող վերածնուած Հայաստանը բարգաւաճի եւ վառուի նոր սիրով դէպի զինքը շրջապատող ազգութիւնները, գտնելով այդ բանի մէջ բարոյական գոհացում թրքական ոչժիմի անխիղճ գազանութիւններուն փոխարէն : Մենք յոյս ունինք տեսնելու, որ պատմական երկու եղբայրակից ժողովուրդները — ասորիներն ու հայերը — կ'ապրին նոր, այսուհետեւ յաւիտեան ազատ կեանքով Տիգրիսի եւ Եփրատի վերին հոսանքներուն մէջ : Խայա (կեցցէ) Մեծ Հայաստանի դեմոկրատիկ հանրապետութիւնը» :

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՄԱՑՐԱՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷԶ

Հայաստանի անկախութեան տարեդարձի առիթով մայիս 28ին Թիֆլիսի Վանքի եկեղեցիի բակին մէջ տեղի ունեցաւ սգահանդէս Դարաքիլիսայի եւ Սարտարապատի կուիւներուն մէջ ընկած հերոսներու յիշատակին, խուռն բազմութեան ներկայութեան :

Ներկայ էին Հայաստանի արտաքին գործերու նախարար Սիր . Տիգրանեանը, արդարադատութեան նախարար Սամ. Յարութիւննանը, Հայաստանի խորհրդարանի Թիֆլիս գտնուած մէկ քանի անդամները, գրական-հասարակական գործիչներ, կուսակցական կազմակերպութիւններու ներկայացուցիչներ, խնամատարութեան նախարարի Վրաստանի ներկայացուցիչ Դ. Դաւիթիսաննանը, Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհուրդի անդամները եւ այլն :

Հանդէսին բացումէն քիչ մը առաջ եկաւ Գ. արական գիմնազիայի աշակերտութիւնը իր դրօշակով. եւ երաժշտական խմբով, նուազելով «Մեր Հայրենիք»ը, եւ շրջապատեց ամպիոնը :

Սգահանդէսը բացուեցաւ ժամը 12ին Յովս. Արդութեանի ճառով, նուիրուած՝ Հայաստանի ազատութեան համար ինկած մեր հերոսներու յիշատակին : Ճառախօսի առաջարկով ամբողջ հասարակութիւնը ծունկի եկաւ այդ յիշատակը յարգելու համար եւ նուազախումբը նուազեց սգերգը :

Արդութեանին յաջորդեց Հայաստանի խորհրդարանի անդամ եւ Անդրկովկասի համաժողովի հայ պատուիրակութեան անդամ Ն. Աղբալեանը, Վ. Նաւասարդեանը եւ ուրիշներ :

Ի վերջոյ ներկաները Յովս. Արդութեանին յանձնարարեցին շնորհաւորանքի հեռագիր ուղարկել Հայաստանի կառավարութեան եւ անծամբ շնորհաւորել Հայաստանի անկախութեան տարեդարձը Հայաստանի դիւանագիտական ներկայացուցին :

Մէջընդ մէջ կը նուազէր երաժշտախումբը: Հանդէսը վերջանալէն յետոյ երաժշտախումբի ուղեկցութեամբ ժողովուրդը դիմեց հայկական ներկայացուցութեան շէնքը, ուր նոյնալէս եղան ճառախօսութիւններ եւ ողջոյններ :

Ժամը 2ին երրորդ տղայոց գիմնազիայի բակին մեջ եւս տեղի ունեցաւ ցոյց մը Հայաստանի անկախութեան առիթով: Օրուան նշանակութեան, նոր սերունդի յառաջիկային կատարելիք դերի եւ Հայաստանի ազատութեան պատմական անցեալի մասին խօսեցան Բենիկ վարդապետ, Սերգէյ Գորոդեցկի, Ստ.

Լիսիցեան , Դ. Դեմիրճեան , դերասան Արշ. Յարութիւնեան եւ ուրիշներ :

* * *

Հայաստանի անկախութեան տարեղարձի առիթով Թիֆլիսի հայկական թերթերը հինգշաբթի օրը լոյս չտեսան , իսկ չորեքշաբթի օրը փակ էին Հայաստանի կառավարական հիմնարկութիւնները , հայկական մասնաւոր ծեռնարկութիւնները եւ հայոց խանութները :

* * *

Հետեւեալ շնորհաւորանքի հեռագիրները ուղղուեցան Հայաստանի խորհրդարանին եւ կառավարութեան .

«Բազմատանջ Հայաստանի ազատագրութեան առաջին տարեղարձին , Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհուրդը , Հայաստանի խորհրդարանին եւ կառավարութեանը ուղարկում է զերմ ողջոյն եւ ցանկանում լաւ օրեր տանջւած երկրի համար : Հայ ժողովուրդը չնայած իր անցեալում ապրած եւ ներկայումս կրած տանջանքներին , ուրախութեամբ տեսնում է իր դարաւոր երազը իրականացած եւ լիայոյս է , որ շուտով իր հայրենիքը կը վերաշինուի աւերակներից եւ յարութիւն կ'առնի Հայաստանը : .

Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհուրդի
Նախագահ Բ. ԹՌՓԶԵԱՆ

«Խոնարհւելով մեր ժողովուրդի դարաւոր տառապանքների առաջ , խորին ակնածանքով ողջունում ենք նրա ինքնուրոյնութեան անդրանիկ տօնը : Թող այսուհետեւ դարաւոր մղծաւանջից ազատւած մեր

հայրենիքի սահմաններում ողբի փոխարէն հնչեն խընդութեան, խաղաղ վաստակի եւ ճշմարտութեան երգեր:

ՄԻՔ. ՄԱՆՈՒԿԻԵԱՆ, Վ. ՎԱԼՈԴԵԱՆ,
ԼԵՅԼԻ, ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ,
ԱՏ. ԶՈՐԵԱՆ, Մ. ԷՓՐԻԿ, ԱՐՇԱԽԻՔ
ԽՈՆԴԿԱՐԵԱՆ եւ ՊԱՀԱՐԷ :

«Երիտասարդ գրողների օրգան «Գրական-Գեղարվեստական Ալմանախի» խմբագրութիւնը սրտանց ողջունում է Ազատագրւած Հայրենիքի անկախութեան առաջին տօնը» :

* *

Հայաստանի անկախութեան տարեղարձի առիթով մայիսի 28ին Հայաստանի դիւանագիտական ներկայացուցչին այցելեցին Վրաստանի, Ատրպէյնանի, Լեռնականներու միութեան կառավարութեանց ներկայացուցիչները եւ այլ հասարակական կազմակերպութիւններու եւ Թիֆլիս գտնուած օտար միսիոնարներու ներկայացուցիչները :

ՊՈԼՍՈՅ ՀԱՅԱԽԹԻՒՆԻ ԻՐ ՈՂՋՈՅՆՔ ԿՌԻՂԴԵ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ
ՈՒ ԿԸ ՑԱՐԳԵ ԻՆԿՈՂՆԵՐՈՒ ՑԻՇԱՏԱԿԸ

Հայաստանի հանրապետութեան անդրանիկ տարեղարձը Պոլսոյ մէջ ալ տօնուեցաւ : Պոլսոյ զանազան թաղերուն մէջ կազմակերպուած էին հանդէսներ եւ հաւաքոյթներ՝ ուր հասարակութիւնը փութացած էր խուռներամ, իր յարգանքի հարկը մատուցանելու համար բոլոր այն հերոսներու յիշատակին՝ որոնք ինկան հայկական ազատագրութեան համար, եւ ողջունելու Հայաստանի հանրապետութիւնը՝ իբրեւ առաջին կորիզը Միացեալ եւ Անկախ Հայաստանի :

Ողջոյնի բանաձեւը՝ որ ծափերու մէջ կարդացուեցաւ Բերայի հանդէսին քեմէն ևւ զոր ստորեւ կը հրատարակենք՝ արտայայտութիւնն էր առհասարակ Պոլսոյ զանազան թաղերուն մէջ համախմբուած հազարաւոր ներկաներուն .

«Ներկաներս այսօր, 1919 Մայիս 29, հաւաքուած տօնելու հայկական անկախութեան առաջին տարեդարձը, լսելով օրուան ատենախօսները, կողջունենք Հայաստանի հանրապետութիւնը իբրեւ կորիզը Անկախ եւ Միացեալ Հայաստանի եւ մեր բոլոր թափով կը ցանկանք ուժ եւ կարողութիւն՝ երեւանի կառավարութեան եւ Փարիզի միացեալ Պատուիրակութեան՝ անյապաղ իրականացնել մեր դարաւոր երազը, — Անկախ եւ Միացեալ Հայաստան : Յարգանք զոհերուն որ ինկան փառքի դաշտին վրայ, եւ պատիւ բոլոր անոնց որ արիաբար կուրծք կու տան, միշտ բարձր բռնած Ազատութեան դրօշը» :

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՈՂԶՈՅՆԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Կիլիկիոյ մէջ եւս Հայկական Հանրապետութեան հոչակման առաջին տարեդարձը մեծ շուքով տօնուածէ, հակառակ անոր որ քաղաքական կացութեան բերմամբ պէտք չէր տեսնուած արտաքին որ եւ է հանդիսութեան եւ ցուցադրութեան :

ԱՏԱՆԱՅԻ ՄԷՋ

Առառուն եկեղեցին մէջ կատարուեցաւ գոհաբանական աղօթք , եւ նոր եկեղեցւոյ ամենէն խորհրդաւոր մէկ արարողութիւնը , «Անդաստան»ը եւ փոքրիկ տառադարձութեան մը մէջ խտացուցին ամբողջ գաղափար մը , երգելով «Արեւելեան կողմն Աշխարհին եւ Հանրապետութիւն Հայոց , Այս նշանաւ» եւայլն :

Գոհաբանական աղօթքին մասնակցեցաւ նաեւ քաղաքիս յոյն քահանայական դասը , յունարէն լեզուով : Ատենախոսեցին Պ. Պ. Եփրեմեան , Մ. Վերածին , Կ. Քէշիշեան , Յոյն հասարակութեան կողմէ Յոյն մը , Հայ կամաւոր մը :

Բոլոր բանախօսները շեշտեցին մասնաւորաբար այն գոհողութիւնները , որոնց գնով շահուեցաւ այսօրուան Հանրապետութիւնը , որ կոչուած է կորիզը կազմելու մօտաւոր ապազայի մէջ կազմուելիք Միացեալ եւ Անկախ Հայաստանին :

Հայ եւ հելլէն դրօշակի գոյներով ժապաւինազարդ յոյն աշակերտուհիներէն փոքրիկ մը , յունարէն կարճ ուղերձով փունջ մը ծօնեց , եւ իր խօսքերը վերջացուց «Կեցցէ՛ Հայաստան»ով , որուն ի պատասխան եկեղեցին սկսաւ թնդալ «Կեցցէ՛ Յունաստան» աղաղակներով :

Մինչեւ կէս օր, գրեթէ բոլոր հայ խանութները
փակ մնացին, ի յարգանս օրուան տօնին :

* *

Կէս օրէն յետոյ, ժամը 2ին, նախապէս եղած
յայտարարութեան համածայն, տեղի ունեցաւ լսա-
րանը, Արդարեանի սրահին մէջ, ուր նախ խօսք առաւ
բժշկական պատուիրակութենէն բժիշկ Տիգրան Մնա-
ցականեան, որ ի մէջ այլոց շեշտեց այն պարագան,
թէ այսօրուան մեր ազատութիւնը, մեր ճիզերու եւ
մեր արիւնին արդիւնքն է, որ մեր թշնամի հարեւան-
ներն անզամ եկան այն համոզման թէ՝ կարելի չէ
զգետնել ժողովուրդ մը, որ իր գոյամարտը կը մղէր,
ի զին անչափելի եւ անըմբոնելի զոհողութեանց :

Երկրորդ բանախօսն էր Պ. Տիգրան Շամհուր, որ
ծանրացաւ կովկասի մէջ զործող քաղաքական կազ-
մակերպութիւններուն տարիներէ ի վեր ունեցած դերին
վրայ, որուն իրը արդիւնք ցոյց տուաւ նորակազմ
Հանրապետութիւնը : Եղան արտասանութիւններ :

Մէջ ընդ մէջ հայկական կտորներ կը նուազէր
Երիտասարդաց Միութեան նուազախումբը :

ՏԱՐՍՈՒՆԻ ՄԷԶ

Տարսոնի մէջ եւս տեղի ունեցած է Հայաստանի
Հանրապետութեան առաջին տարեդարձի հանդէսը մեծ
շքով : Գոհարանական աղօթքին նախագահեց Գէորգ
Ռ. վրդ.: Դպրոցին սրահին մէջ եղան բանախօսու-
թիւններ Գէորգ Ռ. վրդ.է, Պ. Մանարեանէ եւ Փիլօնան
քոյրերէն, որոնցմէ մէկը Գրանսերէն :

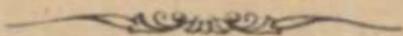
Յոյները եւ քրիստոնեայ Արարները մեծ չափով
մասնակցեցան հանդէսին, ուր ներկայ էին ֆրանսացի
կառավարիչը եւ ուրիշ ծանօթ ֆրանսացի սպաներ:

ՄԵՐՍԻՆԻ ՄԷջ

Հայաստանի Հանրապետութեան հոչակման առաջին տարեդարձը մեծ փայլով տօնուեցաւ Մերսինի մէջ : Դպրոցները եւ բոլոր Հայերու խանութները գոց էին եւ ամէն հայ՝ առտուն կանուխէն եկեղեցի վազած էր գոհարանական արարողութիւններուն եւ պատարագին ներկայ գտնուելու համար :

Հայկական Լէգէոնի կամաւորները, սպաները, եւ Ազգային Մարմինները ամբողջութեամբ ներկայ էին : Արարողութիւններէն վերջ՝ բազմութիւնը խմբուեցաւ Ազգային Շենքը ուր բազմաթիւ բանախօսներ Հանրապետութեան պատմականը ըրին իր խոշոր գծերուն մէջ :

Բանախօսները գրեթէ բոլորն ալ հայ կամաւորներ էին, որոնք ուզեցին իրենց բաժինը բերել այսօրուան Ազգային Տօնին :

ՀԱՅԿ. ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ ՓԱՌԻՉԻ ՄԷՋ

La Salle des Ingénieurs Civils de Franceի ընդարձակ սրահին մէջ տեղի ունեցաւ փառայեղ հանդէս մը Փարիզի ամբողջ հայ գաղութի ներկայութեան : Արահը հայ եւ համաձայնական դրօշներով զարդարուած էր, շատ շքեղօրէն : Բեմին վրայ էին Ա. Ահարոնեան, Պ. Նուպար, Ա. Զօպանեան, Հ. Օհանջանեան եւ Զօր. Կորկանեան : Հանդէսը սկսաւ «Բամ Փորուտան» ով : Նախ խօսեցաւ Ահարոնեան իրայատուկ շեշտով, շատ յուղիչ .

«Թող աշխարհը եւ անոր հետ ամէն անոնք, որոնք դեռ կը շարունակեն դիտել Հայութեան մէջ շերտաւորումներ, թող ապշահար դիտեն Այսօրուան Մեծ Իրականութիւնը՝ որ Հայութեան բոլոր տարրերուն միացումնէ : Մէկ ե՞նք, ու իբրեւ անձի ամբողջականութիւն ահա կը սկսինք առնել մեր պատմական նոր առաքելութիւնը : Ցեղային իմաստութիւնն է որ առաջին անգամ դրօշ բարձրացուց, ու իր տառապանքներէն հերոսականօրէն դուրս գալով, Հայութիւնն էր որ Հանրապետութիւնը հիմնեց, վորք հողի մը վրայ, բայց իր մայրենի հողին վրայ : Փոքր եղբայրն էր որ առաւ այդքայլը ու ահա ա՞ն է որ կու գայ ողջագուրուիլ իր Մեծքրոջ հետ : Նուիրական Հայաստանն է, ահա կ'երկնէ երկին եւ երկիր . . .

. . . Փա՛ռք մեռեալ հերոսներուն . մեր ցեղի Վահագներն են անոնք . . . սուզ չունինք մենք անոնց համար, այլ հիացում : Ես կը սգամ ո՛չ թէ հերոսին մահիր, այլ խողխողումը ամէն անոնց՝ որոնք չգիտցան թէ իւչո՞ւ համար մեռան . . . Հայ ժողովուրդը, այս «երկաթ ժողովուրդը» երբե՛ք չպիտի մոռնայ անոնց անմեղ արիւնը, ու վրէժը միշտ պիտի շատրուանէ մեր հոգիին մէջ : Ամէն մէկ կաթիլ արցունք եւ արիւն որ կը կաթի, կը բեղմնաւորէ հողը, ուրկէ Արդարութեան Orkնիր պիտի բումի : Մեր ժողովուրդը առաջին թիկնածուն է արժանի՝ Գերագոյն Արդարութեան . . .»

Ահարոնեանի այս գեղեցիկ խօսքերէն ետք, Օք. Գավանօզ երգեց «Հայաստան»ը, ելեկտրականացնելով ամբողջ հասարակութիւնը :

Երկրորդ խօսողն էր Ա. Զօպանեան .

. . . «Ազգերու կեանքին մէջ էն խորհրդաւոր պահիլ, Արշալոյսին պահն է : Գիշեսը սարսափ ու մահ է հոն, կարծես կեանքը կը դադրի, բայց չուտով կը

հասնի վարդամատն Արշալոյսը. Հայ Խզատութեան Արշալոյսի Տօնն է այսօր . . . Աւա՛ղ, մեր Զարչարանքի գիշերուան դառնութիւնը. . . հոգեկան դառնութիւն մըն ալ ունէինք Արարատին Այս ու Այն կողմը: Այսօր չկան այդ կողմերը. Հայաստանը կայ. մեկ ու ամբողջական: Ահա արդէն Հայ Տան շէնքին առաջին յարկը կառուցուած է, վաղը շէնքը պիտի բարձրանայ ու ամբողջանայ . . . Թաթարական սարսափի ատեն 16 տարեկան հայ աղջնակ մը իր դահիճին կը պատասխանէ մերժելով անոր յայրատ ցանկութիւնը «Ես պիտի մեռնիմ, բայց Հայաստանը չպիտի մեռնի :»

Յիշեց նաեւ ողբացեալ Վարդգէսի պարագան — Թալէաթ երբ իրեն յատուկ շեշտով կ'առաջարկէ Վարդգէսին թրքանալ, ան պարզուկ մը կը պատասխանէ.

— «Ես բուրժ ինչո՞ւ շղամ դուն հայ եղիր» . . .

«Ահա բարոյականութեան եւ իրաւունքի օրէնքը կը յաղթանակէ: Այսօր Հայաստանը վերականգնած է թուրք բռնապետութեան վրայ ու պիտի ապրի Յաւիտենութեան համար:»

Երրորդ խօսողն էր Պ. Պողոս Նուպար, որուն ճառը կու տանք ամբողջութեամբ, թարգմանելով իր Ֆրանսերէն բնագրէն.

Հայրենակիցներ,

Ինչպէս բոլոր Հայերը, ես ալ սրտանց կը մասնակցիմ Կովկասի Հայկ. Հանրապետութեան առաջին տարեդարձին առիթով կատարուող այս ցոյցին: Ինձմէ աւելի ոչ ոք կը մեծարէ Խուսիոյ մեր եղբայրներուն բուռն հայրենասիրութիւնը: Պատերազմի այս չորս տարիներու ընթացքին, հանդիսատես եղանք Դաշնակից Պետութեանց այնպիսի հերոսական մրցակցութեան, որ կարդալով անոնց զինուորներուն քաջագործութիւնները կը կարծէինք թէ առասպելներու հրաշալի ժամանակներուն մէջ կ'ապրէինք: Այս պատճառով, արդար հպարտութեամբ մըն է որ կը հաստատենք թէ, ինչպէս մերիններուն հերոսութիւնը ոչ մէկ կերպով վար կը մնայ Դաշնակից մարտիկներու հերոսութիւններէն:

Կովկասի մեր եղբայրները, հակառակ քոլոր լքումներուն, քոլոր յուսավրիպումներուն եւ նոյնիսկ դաւաճանութեանց, մեկուսացած ամբողջ աշխարհէն, զրկուած զէնքէ ու ռազմանիւթէ, առանց որ եւ է անձէ օգնութիւն յուսալու եւ սպասելու, դիմադրեցին երկար ամիսներ, եւ առանց ժամ մը իսկ թուլացումի, թուրքերուն, Քիւրտերուն, Թաթարներուն. եւ միս մինակնին պաշտպանեցին արեւելեան ճակատը, Ռուսիոյ քայրայումն յետոյ :

Թուրքիոյ իրենց եղբայրները իրենց կարգին ապացոյցը կու տային, ոչ նուազ փայլուն, իրենց քաջութեան, իրենց հայրենասիրական անձնուիրութեան : Պատերազմի առաջին օրերէն ի վեր, Ֆրանսայի ռազմադաշտերուն վրայ օտար լէգէոնին մէջ, աւիլի ուշ, Սուրբիոյ եւ Պաղեստինի հայկական լէգէոնին մէջ, ուր Ազգ . Պատուիրակութեան կոչին պատասխանելով, վազեցին զինուորագրուիլ ամէն կողմէ, մեր կամաւորները կոռուեցան դաշնակից դրօշներու տակ : Անոնք մասնակցեցան ամենէն արիւնոտ կոլիներուն, նպաստեցին ամենէն փառաւոր յաղթանակներուն եւ ապացուցին այսպէս թէ հերոսական արիւն կը հոսէր քոլոր Հայերուն երակներուն մէջ, թրքական նահանգներու ընիկներն ըլլան թէ կովկասի նահանգներունը : Մեր մարտիկները ուրեմն քոլորը, արժանի եղան ոչ միայն իրենց հայրենիքին երախտագիտութեան այլ եւ նոյն իսկ ամբողջ մարդկութեան գնահատման : Անոնք ոչ միայն պայքարեցան իրենց ազատագրութեան եւ անկախութեան համար, այլեւ Իրաւունքի եւ Արդարութեան յաղթանակին համար, որոնց դատր ընդգրկած էին առանց վարանումի եւ ամենածանր զոհողութեանց գնով :

Կովկասի մեր հայրենակիցներուն կը վերաբերի հայկ. առաջին Հանրապետութիւնը կազմելու պատիւը, — պատիկ իր հողային տարածութեամբ, սակայն մեծ այն սկզբունքովը, զոր կը նուիրագործէ եւ ազգային այն զգացումովը որուն արտայայտութիւնն է ան: Այս Հանրապետութիւնը կորիզն է, առաջին ար-

տալայտութիւնը ամբողջ Հայաստանի վերածնութեան։ Որքա՞ն խանդավառութեամբ կը լեցուին մեր սրտերը այն մտածման առջեւ թէ, մօտաւոր ապագայի մը մէջ, անիկա պիտի գայ միանալ օսմ. տիրապետութենէ ազատագրուած թրքական Հայաստանին, կազմելու համար անոր հետ Հայկ. Ամբողջական Պետութիւնը, որ պիտի վերագրաւէ արեւելեան աշխարհին մէջ այն տեղը որ գրաւած էր անցեալ դարերու ընթացքին, եւ որ անոր կը սահմանեն այն հազուագիւտ ընդունակութիւնները եւ այն յատկութիւնները որ կը բնորոշեն մեր ցեղը այնքան հնագոյն, այլ սակայն միշտ երիտասարդ եւ միշտ առոյգ։ Արդարեւ, յաճախ մենք տարակուսեցանք, անձկութեան ժամերու մէջ, որ չկարենանք հասնիլ մեր նպատակին. քայց այժմ հասած է ժամը եւ կրնանք անոր հասնիլ վստահութեամբ։ Շնորհիւ իր դիմադրական ուժին եւ անընկճելի կորովին, մեր ազգը վերապրած է վայրենի հորդաներու անթիւ արշաւանքներէն և օտար լուծի տակ դարաւոր տառապանքներէ։ Բայց վերջին աղէտ մը շատ աւելի ահաւոր քան անոնք, որոնց ննթարկուած է ամենաբարբարոս ժամանակներու ընթացքին, վերապահած էր անոր այս պատերազմի շրջանին։

Մարդկային երեւակայութիւնը կ'ըմբոստանայ մը-տաքերելով այն անլուր ոնիրները զոր թալէաթները, էնվէրները եւ իրենց նմանները, — ներշնչուելով Ապտիւլ Համիտի օրինակէն — յղացան եւ գործադրեցին մինչեւ հիմա անծանօթ մէթոտով։ Սարսափով կը հարցընէ մարդ ինքնիրեն թէ ինչպէս կրցան անոնք երեւակայել այս սպանդները եւ գործադրել զանոնք կարգով, միաժամանակ ամբողջ Հայաստանի մէջ. այն տեղահանութիւնները եւ ջարդերը ազգին հպարտութիւնը կազմող մեր մտաւորականներուն, անպաշտապան կիներուն, տղաներուն եւ ծերերուն, որոնք անողոք կերպով խլուեցան իրենց օնախներէն, տարագրուեցան ամենահեռաւոր անապատներ, ճամբան կոտորակուելով յոգնութենէ եւ զրկումներէ. այն առեւանգումները կիներու եւ աղջիկներու, որոնք անարգուեցան անգըթութեան ամենաանուրը տեսակներով եւ ծախուեցան

քանի մը դահեկանի, առաջին հանդիպողին։ Այս գագանային վայրենութեամբ կատարուած ոնիրները արձանագրուած պիտի մնան յաւիտեան արեան զոյներով մեր ազգային պատմութեան ամենէն ցաւագին էջին վրայ։

Անոնց նպատակը, ինչպէս խոստովանեցան շնականօրէն, զանգուածային կերպով բնաջնջնել էր. — միանգամ ընդմիշտ, ամբողջ հայ ազգը, իրը քաւութիւն իր մտաւոր եւ բարոյական զերազանցութեան։ Եւ ասիկա հակառակ անոր, որ Հայերը ամենէն օգտակար եւ յառաջադէմ տարրը եղած են Թուրքիոյ, եւ ամէն բանէ առաջ շնորհիւ անոնց եւ շնորհիւ տնտեսական կեանքին մէջ անոնց գրաւ ած դիրքին է որ Կայսրութիւնը կրցած է տեւել մինչեւ այսօր։

Թալէաթը չէր որ պարծենցած էր թէ 30 օրուան մէջ պիտի կարենար իրականացնել այն ինչ որ չէր կրցած ընել Ապտիւ Համիտ ՅՈ տարուան մէջ։

Հրաշքո՞վ չկրցաւ յաջողիլ

Դալով ինծի, սրտազին բաղծանքս է ըլլալ ծեր մէջ, երբ քիչ ատենէն, յուսալից եմ, պիտի հնչէ այն ժամը մեզի համար, բաղծանքս է հրաւիրել ծեզ այն ատեն պանծացնելու հայրենասիրական տօնով մը. ծնունդը Ամբողջական Անկախ Հայաստանի, Մի եւ Անբաժանելի Հայաստանի նոր Պետութեան։

Եւ այս յոյսով է որ կ'ուզեմ վերջացնել իմ խօսքը ըսելով ծեզի ցտեսութիւն։

Պատերազմի դաշտերուն վրայ, զէնքով տիրանալէ ետք իր ազատագրութեան, այսօր աւելի քան երբեք թրթռուն եւ կենդանի, եւ վերջապէս մեր հայրենիքը վերածնած տեսնելու յոյսէն տասնապատկուած ուժերով, մեր ժողովուրդը, — զոր տառապանքները, հալածանքները եւ դարաւոր սարսափները թրծած են ապագայ պայքարներու եւ ճիգերու համար — կը սպասէ վստահութեամբ ազգային նոր կեանքի մը թուականին։

